

SADRŽAJ

TEMA BROJA

ŽRTVE I PRAVNI SISTEM

Novine u korist oštećenog u zakonodavstvu Republike Makedonije <i>Dr Gordana Lažetić-Bužarovska</i>	3
Međunarodni standardi i nasilje u porodici <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović, Mr Mirjana Dokmanović</i>	11
Krivičnopravna zaštita dece - žrtava zlostavljanja i zanemarivanja u Srbiji <i>Mr Ivana Stevanović</i>	21

OSTALE TEME

Južna Afrika: Kreiranje agende tranzicione pravde usmerene ka budućnosti <i>Hugo Van Der Merwe</i>	33
--	----

NAUČNI SKUPOVI I STRUČNI SASTANCI

Ljudska prava pred sudovima u Srbiji Konferencija o postupanju sudova prilikom sudenja za krivična dela u Srbiji u 2004. godini, posmatrano sa aspekta poštovanja ljudskih prava <i>Mr Biljana Simeunović-Patić</i>	37
Međunarodni seminar: “Tranziciona pravda u bivšoj Jugoslaviji” <i>Dalibor Savićić</i>	39

PRIKAZI KNJIGA

Ian Ward Introduction to Critical Legal Theory <i>Mr Sladana Jovanović</i>	45
Barbara Hudson Justice in the Risk Society: Challenging and Re-affirming Justice in Late Modernity <i>Danica Vasiljević</i>	47
Chris Greer Sex Crime and the Media: sex offending and the press in a divided society <i>Biljana Mihić</i>	49

DR GORDANA LA@ETI] -BU@AROVSKA*

Novine u korist o{te}enog u zakonodavstvu Republike Makedonije

U ovom su radu predstavljene novoprihvajene odredbe makedonskog kaznenog zakonodavstva koje se odnose na polo`aj i status o{te}enog, s posebnim akcentom na uvedene alternativne mere i mogu}nosti za kvalitetno, blagovremeno i uspe}no ostvarivanje imovinsko-pravnog zahteva. Zakonodavac je, pro{iruju}i osnove za ostvarivanje obe{te}jenja, uveo re{enja koja efektuiraju i olak{avaju realizaciju imovinsko-pravnog zahteva, ~ime se u zna~ajnoj meri pobolj{ava polo`aj o{te}enog u toku postupka, pa i nakon njegovog zavr{etka.

Nasuprot poja~anoj ulozi javnog tu`ioca u krivi-nom postupku, pro{irene su i mogu}nosti delovanja o{te}enog kao u-esnika u postupku, naro~ito kad se on javlja u ulozi ovla}enog tu`ioca.

Polaze}i od iskustva evropskih zemalja, sa odredbama u vezi za{tite svedoka, saradnika pravde i `rtve, Republika Makedonija je stvorila legislativni okvir za uspe}nu borbu protiv te`ih oblika organizovanog kriminaliteta. Ipak, o`ivotvorenje i uspe}na prakti-na primena zavise od organizacijske postavljenosti i funkcionisanja organa nadle`nih za sprovojenje Programa za{tite svedoka, od obezbe}ivanja finansijskih sredstava i ostvarenja intenzivne i neposredne me|udr`avne saradnje. Iz toga proizilazi da su legislativna re{enja samo prvi korak u nizu aktivnosti za uspe}nu za{titu svedoka.

Klju~ne re{i}: o{te}eni, alternativne mere, imovinsko-pravni zahtev, za{tita svedoka, saradnik pravde, `rtva u svojstvu svedoka, Makedonija.

Uvodne napomene

Proces reforme kaznenog zakonodavstva Republike Makedonije, koji je u poodmakloj fazi, pokazuje da se sve ve}a pa`nja posve}uje polo`aju o{te}enog u okviru kaznene pravde i da se u tom smislu pro{iruju mogu}nosti njegove aktivnije participacije u postupku, ~iji je cilj brzo i efikasno zadovoljavanje li-nih interesa i imovinsko-pravnog zahteva.

U tom su smislu prihva}ene nove odredbe i re{enja u duhu me|unarodnih instrumenata ~iji je akcenat na pobolj{anju uloge o{te}enog u kaznenoj oblasti.¹ Pro{irene su mogu}nosti delovanja o{te}enog u krivi-nom postupku, a njegova je saglasnost zakonski preduslov za primenu odre|enih odredbi i zakonskih re{enja. Mora se priznati da su se mesto, uloga i zna~aj o{te}enog u komparativnim kaznenim zakonodavstvima u velikoj meri poja~ali tendencijom prihvatanja obe{te}jenja i restitucije u sistemu kaznenih sankcija - u obliku samostalne sankcije ili kao dopunskog uslova primarno izre-ene sankcije.²

1 Preporuke Saveta Evrope - "Recommendation No. R (85) 11 on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure, Strasbourg, 1995, "Recommendation No. R (87) 21 on Assistance to Victims and the Prevention of Victimisation, Committee of Ministers, 17 September 1987, "Research on Victimisation", European Committee on Crime Problems, Strasbourg, 1985; dokumenti done|eni od strane Ujedinjenih naroda - Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power, General assembly Resolution 40/34; "Commission on Crime Prevention and Criminal Justice", Report on the Sixth Session (28 April - 9 May 1997), Economic and Social Council, Supplement No.10, United Nations, New York, 1997.

2 Obe{te}jenje kao samostalna sankcija postoji u SAD, Velikoj Britaniji, a kao dopunski uslov poznata je u zakonodavstvu Nema-ke, Nizozemske, Austrije. Detaljnije vidi: La`eti}-Bu`arovska, G. (2004) *Alternativi za zatvorot*, Skoplje: Studentski zbor; Isto: Roberts, J. V. (2002) "Public opinion and naure of community penalties: interational findings", u: Roberts, J. V., Mike, H. eds. (2002) *Changing Attitudes to Punishment*, Willan Publishing; Mayhew, P., John van, K. (2002) "Cross-national attitudes to punishment", u: Roberts, J. V., Mike, H. (eds) *Changing Attitudes to Punishment*, Willan Publishing.

* Dr Gordana La`eti}-Bu`arovska je docent kaznenog - procesnog prava na Pravnom fakultetu "Justinian Prvi" u Skoplju: gordana@pf.ukim.edu.mk

Promocija obe{te}enja kao sankcije mora se shvatiti u okviru nastojanja da se implementiraju na~ela restorativne pravde³ koja se mogu definisati kao proces koji, polaze{i od posledice dela, nastoji prona}i re{enje povoljno za `rtvu krivi-nog dela, uklju~ivanjem strane pogo|ene krivi-nim delom i sudskih organa<sup>4</sup>. Ovakva tendencija omogu}ava prevazi-la` enje nedostataka klasi-nog kaznenog prava, koje je svu pa` nju posve}ivalo statusu i pravu optu` enog, a posve zanemarivalo polo`aj o{te}enog. Predmet na{e elaboracije bi}e fokusiran na novoprihva}ene odredbe Krivi-nog Zakonika,⁵ Zakona o krivi-nom postupku⁶ i re{enja u Zakonu o za{titi svedoka.

Alternativne mere

Alternativne mere⁷ su novina u sistemu krivi-nih sankcija i sadr`e re{enja kojima se poja-ava uloga o{te}enog u procesu ka` njavanja. Kao alternativnu meru, Krivi-ni zakonik predvi|a uslovno prekidanje krivi-nog postupka⁸ koje je po svojoj prirodi ustvari

³ O karakteristikama obe{te}enja i restorativne pravde vidi: Wright, M. (1995) "Victims, Mediation and Criminal Justice", *Criminal Law Review*, str. 187-199. Bishop, N. (1988) "Non - Custodial Alternatives in Europe", Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, Publication Series No.14, Helsinki, 1988, str. 87. Mrvi}, N. (1991) "Naknada {tete kao alternativna krivi-na sankcija", *JRK*, br. 3, str. 83-91. Mrvi}, N., ~or|evi}, N. (1998) "Primena parapenalnih sankcija umesto kazne", *Utvr|ivanje ~injeni-nog stanja, izrcanje i izvr|enje krivi-nih sankcija*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja, str. 199-209; Weitekamp, E. (1995) "From 'Instant' Justice Till Restorative Justice: In Search of New Avenues in Judicial Dealing with Crime", *Changes in Society, Crime and Criminal Justice in Europe*, Vol. I, Crime and insecurity in the city, Kluwer law international, The Hague, str. 285-309; "European Rules on Community Sanctions and Measures", Recommendation No. R (92)16, Legal Issues, Council of Europe Press, Strasbourg, 1994. Postoje autore koji smatraju da je restorativna pravda produkt pokreta koji favorizuje restituciju (*restitution movement*), Bonafé-Schmitt, J. P. (1998) "La Médiation Pénale en France et aux États-Unis", Maison des Sciences de l'Homme, Réseau Européen Droit et Société, str. 105.

⁴ Marshall, T. F. (1999) *Restorative justice: an overview*, A report by the Home office, Research development and statistics directorate.

⁵ Zakon o izmenama i doupnama objavljen u *Slu`ben Vesnik* na RM, br. 19, 30.03.2004.

⁶ Zakon o izmenama i doupnama objavljen u *Slu`ben Vesnik* na RM, br. 74, 22.10.2004.

⁷ Njihov je cilj da se prema krivi-no odgovornom u-iniocu ne primeni kazna za laka{a krivi-na dela kad to nije nu`no sa stanovi{ta krivi-no-pravne za{tite i kad se mo`e o-ekivati da se cilj ka` njavanja mo`e ostvariti merama pomo}i i nadzora ponap{anja u-inioce na slobodi. Krivi-ni zakonik kao alternativne mere predvi|a: uslovnu osudu, uslovnu osudu sa za{titnim nadzorom, uslovno prekidanje krivi-nog postupka, op{tekorism rad, sudsku opomenu i ku}ni zatvor.

⁸ ^lan 58-a., za period od najdu`e jedne godine, ukoliko se postupak vodi za krivi-no delo za koje je propisana nov-ana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, a nakon {to je prethodno ispitani u-inilac.

alternativa krivi-nom postupku i izraz nastojanja da se ne pokrene celokupni pravosudni mehanizam ukoliko se inkriminisani slu~aj mo`e razre{iti na drugi na-in. Preduslov primene ove alternativne mere jeste zakonski predvi|ena obaveza da sudija najpre saslu{a o{te}enog i da od njega dobije saglasnost pre nego {to odlu-i da li }e prekinuti postupak i nametnuti posebne uslove prema u-iniocu ili ne.

Prilikom odlu-ivanja sud je du`an da naro-ito uzme u obzir izra`eno kajanje i izvinjenje u-inioce, odstranjivanje posledice dela i naknadu {tete prouzrokovane krivi-nim delom. Zna-i, od posebne va`nosti je odnos u-inioce prema posledicama dela, prema polo`aju u kome se nalazi o{te}eni i njegova spremnost da se s njim suo-i i da ga obe{teti.

S obzirom na mogu}nost povoljnog ishoda za u-inioce kome uslovni prekid donosi zaustavljanje krivi-nog postupka, {to se uop{te ne bele`i u kriminalni dosije i mo`e se oceniti kao sudska pomilovanje.⁹ proizilazi zaklju~ak o velikom zna~aju saglasnosti o{te}enog. U svim slu~ajevima kad zakon propisuje potrebu postojanja saglasnosti o{te}enog, mora se voditi ra~una da u-inilac ne uti-e na o{te}enog ucenama i pretnjama {to bi moglo dovesti do saglasnosti o{te}enog i onda kad se on intimno s tim ne sla`e. Sud vodi ra~una da li je {teta nadokna|ena i jesu li odstranjene ostale {tetne posledice krivi-nog dela prilikom izricanja alternativne mere op{tekoristan rad.¹⁰

U kontekstu alternativnih mera, ZKP omogu}ava da o{te}eni u slu~aju kad se javlja u ulozi ovla{ }enog tu`ioca, podnese predlog za izricanje spomenutih alternativnih mera. One se izri-u prema odredbama postupka za dono{enje presude bez odr`avanja glavnog pretresa. Ovaj je postupak, u komparativnim zakonodavstvima evropskih zemalja poznat kao kazneni nalog¹¹, {iroko prihva}en budu}i da je brz i oslobo|en formalnosti koje prate redovni krivi-ni postupak. Postupak dono{enja presude bez odr`avanje glavnog pretresa mo`e se sprovesti za krivi-na dela u nadle`nosti

⁹ Vidi: Kambovski, V. (2004), *Kazneno pravo - op{t del*, Skoplje: Kultura, str. 954.

¹⁰ Mo`e se izre}i za krivi-na dela za koja je propisana nov-ana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ako postoje olak{avalju}e okolnosti, a u-inilac ranije nije bio osu|ivan. Krivi-ni zakonik kao zakonski preduslov propisuje izri-ito datu saglasnost u-inoca pre nego {to sudija pristupi izricanju op{tekorisnog rada.

¹¹ O karakteristikama ovog postupka vidi: La`eti} Bu`arovska, G. (2003), Refleksiite na na-eloto za zabrzuvawe na krivi-nata postupka vrz primenata na postupkata za kaznena naredba, *Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologija*, br. 1-2, str. 55.

sudije pojedinca kada se raspola`e sa dovoljno dokaza i kad dokazi to dozvoljavaju. Ovla{ }eni tu` ilac prilikom podno{ }enja optu`nog predloga predla`e sudu dono{ }enje presude bez odr`avanja glavnog pretresa i ujedno mu predla`e izricanje jedne ili vi{ }e zakonski nabrojanih sankcija ili ostalih mera.¹²

Ako je sudija saglasan s podnetim predlogom, pristupa se dono{ }enju presude i pri tom se izri-u predlo`ene sankcije ili mere. U obrazlo`enju pre-sude nave{ }e se samo dokazi koji opravdavaju njeni dono{ }enje. Presuda sadr`i pouku da optu`eni ima pravo prigovora u roku od 8 dana nakon {to je dobio presudu. Nakon isteka ovog roka, ako prigovor nije bio podnet, presuda postaje pravnosna`na.

Ukoliko je optu`eni podneo prigovor, koji se ne mo`e odbaciti zbog formalnih nedostataka, sudija }e zakazati glavni pretres i voditi postupak prema odredbama skra}enog postupka. Samim zakazi-vanjem glavnog pretresa smatra se da presuda doneta bez odr`avanje glavnog pretresa uop{te nije bila doneta.

Oslobo|enje od kazne radi odstranjivanja {tetnih posledica krivi~noga dela

Zakon o izmenama i dopunama Krivi~nog zakonika pro{ }irio je mogu}nosti da se u-inilac za kojeg je utvr|eno da je kriv oslobodi kazne ukoliko je po-inio lak{e krivi~no delo,¹³ a sud oceni da je delo u-injeno usled naro~ito olak{avaju}ih okolnosti, a sam je u-inilac pre zavr{etka krivi~nog postupka vratio oduzetu korist, nadoknadio pri-injenu {tetu ili je na drugi na-in nadoknadio ili popravio {tetne posledice krivi~noga dela.

Ovo je re{ }enje novelom ZKP uklju~eno kao nova, ~etvrta obaveza koju, ako ima saglasnost o{te}enog, javni tu`ilac mo`e nametnuti u-iniocu krivi~noga dela - za koje je propisana nov~ana kazna ili kazna zatvora do tri godine, a ukoliko u-inilac izrazi spremnost da se pridr`ava uputstava javnog tu`oca – da ispuni odre|ene obaveze kojima se umanjuju ili otklanjaju {tetne posledice krivi~nog dela. Kao rezultat toga, javni tu`ilac }e odlo`iti krivi~no gonjenje. Ukoliko se nametnuta obaveza ispuni u odre|enom roku, koji ne mo`e biti

12 Koje ZKP izri-ito propisuje: nov~ana kazna u visini 10 – 100 dnevnih globi; uslovna osuda sa utvr|enom kaznom zatvora do tri meseca ili nov~anom kaznom; zabrana upravljanja motornim vozilom do dve godine; konfiskacija imovine i imovinske koristi pribavljenе krivi~nim delom i oduzimanje predmeta.

13 Za koje je propisana nov~ana kazna ili kazna zatvora do tri godine.

du`i od 6 meseci, javni tu`ilac }e odbaciti krivi~nu prijavu. Ovo re{ }enje pro{ }iruje primenu na~ela opor-tuniteta koje javni tu`ilac mo`e primeniti u krivi~nom postupku.

Imovinsko – pravni zahtev

Novine u krivi~nom materijalnom i procesnom zakonodavstvu na vi{ }e na-in tangiraju status imovinsko – pravnog zahteva.¹⁴ Stvoreni su uslovi za njegovo potpuno ili delimi~no presu|ivanje u krivi~nom postupku, pro{ }irene su mogu}nosti za njegovo kori{ }enje, a olak{ava se i ostvarivanje dosu|enog obe{ }enja.

Posebnu pa`nu zaslusku je odredba Zakona o izmenama i dopunama ZKP<sup>15</sup> koja propisuje da je prilikom dono{ }enja osu|uju}e presude, sud du`an da odlu-i u potpunosti ili delimi~no o imovinsko – pravnom zahtevu. Na ovaj se na-in prevazilazi dosada{nje stanje, nepovoljno za o{te}enog, koji je, bez obzira da li su dokazi s kojima sud raspo-la`e dovoljni da sudija presudi u odnosu na pitanje krivice i kazne, u svakom slu~aju bio upu}ivan na parnicu.

Ostaje da se efekti novog re{ }enja provere u sudskej praksi, s obzirom na ~injenicu da novo re{ }enje tra`i ve}i anga`man sudije – krivi~ara i u odnosu na dokaze vezane za visinu imovinskog zahteva. Ipak, mo`e se verovati da }e ovo re{ }enje rasteretiti gra|anske sudove budu}i da mogu}nost upu}ivanja na parnicu ostaje samo za slu~aj kad se doneše oslobo|aju}a ili odbacuju}a presuda, kad se re{ }enjem obustavlja krivi~ni postupak ili kad se odbaci optu`nica.

Ukoliko sakupljeni dokazi u toku krivi~nog pos-tupka ne omogu}avaju presu|ivanje o imovinskom zahtevu, sud }e doneti dopunsku presudu i njome odlu-iti o imovinskom zahtevu.

Prilikom dono{ }enja osu|uju}e presude, sudija mo`e odlu-iti samo u odnosu na osnov na kome je baziran imovinsko-pravni zahtev ili mo`e da navede osnov i delimi~ni iznos {tete, pa nakon njenog dono{ }enja da pristupi izvo|enju novih, dopunske dokaza¹⁶ koji }e pomo}i utvr|ivanju visine imovinskog zahteva i nakon toga doneti dopunsku presudu. Ako se iznos imovinskog zahteva ne mo`e utvrditi drugim dokazima ili ako njihovo

14 O komparativnim re{ }enjima u odnosu na imovinsko – pravni zahtev vidi: *Transition of Criminal Procedure systems* (2004), Ed. Berislav Pavi{ }, Vol. II, Rijeka.

15 ^lan 101. st.2.

16 Najverovatnije ve{ }ta-enja u pravcu utvr|ivanja pravog izno-sa obe{ }enja, visine nematerijalne {tete za naru{ }eni ugled, preprpljeni strah i sl.

izvo|enje vodi odgovla~enju postupka, sudija je du`an da dopunskom presudom dosudi pravi-nu nadoknadu.

Nove odredbe pro{iruju i olak{avaju ostvarivanje imovinskog zahteva. Naime, re{enjem da se imovinsko – pravni zahtev u slu~aju osiguranja mo`e podneti i prema osiguravaju}em dru{tvu, popunila se zakonska praznina zbog koje je u nekim slu~ajevima u praksi bilo nemogu}e da se obe{te}enje tra`i od drugoga, osim optu`enog. Ovo }e re{enje omogu}iti da se o{te}eni obe{teti u skladu sa ugovorom o osiguranju.

Zakonodavac¹⁷ je predvideo novu mogu}nost preina~enja pravnosna`ne presude u delu o imovinskem zahtevu i bez ponavljanja postupka, kada se nakon done{enja osu|uju)e pravnosna`ne presude za produ`eno krivi~no delo pojave novi o{te}eni koji nisu bili poznati u toku postupka. Postupak za preina~enje sprovodi se na predlog o{te}enih lica u roku od tri meseca od dana kada su saznali za doneсenu presudu. Ovo }e re{enje otkloniti nepravdu da se ne mo`e obe{teti lice o kojem sud nije imao saznanje u toku krivi~nog postupka, a do sada nije postojala mogu}nost da se podnese predlog za preina~enje presude po ovom osnovu.

Intencija da se o{te}eni uspe{no obe{teti reflektuje se i u novoprivrhva}enju mogu}nosti da sud odlu`i da se imovinsko-pravni zahtev naplati od garancija koje je optu`eni polo`io, ukoliko sud oceni da je ovo najbr`i i najefikasniji na-in da se obe{te}enje realizuje. Ovo je dobra mogu}nost upravo zato {to u Makedoniji ne postoji zaseban dr`avni fond od kojeg bi se obe{teto o{te}eni ukoliko se to ne mo`e ostvariti od optu`enog.

Pro{irene mogu}nosti o{te}enog kao ovla{enog tu` ioca

Izmene ZKP u potpunosti revidiraju odredbe koje reguli{u odre|ivanje i trajanje pritvora, kao najte` u meru za obezbe|ivanje prisustva optu`enog u toku krivi~nog postupka. Prema novom re{enju (~l. 185 st.1) pritvor odre|uje istra`ni sudija, a predlog u tom pravcu mo`e dati javni tu`ilac, o{te}eni kao tu`ilac i privatni tu`ilac, osim kad je pritvor obavezan.

Obaveza da se o{te}eni blagovremeno obavesti o odluci javnog tu`ioca da ne}e goniti u~inioca, poja~ana je u tom smislu da o{te}eni koji nije bio obave{ten da javni tu`ilac nije preuzeo gonjenje ili da je istra`ni sudija obustavio istragu nakon {to je javni tu`ilac odustao od gonjenja, mo`e dati svoju izjavu da preuzima i produ`ava postupak pred

17 Odredbom ~lana 389. st. 1. ta~, 4 ZKP.

nadle`nim sudom u roku od tri meseca od dana kada je javni tu`ilac odbacio krivi~nu prijavu, odnosno od dana kada je istraga bila obustavljena.

U ovom kontekstu, novela ZKP je produzila i rok u kome o{te}eni kao supsidijarni tu`ilac treba da podnese optu`nicu. Naime, umesto dosada{njih 8 dana, sada o{te}eni ima 15-odnevni rok u kome mora podneti optu`nicu. Ova mu odredba omogu}ava da ima dovoljno vremena za pripremu kvalitetne optu`nice.

Za{tita svedoka, saradnika pravde i `rtve

Pitanje o na-inima legislativnog regulisanja i prakti~nog sprovo|enja odredaba u vezi za{tite svedoka naro~ito su aktuelni u okvirima svestranih napora za pronala`enje novih, savremenih i sofisticiranih, metoda u borbi protiv nekih oblika organizovanog kriminaliteta, pre svega terorizma, korupcije, trgovine ljudima, oru`jem i narkoti~kim sredstvima. Novi metodi su neophodni za pribavljanje relevantnih dokaza, dokumentovanje slu~ajeva i njihovo uspe{no sudsko procesuiranje, budu}i da kod pomenutih krivi~nih dela postoji pove}ani rizik od zastra{ivanja svedoka, pa je zbog toga u zna~ajnoj meri ote`ano izvo|enje u~inilaca pred lice pravde.

Za{tita svedoka je u duhu pobolj{anja polo`aja `rtve krivi~nog dela i njene aktivnije uloge u krivi~nom postupku. Modusi koji omogu}avaju dobijanje statusa za{ti}enog svedoka tra`e intenziviranje me|usobne saradnje evropskih zemalja u kaznenoj materiji, {to se ocenjuje kao jedan od neophodnih uslova za primenu programa za za{titu svedoka, naro~ito u manjim dr`avama.¹⁸

Promenjena priroda kriminaliteta uti~e na menjanje izvesnih tradicionalnih pravila. U tom se smislu gra|anska obaveza za svedo~enje zna~ajno menja zbog straha svedoka za njegovu li~nu bezbednost i bezbednost njegovih najbli`ih, pa se obaveza svedo~enja transformi{e u obavezu dr`ave da obezbedi potrebne procesne i vanprocesne mere za za{titu svedoka.¹⁹

Zbog ovih razloga je za{tita svedoka u zenitu interesovanja na nacionalnom, evropskom i me|unarodnom nivou. U porastu je broj dr`ava²⁰

18 Detaljnije: La`eti}-Bu`arovska, G. (2004) "Pravnite aspekti na za{titata na svedocite", *Zbornik na trudovi od me|unarodni simpozium: Sovremenoto pravo, pravnata nauka i Justinjanovata kodifikacija*, Skopje, tom 2., str. 369.

19 O za{titi svedoka i `rtve u duhu jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, vidi: Kalajxiev, G. (2004) *Pravi-na postapka* (doktorski rad), odbranjen na Pravnom fakultetu u Skoplju.

20 Vi{e podataka na sajtu: www.coe.int/gmt; www.victimology.nl.

koje imaju razra|ene programe o za{titi svedoka u nacionalnim zakonodavstvima i koje nastoje da se oni efikasno sprovedu. Ovaj je institut predmet razrade relevantnih evropskih dokumenata Saveta Evropske Unije²¹, Saveta Europe²² i jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava.²³ Na me|unarodnom nivou, posebne odredbe o za{titi svedoka sadr`i i Rimski statut²⁴ o osnivanju Stalnog Me|unarodnog krivi-nog suda.

Za{tita svedoka u toku krivi-nog postupka

Odredbe o za{titi svedoka, saradnika pravde i `rtve, regulisane su u posebnoj glavi XIX-a u ZKP. One pru`aju mogu}nost efikasne za{tite ukoliko se oceni da postoji realna opasnost zapla{ivanja, pretanja osvetom ili opasnost po `ivot, zdravlje ili fizi-ki integritet. Za{tita se pru`a primenom posebnog na~ina ispitivanja i u-e{a lica u krivi-nom postupku.

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o krivi-nom postupku u ~lanu 223-a. predvi|a mogu}nost da svedok uskrati izno{enje li-nih podataka koje je ina-e du`an izneti pred sudom. Ovo je otstupanje mogu}e ako postoji verovatno}a da }e davanjem iskaza ili odgovora na odre|eno pitanje izlo`iti sebe ili svoje blisko lice ozbiljnoj opasnosti po `ivot, zdravlje ili fizi-ki integritet.

Svedok se saslu{ava samo u prisustvu javnog tu`ioca i istra`nog sudije, odnosno predsednika sudske ve}a, zavisno od stadijuma krivi-nog postupka, na mestu koje garantuje za{titu njegovog identiteta, upotrebom adekvatnih tehnicih sredstava komunikacije, tehnike koja omogu}ava da se lik

21 Resolution of the Council of 23 November 1995 on the protection of witnesses in the fight against international organized crime. Council Resolution of 20 December 1996 on individuals who cooperate with the judicial process in the fight against international organized crime.

22 Recommendation No. R (97) 13 of the Committee of Ministers to Member States concerning intimidation of witnesses and rights of the defence, 10 Septembre 1997 - Explanatory memorandum and Appendix. Expert appraisal by the Council of Europe of the preliminary draft law concerning the introduction of a system of "collaborateurs de justice", Committee of experts on the protection of witnesses and pentiti in relation to acts of terrorism (PC-PW), Strasbourg, 28-30 April 2003; Recommendation No. R (2005) 9 concerning protection of witnesses and collaborators of justice, 20.04.2005.

23 Unterperntinger v. Austria, presuda od 24 noemvri 1986, Series A no. 238, 13 EHRR 175; Isgrò v. Italy, presuda od 19 februari 1991, Series A no. 194-a; van Mechelen v. Netherlands, presuda od 23 april 1997, 25 EHRR 647; Unterperntinger case, presuda od 27 noemvri 1986, Series A, no. 110; Kostovski case, presuda od 20 noemvri 1989, Series A, no. 166; Asch case, presuda od 26 April 1991, Series A, no. 203; Doorson case, presuda od 26 mart 1996, Report of Judgement and Desicions, no. 6.

24 Sadr`aj Rimskog statuta v: http://www.un.org/law/icc/statute/99_corr/6.htm.

svedoka zamagli ili da se promeni glas prilikom saslu{anja iz daljine i sl.

Zakon o krivi-nom postupku (~lan 29-a.) predvi|a mogu}nost da se svedok saslu{a putem telefonske ili video konferencije, u slu~aju kada se on nalazi na teritoriji druge dr`ave. U ovakovom slu~aju, primenjuje se Drugi dopunski protokol Evropske konvencije o me|unarodno pravnoj pomo}i u krivi-noj oblasti.

Zapisnik sa iskazom svedoka, bez njegovog potpisa, upu}uje se optu`enom i njegovom branioncu, da bi oni pismenim putem uputili pitanja svedoku preko suda, koji je du`an na njih dati odgovor. Imaju}i u vidu prava odbrane prema Evropskoj konvenciji za ljudska prava, anonimnost svedoka mo`e biti primenjena samo u izuzetnim situacijama. U svim se drugim slu~ajevima preporu}uje primena posebnih tehnicih sredstava koji omogu}avaju aktivno u-e{e odbrane prilikom ispitivanja svedoka.

Za{tita svedoka prema odredbama Zakona o za{titi svedoka

Osim procesne za{tite svedoka u toku krivi-nog postupka, promene ZKP-a (~lan 270-b.) predvi|aju mogu}nost vanprocesne za{tite lica putem njegovog uklju-enja u Program za{tite, pri ~emu nalaze primenu odredbe posebnog Zakona o za{titi svedoka²⁵, koji kao lex specialis detaljnije ure|uje postupak i uslove za za{titu i pomo} svedocima i defini{e mere za{tite.

Zakon koristi jedan generi-ki pojma za{titi}eno lice koji podrazumeva svedoka²⁶, saradnika pravde²⁷, `rtu koja se javlja u svojstvu svedoka, i njihova bliska lica koji su odlukom Saveta za za{titu svedoka uklju-eni u Program za za{titu i sa kojima je Odeljenje za za{titu svedoka sklopilo Sporazum za za{titu.

Prema zakonu `rtva koja se javlja u svojstvu svedoka je lice kome je krivi-no delo prouzrokovalo

25 Objavljen u Slu`ben Vesnik na RM, br. 38, 26.05.2005.

26 Svedok je svako lice koje u skladu sa ZKP ima svojstvo svedoka i poseduje podatke o izvr{enju krivi-nog dela, njegovog u-inioca i druge va`ne okolnosti i podatke zna~ajne za krivi-ni postupak, koji su neophodni i odlu-uju}i za dokazivanje krivi-nog dela, a -jim izno{enjem izla`e opasnosti svoj `ivot, zdravlje, slobodu, fizi-ki integritet ili imovinu u ve}em obimu.

27 Saradnik pravde je svako lice protiv koga je podignuta optu`nica, koje je osu|eno ili je pripadnik kriminalne grupe, bande ili udru`enja, ili je bio u-esnik u izvr{enju krivi-nog dela iz oblasti organizovanog kriminaliteta, a koje je spremno sara|ivati sa nadle`nim organima u pravcu otkrivanja, gonjenja i presu|ivanja krivi-nih dela, naro-ito daju}i iskaz u svojstvu svedoka u krivi-nom postupku u vezi kriminalne grupe, bande ili drugog udru`enja ili za koje bilo krivi-no delo povezano sa organizovanim kriminalitetom.

povredu ili ugro`avanje nekog njegovog li-nog ili imovinskog prava, koje poseduje informacije zna-ajne za krivi-ni postupak, a njihovo otkrivanje sudu mo`e ugroziti njegov `ivot, zdravlje, slobodu, fizi-ki integritet ili imovinu u ve}em obimu, i koje je dalo saglasnost da iskazom u svojstvu svedoka u krivi-nom postupku sara|uje s pravosudnim organima.

Kao *blisko lice*, zakon odre|uje bra-nog i vanbra-nog druga, ro|ake po krvi u pravoj liniji, ro|ake po pobo-noj liniji do tre}eg stepena, kao i srodnike po tazbini zaklju~no sa drugim stepenom; usvojenik ili usvojitelj i drugo lice koje za{ti}eni smatra sebi bliskim i za koga tra`i da bude uklju-eno u Program. Uzimaju{i u obzir iskustva razvijenih evropskih zemalja, mogu}je je da ovako {iroko odre|eni pojam bliskih lica prouzrokuje probleme u praksi prilikom selekcije lica za koja }e se oceniti da treba da budu uklju-ena u Program. Ovo je naro-ito zna-ajno imaju{i u vidu slo`enost i skupo}u Programa za za{titu.

Po ugledu na gore navedene me|unarodne dokumente, zakon pored osnovnih pojmoveva, defini{e i pojam *zastra{ivanje* kao svaki oblik direktnе ili indirektnе pretnje izvr{ene prema svedoku, saradniku pravde i `rtvi, koja se javlja u svojstvu svedoka, kao i njihovim bliskim licima, koja mo`e znatno uticati na volju lica da da iskaz u svojstvu svedoka u postupku.

Kao mere za{tite koje se mogu odrediti, zakon predvi|a: a) *~uvanje tajnosti identiteta* koja obuhvata izradu i upotrebu li-nih isprava²⁸ u kojima su privremeno promenjeni li-ni podaci za{ti}enog lica, kao i izrada i upotreba isprave o vlasni{tvu nad odre|enom imovinom za{ti}enog lica. Promenjeni se podaci ne unose u oficijelnu evidenciju nadle`nih organa. Promena slu`i samo za ciljeve krivi-nog postupka; b) *obezbe{ivanje li-ne za{tite* sastoji se od operativne, fizi-ke i tehn-ke za{tite za{ti}enog lica, s ciljem da se spre-i ugro`avanje njegovog `ivota, zdravlja, slobode, fizi-kog integriteta ili imovine u ve}em obimu; c) *promena boravi{ta ili prebivali{ta za{ti}enog lica* ostvaruje se putem privremene ili trajne promene njegovog boravi{ta ili prebivali{ta, o ~eme odlu-uje Odeljenje za za{titu svedoka. Novo boravi{te ili prebivali{te se mo`e nalaziti na teritoriji Republike Makedonije ili u inos-transtvu, u saglasnosti sa ratifikovanim me|unarodnim ugovorima. Ako je ova mera odre|ena saradniku pravde koji se nalazi na izdr`avanju kazne zatvora u Republici Makedoniji, on mo`e, u saglasnosti sa ratifikovanim me|unarodnim ugovorom, da

²⁸ U saglasnosti sa ~lanom 37. ovog Zakona, izrada i upotreba isprave ne predstavlja krivi-no delo niti povredu drugih propisa.

bude preme{ten na dalje izdr`avanje kazne zatvora u drugu dr`avu; d) *promena identiteta* sastoji se u delimi~noj ili potpunoj promeni li-nih podataka za{ti}enog lica, s tim da novoregistrovani li-ni podaci ne smeju da budu identi-ni sa podacima drugog lica. Novi identitet ne uti-e na statusna i druga prava i obaveze za{ti}enog lica. Nakon isteka primene ove mere, on se mo`e izjasniti da zadr`ava novi identitet. Me|utim, on ne mo`e vratiti svoj izvorni identitet ako je njegova promena znatno uticala na status tre}eg lica (brak, o-instvo, materinstvo i sl.). Izvorne li-ne podatke za{ti}eno lice mo`e koristiti kao u-esnik u slu`benom postupku gde je njihovo kori{}enje neophodno, ali samo ako postoji pismena saglasnost Odeljenja, koje ~uva originalne isprave o identitetu za{ti}enog lica. Ova mera, kao jedna od najte`ih i najslo`enijih mera, mo`e se sastojati iz aktivnosti promene fizi-kih karakteristika za{ti}enog lica. Ako je za{ti}eno lice po-inilo krivi-no delo pre promene identiteta, kada to sud tra`i, Odeljenje obezbe|uje njegovo prisustvo i kori{}enje izvornog identiteta, a sud mo`e opredeliti na-in saslu{anja u saglasnosti sa Zakonom o krivi-nom postupku.

Uzimaju{i u obzir prirodu navedenih mera za{tite, sam zakon propisuje okvire njihove primene. U tom se smislu, primena odredbi ovog zakona uslovjava: a) prirodnom krivi-nog dela. Naime, postupak se mora voditi za jedno od slede}ih krivi-nih dela: protiv dr`ave, protiv ~ove-anstva i me|unarodnog prava, iz oblasti organizovanog kriminaliteta i za koji je Krivi-ni zakonik propisao kaznu zatvora od najmanje 4 godine; i b) zna-ajem koji ima iskaz svedoka u odnosu na dokazivanje krivi-noga dela. Va`no je oceniti da }e dokazivanje biti izlo`eno nesrazmernim te{ko}ama ili ne}e uop{te biti mogu}je da se delo doka`e, ukoliko sud ne raspola`e iskazom ovoga lica, koje, zbog mogu}je opasnosti da bude izlo`eno zastra{ivanju, pretnji osvetom ili opasnosti po `ivot, zdravlje, slobodu, fizi-ki integritet, ili imovinu u ve}em obimu, nije saglasno da da svoj iskaz u ulozi svedoka.

Ovim zakonom su ustanovljena dva posebna organa nadle`na za sprovo|enje Programa za{tite, koji se sastoji od sistema mera i aktivnosti koje imaju za cilj za{titu `ivota, zdravlja, slobode, fizi-kog integriteta ili imovine u ve}em obimu za{ti}enog lica: a) Savet za za{titu svedoka je kolegijalno telo, ima pet ~lanova,²⁹ radi na

²⁹ Predstavnik Vrhovnog suda Republike Makedonije, predstavnik Javnog tu`ila{ta Republike Makedonije, Direktor Uprave za izvr{enje sankcija, predstavnik MUP-a i rukovodilac Odeljenja za za{titu svedoka. Njihov je mandat pet godina, i imaju mogu}nost za ponovni izbor. Svaki ~an Saveta ima svog zamenika. Predsednik Saveta je predstavnik Vrhovnog suda.

zatvorenim (tajnim) sednicama i nadle`no je da donosi odluke za uklju-ivanje lica u Programu za{tite, kao i odluke o prestanku Programa i o odre|ivanju najte`e mere za{tite - promene identiteta; b) Odeljenje za za{titu svedoka je organizacijska jedinica Ministarstva unutra{nijih poslova i nadle`no je da donosi odluke za odre|ivanje mere za{tite, osim promene identiteta, da vodi ra~una o njihovom uspe{nom sprovo|enu, da daje pravnu pomo} za{ti}enom licu, da sklapa Sporazum o za{titi sa licem koje je uklju-eno u Program i da upravlja finansijskim sredstvima dodeljenim za njegovu realizaciju. Zaposlenima je trajno zabranjeno da, bez ovla{}jenja Odeljenja, daju bilo kakve informacije vezane za odre|eno za{ti}eno lice i za mere za{tite. Ova se zabrana odnosi na period pre uklju-ivanja u Program, u vreme sprovo|enja mere i nakon prestanka Programa.

Postupak za uklju-ivanje u Program po-inje pis-menim zahtevom³⁰ koji Javnom tu`iocu Republike Makedonije mo`e podneti Ministarstvo unutra{nijih poslova, nadle`ni javni tu`ilac ili sudija koji vodi postupak, kao i lice koje se ose}a ugro`eno i zbog toga ne `eli dati svoj iskaz u svojstvu svedoka.

Ukoliko Javni tu`ilac Republike Makedonije prihvati pismeni zahtev, on treba u roku od osam dana, Savetu za za{titu svedoka da podnese pis-meni predlog za uklju-ivanje lica u Program. Nakon prijema njegovog predloga, predsednik Saveta odmah, a najkasnije u roku od osam dana, saziva sednicu Saveta. Neophodni preduslov za uklju-ivanje lica u Program za{tite je njegova pis-mena saglasnost. Pre nego {to pristupi sklapanju Sporazuma, Odeljenje }e zatra`iti od lica koje treba da bude uklju-eno u Program za{tite da popuni upitnik<sup>31</sup> koji sadr`i pitanja u vezi njegovih li-nih podataka, imovinskog stanja, obaveza koje on ima prema tre}im licima i druge podatke. Sporazum sadr`i obaveze koje Odeljenje ima prema licu i obaveze koje lice ima u toku za{tite kao i vreme trajanja mere za{tite.

Zakon daje mogu}nosti primene hitnih mera u slu-ajevima kada Javni tu`ilac Republike Makedonije oceni da su `ivot, zdravlje, sloboda, fizi-ki integritet ili imovina u ve}em obimu svedoka, saradnika pravde, `rtava u svojstvu svedoka i njihovih bliskih lica, izlo`eni ozbiljnoj opasnosti koja se ne mo`e odstraniti merama za{tite koje policija

³⁰ Zakon detaljno regul{e njegov sadr`aj: 1. podaci o licu uklju-enom u Program; 2. opis krivi-nog dela i procena postoje}ih dokaza; 3. fakti-ka situacija vezana za krivi-no delo; 4. sadr`aj mogu}eg iskaza; 5. opis i procena opasnosti koja preti licu ~ija se za{titu tra`i i 6. drugi podaci.

³¹ Njegov sadr`aj propisuje Ministar unutra{nijih poslova.

pru`a gra|anima. Javni tu`ilac }e u ovakovm slu-aju, zajedno sa predlogom o uklju-ivanju lica u Program za{tite, obavestiti Odeljenje o potrebi preuzimanja hitnih mera. Nakon toga, Odeljenje mora u roku od 24 sata doneti odluku o njihovoj pri-meni i preuzeti odre|enu hitnu meru.

Uzimaju}i u obzir specifi-nosti i rizi-nosti mater-ije o za{titu svedoka, Zakon sadr`i i kaznene odredbe. Naime, zakon predvi|a novo krivi-no delo *Neovla{}eno izdavanje informacija i podataka o svedocima, saradnicima pravde i `rtvama koje se javljaju u svojstvu svedoka i njima bliskim licima*. U tom se smislu, kaznom zatvora od najmanje 4 godine ka`java onaj koji postupi suprotno zakonu i oda pravi identitet, dom, prebivali{te svedoka, saradnika pravde, `rtava koji se javljaju u svojstvu svedoka i njihovim bliskim licima, kao i druge podatke koji mogu dovesti do identifikacije navedenih lica i ugro`avanja njihovog `ivota, zdravlja, slobode, fizi-kog integriteta ili imovine u ve}em obimu. Ukoliko otkrivanje ovih podataka dovede do nano{enja te{kih telesnih povreda navedenih lica, u~inilac se mo`e kazniti kaznom zatvora od najmanje 8 godina, a ako je posledica smrt ili samoubistvo, u~inilac se mo`e kazniti zatvorom od najmanje 15 godina ili do`ivotnim zatvorom.

Zaklju~ak

Iz izlo`enog se mo`e zaklju~iti da je reforma makedonskog kaznenog zakonodavstva u velikoj meri pobolj{ala polo`aj o{te}enog i mogu}nosti za ostvarivanje, pre svega, imovinsko - pravnog zahteva. Stvoreni su uslovi za njegovo potpuno ili delimi-no dosu|ivanje u krivi-nom postupku, pro{irene su mogu}nosti za njegovo kori{}enje, a olak{ava se i ostvarivanje dosu|enog obe{te}enja. O-ekuje se da novine omogu}e o{te}enom da kvalitetnije, blagovremeno i uspe{no ostvari svoje interes, po{to se sada ovaj zahtev mo`e podneti i prema osiguravaju}em dru{tvu, i mo`e se preina-iti pravnosna`na osu|uju}a presuda za produ`eno krivi-no delo u odnosu na imovinski zahtev i bez ponavljanja postupka.

Re{enja koja se mogu primeniti ukoliko je po-inilac pre zavr{etka krivi-nog postupka vratio oduzetu korist, nadoknadio pri-injenu {tetu ili je na drugi na-in nadoknadio ili popravio {tetne posledice krivi-nog dela, predstavljaju izraz te`nje ka uklju-ivanju elemen-tata restorativne pravde. Alternativne mere i novine u Kaznenom zakoniku doprinose da se poja-a uloga o{te}enog u procesu ka`njavanja, prilikom izbora i odre|ivanja sadr`aja sankcije, kao i kroz ovla{}enje da se da predlog za izricanje ovih sankcija.

Legislativni okviri za procesnu i vanprocesnu za{titu svedoka, saradnika pravde i `rtve treba da pomognu u otkrivanju i procesuiranju najte`ih oblika krivi-nih dela. Zakon o za{titi svedoka usagla{en je sa najnovijom preporukom Saveta Evrope. Ipak, imaju}i u vidu specifi-nost same za{tite, veoma je va`no pitanje kako }e se oni u praksi primenjivati. U tom smislu va`no je koristiti strana iskustva u okvirima vlastite realnosti. Ostvarivanje za{tite je te`e za manje dr`ave, koje su neminovno u tom pogledu upu}ene na saradnju sa susednim i drugim dr`avama u regionu.

Gordana La`eti} - Bu`arovska, Ph.D

New Macedonian legislation which improves the position of the injured party

This article deals with newly adopted provisions in the Macedonian criminal legislation, that are affecting the position and status of injured party in the criminal procedure, with special attention to alternative measures as new criminal sanctions

and new opportunities for realization of compensation request on time and in effective way. As author says, with extending the grounds for submitting compensation request the legislator have introduced provisions that contribute toward improving the position of the injured party during the criminal procedure and even after its termination.

Beside already strengthened position of public prosecutor, there are new provisions regarding widening of possibilities for injured party when he is in the role of subsidiary prosecutor.

Having in mind European countries' experiences regarding witness protection, Republic of Macedonia has created legislative framework for combating most difficult types of organized crime. However, practical implementation of newly adopted Law on witness protection depends a lot on successful establishment and functioning of authorities responsible for carrying out witness protection Programs, providing enough financial resources and intensive and direct interstate co-operation. Hence, it is obvious that the legislative provisions are just the first step among necessary activities for accomplish witness protection programs.

DR VESNA NIKOLI] -RISTANOVI]
MR MIRJANA DOKMANOVI] *

Me|unarodni standardi i nasilje u porodici

Ve}ina dr`ava u svetu, me|u kojima i Srbija i Crna Gora, preuzeze iz me|unarodnopravnih dokumenata u cilju prevencije, za{tite `rtava i sankcionisanja nasilja u porodici. U Srbiji i Crnoj Gori je poslednjih godina do{lo do odre|enih pozitivnih pomaka u pravcu odlu~nijeg reagovanja na nasilje u porodici, pre svega zahvaljuju}i zalaganju nevladinih organizacija. Ipak, udeo dr`ave je jo{ uvek sasvim simboli-an u odnosu na ono {to se od nje zahteva me|unarodnim dokumentima. Imaju}i to u vidu, autorke nastoje da objasne ulogu i zna~aj me|unarodnog prava za unapre|enje dru{tvenih odgovora na nasilje u porodici, kao i da daju sistematizovan pregled najva`nijih zahteva koje ono postavlja pred dr`ave. S tim u skladu, osnovni cilj rada jeste analiza uloge me|unarodnog prava u kreiranju dr`avnih strategija u oblasti nasilja u porodici, i pregled postoje}ih me|unarodnih standarda u ovoj oblasti koji bi morali biti uzeti u obzir u zakonodavnim, institucionalnim i drugim reformama koje su u toku u Srbiji. i Crnoj Gori.

Klju~ne re-i: me|unarodni standardi, nasilje u porodici, Srbija i Crna Gora

Uvod

Iako je koncept ljudskih prava baziran na op{teprihva}enim principima jednakosti i nediskriminacije, polovina svetskog stanovni{tva, `ene, svakodnevno se suo-ava sa kr{enjem ljudskih prava zbog svog pola, rodnih uloga i polo`aja u dru{tvu. Koren kr{enja ljudskih prava `ena je naj-e}e u diskriminaciji. Dominantna patrijarhalna struktura dru{tva rezultira neravnopravnim polo`ajem `ena u

odnosu na mu{karce, {to se negativno odra`ava i na njihove mogu}nosti u`ivanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Kr{enja ljudskih prava `ena su nevidljiva, jer se ~esto de{avaju u privatnoj sferi, unutar porodi-nih i intimnih odnosa, i de{avaju im se na osnovu ~injenice {to su `ene. Tolerancija dr`ava, uklju~uju}i i na{u, prema kr{enju ljudskih prava putem nasilja u porodici jo{ uvek je veoma prisutna.

Savremeno me|unarodno pravo priznaje da nasilje u porodici predstavlja kr{enje ljudskih prava `ena, a ve}ina dr`ava u svetu, me|u kojima i na{a, preuzeze iz me|unarodnopravnih dokumenata u cilju prevencije i sankcionisanja ovog oblika nasilja. Uprkos tome, jo{ uvek se ne ~ini dovoljno da bi prevencija i za{tita `rtava bile zaista efikasne. Iako se ne mo`e sporiti da su poslednjih godina kod nas u-injeni odre|eni pozitivni pomaci u pravcu odlu~nijeg reagovanja na nasilje u porodici, o~ito je da nas ~eka jo{ mnogo posla, izme|u ostalog, i vezano za usagla{avanje doma}eg zakonodavstva sa me|unarodnim pravom uop{te, i, posebno, sa pravom Evropske unije. Imaju}i sve to u vidu, smatrali smo da je va`no objasniti ulogu i zna~aj me|unarodnog prava za unapre|enje dru{tvenih odgovora na nasilje u porodici, i dati sistematizovan pregled najva`nijih zahteva koje ono postavlja pred dr`ave. Upravo stoga, osnovni cilj ovog rada jeste analiza uloge me|unarodnog prava u kreiranju dr`avnih strategija u oblasti nasilja u porodici, i pregled postoje}ih me|unarodnih standarda u ovoj oblasti koji bi morali biti uzeti u obzir u zakonodavnim, institucionalnim i drugim reformama koje su u toku u Srbiji. i Crnoj Gori.

Me|unarodne obaveze i njihov zna~aj za na{u zemlju, posebno u oblasti borbe protiv nasilja u porodici

Obaveza dr`ave da po{tuje, {titi i realizuje ljudska prava zasnovana je na moralnim i pravnim odgovornostima dr`ave i na prirodi koncepta ljud-

* Dr Vesna Nikoli}]-Ristanovi} je vanredni professor na Defektolo{kom fakultetu u Beogradu i predsednica Viktimolo{kog dru{tva Srbije, E-mail: vnikolic@EUnet.yu. Mr Mirjana Dokmanovi} je konsultantkinja za ljudska prava i rodnu ravnopravnost i koordinatorka @enskog centra za demokratiju i ljudska prava iz Subotice. E-mail: mirad@Eunet.yu

skih prava. U središtu koncepta ljudskih prava je poštovanje ljudskog dostojaštva svakog ljudskog bića, bez obzira na pol, rasu, nacionalnost, etničku pripadnost, veroispovest, i svako drugo lično svojstvo. Osnovna ljudska prava su univerzalna i pripadaju svim pojedincima u svim okolnostima i u svakom društvu¹. Ona predstavljaju minimalni nivo ispod koga država ne može da ide i oko čije sadržine nema pregovaranja. Moralna odgovornost prema poštovanju ljudskih prava postoji i na nacionalnom i na međunarodnom nivou, ali s obzirom da moral predstavlja slabu garanciju, ljudska prava se garantuju međunarodnim i nacionalnim pravom.

Ljudska prava impliciraju dva nivoa odnosa: između pojedinaca, u kojem međusobno poštovanje prava jedno drugoga predstavlja obavezu pojedinca, i između pojedinca i države, u kojem država ima dužnost da poštuje, čiti i ispunjava prava svakog pojedinca/pojedinke i grupe u društvu.

Ove obaveze države mogu biti pozitivne (poštovanje) i negativne (uzdržavanje od neštovanja ili zabranu neštovanja). U oblasti nasilja u porodici ovo znači da država ima dužnost ne samo da zakonom zabrani kršenje ljudskih prava člana, nego i da preduzme mere prevencije i zaštite. Dužnost da poštuje ljudska prava podrazumeva, između ostalog, zabranu diskriminacije nad členama. Dužnost da čita podrazumeva, primera radi, ustanovljavanje skloništa i obezbeđivanje zdravstvene nege za člane čeve porodice i obuku policijaca i tužilaca. Dužnost da ispunjava ljudska prava podrazumeva, primera radi, obezbeđenje sudske zaštite čvama nasilja u porodici.

Obaveze države uključuju ne samo obavezu preduzimanja određenih mera, već i postizanje konkretnih rezultata putem aktivne implementacije programa i politika u odnosnim oblastima. Nije, dakle, dovoljno da se, na primer, doneše zakon o ravnopravnosti polova ili zakon o zaštiti od nasilja u porodici, već je potrebno da se obezbedi efektivna primena zakona i konkretni rezultati u ostvarivanju rodne ravnopravnosti i zaštite člana od diskriminacije i nasilja u porodici.

Međunarodnopravne odgovornosti države proističu iz izvora međunarodnog prava, odnosno iz međunarodnih ugovora, međunarodnog obveznikog prava, općih pravnih norma-ela prihvjetačnih od strane civilizovanih nacija, sudske odluka i pravne doktrine². Odgovornost države da sprovodi

i poštije međunarodnopravne norme iz oblasti ljudskih prava, pa tako i one koje se odnose na rodnu ravnopravnost, članska prava i nasilje u porodici, proističe iz saglasnosti države da bude obavezana odredbi enim pravilima prilikom pristupanja međunarodnoj, nadnacionalnoj ili regionalnoj organizaciji. Tim izvorom država preuzima na sebe odgovornost da će izvršavati svoje obaveze kao članica te organizacije *bona fides*, bez odlaganja, uz dužnu priljevost, uzimajući u obzir promenljive društvene odnose.

Međunarodna zajednica nema centralni zakonodavni organ, te stoga stvaranje novih normi međunarodnog prava mora proći proces sticanja saglasnosti od strane države. Ove norme, međutim, postaju obavezujuće za države jer su se one saglasile s tim da to budu. Za ratifikovane međunarodne ugovore stoga važe i načelo *pacta sunt servanda*. To znači da su ti ugovori obavezujući za strane ugovornice i da se moraju izvršavati *bona fides*. Potpisivanjem i ratifikovanjem međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima, država se obavezuje da će se uzdržati od svake akcije koja može da dovede do kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Za razliku od obavezujućih međunarodnopravnih dokumenata, najčešće formulisanih u vidu konvencija, ugovora i sporazuma, države stvaraju i međunarodnopravne dokumente koji za njih nisu obavezujući, ali imaju političku težinu jer se zasnivaju na očekivanju da će njihove odredbe biti poštovane od strane države i međunarodne zajednice. Ovakvi dokumenti se najčešće donose u vidu rezolucija, preporuka, akcionih planova i platformi za akciju i –ine tzv. «meko pravo». Uprkos tome što su obaveze koje nameju državama samo moralnog ili političkog karaktera, pravila «mekog prava» su izuzetno značajna za oblast ljudskih prava, jer postavljaju standarde ponapanja prihvataene od strane države, te stoga one imaju moralnu odgovornost da ih poštaju i da ih primenjuju u svojim nacionalnim politikama i domaćem zakonodavstvu. U oblasti ljudskih prava «meko pravo» je preteča međunarodnopravnih obaveza države iz obavezujućih međunarodnih ugovora. Najuticajniji «meki» međunarodni instrument ljudskih prava je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena 1948. godine, koja je izvor stvaranja obaveza države formulisanih naknadno u nizu međunarodnih dokumenata.

U oblasti nasilja u porodici, jedna od najvećih prepreka za priznavanje ove vrste nasilja kao akta kršenja ljudskih prava člana bilo je tradicionalno shvanjanje međunarodnog prava kao prava koje

1 Općirnije o konceptu ljudskih prava videti u: Dimitrijević, V., Paunović, M. (1997) *Ljudska prava*, Beograd:Beogradski centar za ljudska prava.

2 Član 38, stav 1 Beogradske konvencije o ugovornom pravu, usvojene 22. maja 1969. godine na Konferenciji UN o ugovornom pravu, stupila na snagu 27. januara 1980. godine

reguli{e odnose samo između država i međunarodnih organizacija, i ne odnosi se na pojedince. @ene ~esto trpe nasilje koje se de{ava u porodici i unutar intimnih odnosa, dok tradicionalno međunarodno pravo pravi strogu razliku između sfere javnog i privatnog, po~ivajući na gledi{tu da država nema nadle`nost da se međa u porodici i u odnose između pojedinaca unutar nje. Ovakvo shvatanje je dovelo do toga da država ne reaguje na nasilje, niti ka`njava nasilnika, ako se nasilje de{ava u porodici. U odbrani ovakvog shvatanja kori{ten je ~ak i koncept ljudskih prava, u tuma~enju da je zabranjeno međanje države u porodici jer se time kr{e prava pojedinaca na privatnost i porodi~ni `ivot.³ Savremena koncepcija međunarodnog prava odbacuje ovakvo gledi{te i nedvosmisleno postavlja odgovornost države za akte pojedinaca ukoliko se njima kr{e ljudska prava, ~ak i ako se de{avaju unutar porodi~nog ognji{ta.⁴

Tradisionalna doktrina o odgovornosti države u međunarodnom pravu do~ivala je revolucionarni preokret upravo zahvaljujući borbi za za{titu ženskih prava, a pravo na `ivot i pravo na slobodu od mu~enja, poni~avaju}eg i nehumanog tretmana⁵ su reinterpretirana u svetu nasilja nad ženama. Od osamdesetih godina, međunarodnopravni standardi jasno postavljaju odgovornost države da deluje u oblasti nasilja u porodici. Ovaj proces je poeo sa usvajanjem Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁶ i Op{te preporuke br. 197 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, koji u ~lanu 8 navodi da «po op{tem međunarodnom pravu i pojedinim konvencijama o ljudskim pravima države mogu da budu odgovorne za ~inenja pojedinaca ako propuste da sa du~nom

3 Ovakvu odredbu sadrži ~ak i Evropska konvencija o za{titi ljudskih prava i sloboda u ~lanu 8.

4 Commaraswamy, R. (1997) *Reinventing International Law: Women's Rights as Human Rights in the International Community*, Cambridge: Harvard Law School Human Rights Program.; Aguirre, M. S. (2001) *United Nations and the Family: Redefining the Ties that Bind, A Study of History, Forces and Trends*, World Family Policy Forum 2001, [Online], <http://www.worldfamilypolicy.org/New%20Page1/Forum/2001/Aguirre.pdf>; Pentikainen, M. (1999) *The Applicability of the Human Rights Model to Address Concerns and the Status of Women*, Helsinki: University of Helsinki.

5 Postoje tuma~enja da je nasilje u porodici vid torture te da se stoga na nasilje u porodici može i primeniti Konvencija UN o zabrani mu~enja i nehumanog i poni~avaju}eg pona~anja koja je obavezuju}eg karaktera.

6 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, G.A. res. 34/180, 34 U.N. GAOR Supp. (No. 46) at 193, U.N. Doc. A/34/46. Konvencija je stupila na snagu 3. septembra 1981. godine.

7 U.N.DocA/47/38(1992).

pa`njom spre-e kr{enja prava ili sprovode istragu i ka`njavaju akte nasilja i obezbe|uju kompenzaciju.»

U svojim izve{tajima o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama, Specijalna izve{ta-ica Ujedinjenih nacija za nasilje nad ženama je u vi{e navrata isticala da «država ima du~nost da spre~ava, istra`uje i ka`njava kr{enja ljudskih prava i da daje pravi-nu kompenzaciju `rtvama nasilja».⁸ Ovakva obaveza države je povezana sa pitanjima ravnopravnosti i jednakosti u slu~ajevima kr{enja ljudskih prava. Koncept ljudskih prava se bazira na nediskriminaciji i jednakosti, a «rođno specifi~no nasilje je vid diskriminacije žena koje ozbiljno spre~ava mogu}nosti žena da u~ivaju prava i slobode ravnopravno sa muškarcima».⁹

Međunarodnopravna sudska praksa potvrđuje ovo stanovi{te. U slu~aju *Velasquez-Rodriguez* Međuamerički sud za ljudska prava je 29. jula 1988. godine u obrazloženju svoje odluke naveo da akti pojedinaca mogu da dovedu do međunarodne odgovornosti države zato {to je propustila da sre{i kr{enje ljudskih prava ili zato {to nije po{tovala odredbe međunarodne konvencije. Prema Sudu, država je pravno odgovorna da preduzima razumne mere za spre~avanje kr{enja ljudskih prava i da sprovodi istragu o kr{enjima koja spadaju unutar njene jurisdikcije, identificuje odgovorne, preduzme sankcije prema njima i obezbedi pravi-nu naknadu `rtvi.¹⁰ Evropski sud za ljudska prava je u slu~aju *C. R. v. the United Kingdom*¹¹ odbacio ~albu izvri{oca silovanja da je osudom zbog silovanja njegove supruge prekr{en ~lan 7 Evropske konvencije o ljudskim pravima, jer njegov ~in ne predstavlja krivi~no delo. Sud je odbacio ovaj argument progla{avajući neprihvatljivim ideju da je supru`nik imun na osudu zbog silovanja svoje supruge jer je to u suprotnosti sa civilizovanim shvatanjem braka i, iznad svega, osnovnim ciljevima Konvencije u ~ijoj je sr{i po{tovanje ljudskog dostojanstva i slobode. U oblasti nasilja u porodici zna~ajna je i odluka Komiteta UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena u slu~aju *A.T. v. Hungary*.¹² Odlu~ujući po

8 Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 1995/85, *Violence Against Women in the Family*, E/CN.4/1999/68, 10 March 1999, para. 22.

9 ~lan 1 Op{te preporuke br. 19 Komiteta UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije prema ženama.

10 Op. cit. para. 24.

11 No. 20190, judgment of 22 November 1995.

12 Communication No. 2/2003, Ms. A.T. v. Hungary, Views adopted on 26 January 2005, thirty-second session.

ˇalbi ˇrtve nasilja u porodici, Komitet je ocenio da je Mađarska propustila da izvr{i svoje obaveze prihv{ene ratifikovanjem Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije `ena. Pored op{tih preporuka dr`avi u smislu preduzimanja generalnih mera za prevenciju nasilja u porodici i pomo} ˇrvama, u skladu sa obavezama iz Konvencije, Komitet je dao preporuke da dr`ava preduzme hitne i neodlo`ne mere radi garancije fizi-kog i psihi-kog integriteta A.T. i njene porodice, obezbedi im siguran sme{taj, podr{ku deci, pravnu pomo} i naknadu {tete ˇrtvi nasilja srazmerno fizi-kim i mentalnim povredama.

Međunarodni dokumenti i nasilje u porodici

Međunarodnopravni standardi prevencije i za{tite ljudskih prava u slu-aju nasilja u porodici razvijeni su u okviru sistema Ujedinjenih nacija i međunarodnih dokumenata usvojenih na konferencijama Ujedinjenih nacija¹³ (Svetska konferencija o `enama u Meksiku 1975, Kopenhagenu 1980, Najrobitju 1985, u Pekingu 1995; Be-ka svetska konferencija o ljudskim pravima 1993, Svetska konferencija o rasizmu, rasnoj diskriminaciji, ksenofobiji i odnosnim netolerancijama 2001.), a, na osnovu njih, i u okviru regionalnih organizacija kao {to su Savet Evrope i Evropska unija.

Bazi-ni dokumenti Ujedinjenih nacija koji uspostavljaju sistem ljudskih prava (*Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i pripadajuća dva Opcionalna protokola, i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*), iako se ne bave eksplicitno nasiljem nad `enama<sup>14</sup> i nasiljem u porodici, jasno izra`avaju odgovornost dr`ave da {titi osnovna ljudska prava koja se kr{e aktom nasilja koje se de{ava u privatnoj sferi. To su slede}a prava garantovana *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima*: pravo na jednakost (-l.1), pravo na slobodu od diskriminacije (-l. 2), pravo na život, slobodu i li~nu sigurnost (-l. 3), pravo na slobodu od mu~enja i surovog, nehumanog ili ponu~avaju}eg tretmana (-l. 5), pravo na priznavanje pravne li~nosti (-l. 6), pravo na ravnopravan tretman pred sudom (-l. 7), pravo na sudske za{tite (-l. 8), pravo na ravnopravnost u porodici (-l. 16) i pravo na najvi{i mogu}i standard

13 Op{irnije o radu UN na unapre}enju `enskih ljudskih prava u: Pietila, H. (2002) *Engendering the Global Agenda: The Story of Women and the United Nations, Development Dossier*, Geneva: UN Non-Governmental Liaison Service.

14 Op{irnije o nasilju nad `enama i pravu na za{titu od nasilja u: Mr{evi}, Z. (1998) *@enska prava u međunarodnom pravu*, Beograd: Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava, str. 26-41.

mentalnog i fizi-kog zdravlja (-l. 25). Prema *Deklaraciji*, »svako ima pravo na dru{tveni i međunarodni poredak u kojem prava i slobode navedeni u ovoj Deklaraciji mogu biti potpuno ostvareni.« (-l. 28). Sva ova ljudska prava i osnovne slobode priznata su od strane međunarodne zajednice. Iako sama Deklaracija nema obavezuju}i karakter, njene odredbe su postale deo obi-ajnog međunarodnog prava, a dr`ave se pona{aju kao da je *Deklaracija* zakon, te je ve}ina dr`ava ugradila ova i druga ljudska prava u svoje ustavne odredbe.

U ovoj oblasti najzna-ajniji obavezuju}i međunarodni dokument je *Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije `ena*-iji je zna-aj uve}an dono{enjem *Generalne preporuke br. 19 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije `ena* (koji je eksplicitno utvrdio da se odredbe Konvencije odnose na slu-ajeve nasilja nad `enama) i *Opcionalnog protokola na Konvenciju*<sup>15</sup> (koji je omogu}io `enama i grupama da se neposredno obra}aju Komitetu u slu-ajevima kr{enja prava garantovanih Konvencijom). Do marta 2005. godine Konvenciji je pristupilo 180 dr`ava (preko 90 procenata ~lanica Ujedinjenih nacija) i time se obavezalo da }e preduzeti «sve neophodne mere» u cilju eliminacije diskriminacije `ena. Ove mere, izme|u ostalog, uklju-uju inkorporisanje principa ravnopravnosti mu{karaca i `ena u pravni sistem, ukidanje diskriminatornih zakona i usvajanje zakona koji zabranjuju diskriminaciju `ena, osnivanje sudova i drugih javnih institucija za efikasnu za{titu `ena od diskriminacije i eliminaciju svih oblika diskriminatornih radnji prema `enama izvr{enih od strane pojedinaca, organizacija, ustanova i preduze}a. Obaveza je dr`ava potpisnica da obezbede ravnopravnost, pobolj{aju de facto polo`aj `ena putem afirmativnih akcija i suzbijaju dominantnu rodnu ideologiju putem promene tradicionalnih shvatanja rodnih uloga koje onemogu}uju `enama da u~ivaju garantovana ljudska prava. Potpisnice su du`ne da svake ~etiri godine {alju Komitetu nacionalni izve{taj o sprovedenim merama u skladu sa obavezama iz Konvencije.¹⁶

S obzirom da Konvencija ne pominje nasilje nad `enama, ovaj propust je ispravio Komitet u svojoj Generalnoj preporuci br. 19¹⁷ sa izri~itom izjavom

15 Stupio na snagu 10. decembra 20.

16 Detaljnije o vertikalnim i horizontalnim obavezama iz Konvencije vidi u Izve{taju Komiteta o Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema `enama, izve{taj Holandije. Report Committee on the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, *The UN Women's Convention in the Netherlands in 1997*, Den Haag: Ministerie van SZW.

17 U.N.DocA/47/38(1992).

da je nasilje u porodici uključeno u definiciju diskriminacije¹⁸ i da se stoga Konvencija odnosi na ovaj vid kršenja ljudskih prava žena. Ova preporuka je prva zvanična interpretacija međunarodnog instrumenta o ljudskim pravima koja govori o zabrani nasilja nad ženama. Nasilje u porodici se definiše kao „jedan od najpodmukljijih oblika nasilja nad ženama.“ Unutar porodičnih odnosa žene svih dobi su izložene nasilju svih vrsta, uključujući prebijanje, silovanje, druge forme seksualnog zlostavljanja, mentalno i druge vrste nasilja, koje se ponavlja usled tradicionalnih stavova.“ (¶ 16). Preporuka zahteva od država potpisnica da preduzmu neophodne mere za prevazilažeњe nasilja u porodici, uključujući usvajanje odgovarajuće legislative, krivične sankcije za užinioce i preventivne i zaštite mere.

Bečka konferencija UN o ljudskim pravima održana 1993. godine priznala je da ljudska prava žena „treba da –ine integralni deo aktivnosti UN u oblasti ljudskih prava“, uključujući unapređenje instrumenata ženskih ljudskih prava, te da je «eliminacija svih oblika diskriminacije zasnovane na polu prioritetni cilj međunarodne zajednice» (¶ 18. Bečke deklaracije). Identifikovana je potreba da se putem specifičnije i odgovarajuće terminologije odrede pojам i oblici nasilja nad ženama, kao i načini njegovog suzbijanja na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou. *Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama*¹⁹ usvojena 1993. godine prvi je međunarodni dokument koji se bavi ovom problematikom. Iako nije pravno obavezujuća, Deklaracija ima politiku snagu zbog svoje univerzalnosti i predstavlja izvor međunarodnog prava. Korene nasilja nad ženama nalazi u istorijski nejednakim odnosima među ženama i muškaraca i ženama koji vode ka diskriminaciji žena. Deklaracija jasno ukazuje da je nasilje nad ženama kršenje postojećih univerzalnih normi ljudskih prava i da se ono dešava i u privatnoj i u javnoj sferi. Znajaj Deklaracije se ogleda u –jeničici da nabrajaniz koraka i mera koje države potpisnice treba da preduzmu u cilju suzbijanja nasilja u porodici, uključujući reformu pravnog sistema.

U okviru Komisije za ljudska prava Ujedinjene nacije su 1994. potvrđile svoje zalaganje za borbu protiv diskriminacije i nasilja nad ženama postavljanjem Specijalne izveštice o nasilju nad ženama,

18 Definicija diskriminacije uključuje „rodno specifično nasilje, tj. nasilje upereno protiv žene zato što je žena ili koje neproporcionalno pogodjuje žene. Ono uključuje nanošenje telesnih, psihičkih ili seksualnih povreda ili patnji, pretnje ovim radnjama, prinudu i druge oblike ličenja slobode“. (¶ 6).

19 A/Res/48/104.

njegovim uzrocima i posledicama.²⁰ U okviru svoje nadležnosti Specijalna izveštica ima ovlaženje da od država traži i izveštaje o sprovođenju mera u ovoj oblasti i da daje preporuke vladama, uključujući i oblast suzbijanja nasilja u porodici. U izveštaju iz 1996. godine dat je sveobuhvatni *Model legislative o nasilju u porodici*²¹ koji vladama treba da služe i kao okvir za izradu zakonodavstva u ovoj oblasti. Cilj ove legislative je uskladivanje sa međunarodnim standardima koji sankcionisu nasilje u porodici i usvajanje specifičnog zakona koji zabranjuje i sankcionise nasilje nad ženama u porodičnim i intimnim odnosima. Model sadrži i iroki opseg fleksibilnih i hitnih mera koje obeshrabruju akte nasilja i žene ukoliko se nasilje desilo. Cilj ovog dokumenta je i da doprinese boljem razumevanju uzroka nasilja u porodici i da se ohrabre nacionalne i lokalne vlasti da sprovode aktivne mере u borbi protiv ovog vida kršenja ljudskih prava. Izveštaj Specijalne izveštice pripremnog komitetu za Svetsku konferenciju o rasizmu, rasnoj diskriminaciji, ksenofobiji i sa njima povezanim netolerancijama iz 2001. godine ukazuje na međuzavisnost rase, roda i nasilja nad ženama. Uočeno je, naime, da se žene žrtve nasilja u porodici koje pripadaju marginalizovanim grupama prilikom obraćanja državi za zaštitu od nasilja –e{su}e suočavaju sa dodatnim preprekama kao što su jezik i kulturna nesenzibilisanost. Odavde proističe obaveza države da prilikom izrade strategije i zakona o borbi protiv nasilja u porodici povede računa o posebnom položaju i potrebama žena koje pripadaju nacionalnim, etničkim, seoskim i drugim marginalizovanim grupama.

Komisija UN za ljudska prava, u svojoj Rezoluciji 2003/45 *Eliminacija nasilja nad ženama*,²² osuđuje sve oblike nasilja nad ženama, naročito prebijanje žena, i podseća države na njihove obaveze iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Komisija u –lanu 14 ističe da vlade imaju «afirmativnu obavezu da unapređuju i žene ljudska prava žena», da «primenjuju međunarodne norme o ljudskim pravima i da «u potpunosti izvršavaju svoje međunarodne obaveze», između ostalih i ciljeve i zalaganja za eliminaciju nasilja nad ženama koji su utvrđeni u Pekin{koj} deklaraciji i Platformi za akciju²³ i Finalnom dokumentu 23. specijalne sesije

20 Radhika Coomaraswamy iz Sri Lanke bila je na ovoj poziciji od 1994. do 2003. godine, a od tada Yakin Erturk iz Turske.

21 E/CN.4/1996/53/Add.2, 2 February 1996.

22 E/CN.4/2003/L.11/Add.4.

23 A/CONF.177/20, chap.I.

Generalne skupštine UN @ene 2000: Rodna ravnopravnost, razvoj i mir za 21. vek»²⁴ iz 2000. godine. Pekin{ka platforma za akciju, defini{u}i nasilje nad `enama kao jednu od kriti{nih oblasti koje zahtevaju hitnu i neodlo`nu akciju, identifikovala je nasilje u porodici kao kr{enje ljudskih prava. Vlade su obavezane da preduzmu konkretnе mere i aktivnosti u cilju suzbijanja nasilja u porodici, kao i da podnesu izve{taj o sprovedenim merama i efektima Generalnom sekretaru UN. Izve{taji vlada su kriti{ki preispitani na 23. specijalnoj sesiji Generalne skupštine UN juna 2000. godine i date su preporuke vladama da preduzmu odre|ene mere i inicijative za prevazila`enje prepreka koje ko-e napredak u ovoj oblasti. U pogledu nasilja u porodici kao prioritet je istaknut rad na reviziji i usvajanju odgovaraju}e legislative, mera i mehanizama na nacionalnom i lokalnom nivou.

U ovoj oblasti za na{u zemlju je od zna~aja i ~lanstvo u Savetu Evrope i te`nja ka priklu`enju Evropskoj uniji. Sistem za{tite ljudskih prava Saveta Evrope je zasnovan na ugovorima koji defini{u obaveze dr`ava ~lanica, kao i neobavezu}im dokumentima, kao {to su direktive, preporuke i rezolucije. *Konvencija o za{titi ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija)*, usvojena 1950. godine, ima specifi{nu te`inu za dr`ave ~lanice. Njena ratifikacija je postala *de facto* politi{ki uslov za prijem u ~lanstvo, i sve dr`ave ~lanice imaju obavezu da je inkorporiraju u doma}e zakonodavstvo. Iako sama Konvencija ne pominje nasilje nad `enama i o `enskim pravima govori samo zabranjuju}i diskriminaciju po bilo kom osnovu, Savet Evrope je mnogo uradio u razvijanju mera i mehanizama u cilju suzbijanja nasilja u porodici. U tom cilju Komitet ministara je doneo vi{e preporuka dr`avama ~lanicama: *Preporuku o nasilju u porodici No. R(85)4 (1985); Preporuku o socijalnim mera{ma koje se odnose na nasilje unutar porodice No. R(90)2 (1990); Preporuku o hitnim merama koje se ti-u porodice No. R(91)9 (1991); Preporuku o posredovanju u porodici No. R (98)1 (1998), i Preporuku o nasilju u porodici prema `enama No. 1582 (2002).*²⁵

Nasilje u porodici je bila tema i Evropskih ministarskih konferencija. Na Tre}oj evropskoj ministarskoj konferenciji o ravnopravnosti `ena i mu{karaca odr`anoj 1993. godine definisane su strategije za eliminaciju nasilja prema `enama i usvojena *Deklaracija o politici suprotstavljanja*

nasilju prema `enama u demokratskoj Evropi. Formirana je Radna grupa za izradu Plana akcije za borbu protiv nasilja nad `enama ~iji je zavr{ni izve{taj²⁶ iz 1998. godine uklju`io preporuke za eliminisanje nasilja u porodici na međunarodnom i nacionalnom nivou. *Plan akcije za borbu protiv nasilja nad `enama*²⁷ sadr`i preporuke dr`avama ~lanicama koje uklju`uju strategije za suzbijanje nasilja u porodici koje sadr`e reforme zakona i pravosu|a. *Deklaracija o ravnopravnosti `ena i mu{karaca kao osnovni kriterijum demokratije*,<sup>28</sup> usvojena na Evropskoj ministarskoj konferenciji 1997. godine, preporu{ila je dr`avama ~lanicama da rade na smanjivanju nasilja mu{karaca putem raznih aktivnosti koje uklju`uju terapeutске i obrazovne mere za nasilnike.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope je 2000. godine usvojila *Preporuku 1450* koja osu|uje nasilje nad `enama, uklju`iv{i nasilje u porodici, kao op{te kr{enje njihovih prava kao ljudskih bi}ja. Komitet ministara je pozvan da sa-ini Evropski program borbe protiv nasilja nad `enama sa ciljem, izme|u ostalog, dono{enja legislative koja }e efektivno delovati na suzbijanje nasilja u porodici.

Izve{taj Saveta Evrope *Rodna ravnopravnost: Temeljno pitanje u dru{tvima koja se menjaju*,²⁹ pripremljen na Petoj Evropskoj ministarskoj konferenciji 2003. godine, postavlja osnove po ovom pitanju za budu}e preporuke Komiteta ministara i Nadzornog komiteta za ravnopravnost `ena i mu{karaca. Zabrinuta zbog rasta i ra{irenosti nasilja u porodici u svim dr`avama ~lanicama, Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila je 2004. godine *Preporuku 1681 Kampanja za suzbijanje nasilja u porodici protiv `ena u Evropi*,<sup>30</sup> kojom se zahteva od dr`avu ~lanica da ovaj problem tretiraju kao «nacionalni politi{ki prioritet i da se bave njime u {irem politi{kom kontekstu uz u-e}{e vlade, parlamenta i civilnog dru{tva. Istaknuto je da dr`ave ~lanice imaju obavezu po međunarodnom pravu da preduzimaju efikasne mere za eliminisanje nasilja nad `enama, uklju`uju}i nasilje u porodici, i da {titie `rtve. «Ukoliko ne `ele da budu smatrane odgovornima, dr`ave moraju preduzimati efektivne mere

26 EG-S-FP (99) 1.

27 EG-S-VL (98).

28 MEG-4 (97) 18.

29 MEG-5 (2003) 3.

30 Assembly debate on 8 October 2004 (32nd Sitting) (see Doc 10273, report of the Committee on Equal Opportunities for Women and Men, rapporteur: Mr Branger). Text adopted by the Assembly on 8 October 2004 (32nd Sitting).

24 A/S-23/10/Rev.1.

25 Op{irnije o Preporukama Saveta Evrope: http://www.stop-vaw.org/Council_of_Europe4.html

spre-avanja i kačnjavanja takvih akata izvršenih od strane pojedinaca i da zaštite `rtve» (-l. 2). Parlamentarna skupština se založila da se «takvi akti nasilja u porodici definišu kao krivi-na dela, da se `rtvama obezbedi sudska, psihološka i finansijska zaštita», u nadi da će Evropska godina borbe protiv nasilja u porodici doprineti da se kakvo nasilje više ne smatra tabu temom (-l. 3).

I legislativa Evropske unije, iako nije pravno obavezujuća, ukazuje da je kriminalizacija nasilja u porodici pravi put da države -lanice udovolje njihovim pravnim obavezama po pravu Evropske unije. *Rezolucija o nasilju nad ženama*,³¹ usvojena od strane Evropskog parlamenta 1986. godine, poziva na pravno priznavanje silovanja u braku, obuku lica koja dolaze u kontakt sa `rtvama nasilja u porodici i preporučuje pravnu pomoći `rtvama nasilja. Godine 1997. Evropski parlament je usvojio *Rezoluciju o potrebi ustanovljavanja kampanje nulta tolerancija za nasilje nad ženama iz Evropske unije*,³² a narednih godina doneto je niz preporuka koje se bave ovom tematikom.³³ Na konferenciji Evropske unije o nasilju nad ženama održanoj 1999. godine ustanovljeno je pet ekspertske foruma koji su ispitivali određene aspekte nasilja u porodici. Konferencija je završena usvajanjem *Preporuka ekspertskega foruma državama -lanicama*.³⁴ Iste godine Ekspertska sastanak o nasilju nad ženama na nivou Evropske unije doneo je Preporuke o zajedničkom modelu akcije za suzbijanje nasilja.³⁵ Savet Evropske unije je 2002. godine pripremio *Izveštaj o implementaciji Pekinške platforme za akciju od strane država -lanica i institucija Evropske unije*.³⁶ Iako Izveštaj nije pravno obavezujući, predstavlja značajan politički dokument jer sadrži listu indikatora

31 Doc. A2-44/86 in Official Journal of the European Communities, vol. 29, no. C. 176, 23, 25-26 (14 July 1986).

32 A4-0250/1997.

33 Između ostalih Rezolucija o izveštaju Komisije Savetu, Evropskom parlamentu i Ekonomskom i Socijalnom komitetu i Komitetu regija o stanju ženskog zdravlja u Evropskoj zajednici (COM (97)0224 C4-0333/97) koji poziva države -lanice da nasilje u porodici nad ženama, uključujući silovanje u braku, kriminalizuju kao krivi-no delo; Predlog Evropskog parlamenta o pravima žena Unije i -lanova njihovih porodica da se slobodno kreju i prebivaju unutar teritorije država -lanica (COM/2001/0257) koji se primenjuje i na situacije nasilja u porodici.

34 http://europa.int.eu/comm/employment_social/equ_opp/cognerec_en.html

35 <http://presidency.finland.fi/netcomm/news/showarticle1871.html>

36 Review of the implementation by the Member States and the EU institutions of the Beijing Platform for Action, Draft Council Conclusions (13348/02), 12 October 2002.

za sprovođenje obaveza i aktivnosti država definisanih u Pekinškoj platformi za akciju u cilju suzbijanja nasilja u porodici.

Međunarodni standardi u vezi sa nasiljem u porodici

Međunarodni standardi u vezi sa nasiljem u porodici obuhvataju zahteve i preporuke državama koji su sadržani u gore opisanim dokumentima UN, EU i Evropskog saveta o kojima je bilo rečeno u prethodnom odeljku. Oni se mogu grupisati po srodnosti, a za potrebe ovog teksta mi smo koristile klasifikaciju koja je primenjena u regionalnom istraživanju nasilja u porodici koje se sprovodi u okviru projekta "Podržavačkim ljudskim pravima na Zapadnom Balkanu".³⁷ Prema toj klasifikaciji, standardi koji su sadržani u pomenutim međunarodnim dokumentima obuhvataju:

- zahteve u vezi definicije nasilja u porodici,
- zahteve u vezi materijalnih i procesnih zakonodavnih rešenja i prakse (krivično, građansko i prekršajno pravo),
- zahteve u vezi preventivnih mera,
- zahteve u vezi mera zaštite žrtava,
- zahteve u vezi prikupljanja podataka i monitoringa.

Definicija nasilja u porodici

Na osnovu definicija nasilja nad ženama uopšte, i nasilja u porodici posebno, može se zaključiti da međunarodni dokumenti traže da države u svojim zakonima i političkim dokumentima vode računa o sledećem:

- Da je nasilje u porodici specifični oblik rodno baziranog nasilja;
- Da definisu nasilje u porodici dovoljno jasno, sa obzirom na `rtve i izvršioce, tako da obuhvate kako nasilje među osobama koje su u braku, tako i nasilje među onima koji su u vanbračnoj zajednici ili emocionalnoj vezi, bivše braće drugove i sl.

37 Inicijator projekta je holandska NVO – Humanistički komitet za ljudska prava (HOM) iz Utrehta. U projektu učestvuje 14 organizacija iz zemalja bivše SFRJ i Albanije (Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Makedonija, Federacija BiH, Republika Srpska, Albanija). Cilj projekta je stvaranje obuhvatne regionalne i nacionalnih studija o nasilju u porodici, koja treba da omogući upoređenje stanja u regionu, sa posebnim osvrtom na usklađenost domaćih propisa i prakse sa međunarodnim standardima sadržanim u dokumentima UN, Evropske unije i Saveta Europe. Autorke ovog teksta su mentorke istraživačica i istraživačima na ovom projektu, i autorke dela nacionalnih studija koji se odnosi na međunarodno pravo, kao i buduće autorke regionalne studije.

- Da definije nasilje u porodici dovoljno {iroko s obzirom na njegovu prirodu, tako da ono obuhvati najmanje tri vrste nasilja: fizičko, seksualno i psihičko nasilje, kao i kontrolne taktike.
- Da, ukoliko u definiciju nasilja u porodici uključi i ekonomsko nasilje, jasno odredi {ta se pod njime podrazumeva.
- Da iz definicije nasilja u porodici bude jasno da se ono ne smatra privatnom stvari, već da je ozbiljan društveni problem koji zahteva intervenciju vlasti.
- Da iz definicije budu jasno vidljivi uzroci nasilja u porodici, kao osnova za razvijanje efektivnih mera prevencije i zaštite.

Materijalna i procesna zakonodavna rešenja i praksa

Na ovom planu, međunarodni dokumenti, vezano za zakonodavna rešenja, traže od država da razviju zakone koji imaju za cilj prevenciju nasilja nad ženama, kao i da donesu poseban zakon o nasilju u porodici ili da unaprede postojeće zakone, tako da u njih budu uključene mere za poboljšanje zaštite žrtava, istrage, krivičnog gonjenja, kačnjavanja i naknade {tete. Takođe, u cilju zaštite žena od negativnih posledica vezanih za krivični postupak, važe no je da se mere krivičnog prava koriste samo kao poslednje sredstvo, odnosno onda kada su iscrpljene mogućnosti prevencije. Posebno se naglašava potreba kombinovanja mera represije sa merama zaštite – posebno sa zaštitnim merama nepribližavanja nasilnika žrtvi i njegovog udaljenja iz stana, i podrške i pomoći žrtvama. Specifični zahtevi se odnose na sledeće mere:

1. Krivično pravo:

- predviđanje nasilja u porodici kao posebnog krivičnog dela,
- revizija ili povećanje kazni za telesne povrede u porodici,
- kačnjavanje incesta,
- kačnjavanje bračnog silovanja,
- zakonsko regulisanje uznemiravanja (stalking),
- mogućnost oslobođanja odgovornosti po osnovu nune odbrane žrtava nasilja u porodici koje izvrše krivično delo,
- dokazivanje seksualnih delikata ne sme biti teže nego kod drugih krivičnih dela,
- mora biti omogućeno da treća strana prijava nasilje u porodici,
- mora biti omogućeno krivično gonjenje po slučbenoj dužnosti, i to i onda kada žrtva nije imala inicijativu niti je svedočila na sudu.

- 2. Građansko pravo: omogućavanje odgovarajuće naknade {tete za fizičku, materijalnu, psihološku i društvenu povredu, upravljanje procedure za razvod braka, starateljstvo nad decom i alimentaciju i zaštite mere;
- 3. Prekršajno pravo: predviđanje nasilja u porodici kao prekršaja;
- 4. Žrtve moraju biti informisane o svojim pravima, ohrabrivane da ih koriste i zaštite od sekundarne viktimizacije i fizičkih pretnji tokom pojavljivanja i davanja svedočkog iskaza u krivičnom postupku. Takođe, žrtva treba da bude obezbeđena besplatna pravna pomoći, kao i medicinska i psihološka nega, tokom žitavog postupka;
- 5. Policija treba nastojati da u slučajevima nasilja u porodici budu angažovane žene policajci.

Preventivne mere

U međunarodnim dokumentima su predviđene kako opštite tako i posebne mere prevencije koje države treba da preduzmu u vezi sa nasiljem u porodici.

Opštite mere obuhvataju donošenje nacionalnog plana akcije, promociju i zaštitu ljudskih prava žena i devojaka, kao i zaštitu dece od neposredne i posredne viktimizacije nasiljem u porodici. Takođe, međunarodni dokumenti traže od država da obezbede specijalizovane oblike pomoći i rehabilitaciju za decu žrtava nasilja, kao i pomoći žrtvama nasilja u izdružavanju i staranju o deci.

Posebne mere se prvenstveno odnose na javne informativne kampanje, osnaživanje žena, razlike društvene mere, obezbeđivanje državnog finansiranja i razvijanje državnih programa za žrtve, kao i podršku države nevladinim organizacijama u njihovim nacionalnim i međunarodnim aktivnostima. Takođe, sugeruju se i najrazličitiji oblici edukacije, kao što su:

- programi seksualne edukacije koji daju poseban značaj rođnoj jednakosti i međusobnom poštovanju,
- programi prevencije nasilja i rodne edukacije za muškarce i deake sa ciljem uklanjanja tradicionalno negativnog stava prema ženama,
- rođno vaspitanje u ranom uzrastu i odgovarajuća edukacija vaspita-a i nastavnika,
- uključivanje odredbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena u programme pravnih fakulteta.

Javne informativne kampanje trebalo bi da obuh-

vate kampanje za podizanje svesti javnosti, uključujući posebno kampanje nulte tolerancije, koje treba da utiče na nasilje postane državno i moralno neprihvatljivo, kao i podizanje svesti porodica o ranom otkrivanju potencijalnih konfliktnih situacija i načinima njihovog rešavanja. Pored toga, traže se i preduzimanje efikasnih mera u cilju obezbeđivanja da mediji počiju rešenje, kao i da promovišu njihovo poštovanje od strane svih članova društva.

Kada je u pitanju osnivanje ena, posebno se naglašava potreba za ohrabrvanjem ena da nauči tehnike samoodbrane. U pogledu socijalnih mera, trebalo bi posebno pomenuti zahtev za promovisanje ekonomske nezavisnosti ena kroz kreiranje većih mogućnosti za zapošljavanje ena i obezbeđivanje ravnopravnosti u zapošljavanju. Jedan od posebno važnih zahteva odnosi se i na državno finansiranje koje treba da osigura podršku socijalnim službama koje se bave problemom nasilja u porodici. Takođe, posebno se insistira na razvijanju strategija intervencije kako na lokalnom nivou, tako i na novou vlade. Sutina ova ova oblika strategija intervencije jeste koordinacija saradnje različitih institucija i organizacija, kao i mobilizacija finansijskih i ljudskih resursa za borbu protiv nasilja u porodici. Kada je u pitanju vlada, mogući oblik koordinacije je i osnivanje posebnog vladinog tela koji zadatak bi bila implementacija mera borbe protiv nasilja u porodici. U pogledu podrške nevladinim organizacijama u nacionalnim i međunarodnim aktivnostima, posebno se pominje saradnja vlade sa čenskim pokretom i nevladinim organizacijama, kao i podrška u obezbeđivanju finansijske održivosti njihovih programa.

Zahtevne mere

Međunarodni dokumenti sadrže već broj odredbi koje se odnose na zahtevne mере. Među njima su posebno značajne one odredbe koje se odnose na potrebu razvijanja službi za žrtve i osiguravanje bezbednosti žrtava, uključujući skloništta, savetovanje i programe rehabilitacije. Takođe, traže se i obezbeđivanje specijalizovanih oblika pomoći, uključujući i medicinsku pomoć žrtvama, ali i razvijanje programa rehabilitacije nasilnika.

Zahtevi koji se odnose na službe za žrtve obuhvataju obavezu države da uspostavi SOS telefone, skloništta za pretuene ene, psihološka savetovalištta, službe podrške porodicama u kojima postoji nasilje, kao i da finansijski pomogne nevladine organizacije koje pružaju pomoć žrtvama. Važeće mере zahtevane su sadržane i u zahtevu da kada jedan od partnera treba da napusti kuću to bude nasilnik a ne žrtva, i u otklanjanju obaveze uvanja profesionalne tajne u cilju

davanja informacija o nasilju u porodici.

U cilju obezbeđivanja pravilnog odnosa prema žrtvama, pa samim tim i njihove zahtite, zahteva se i razvijanje programa obuke i podizanja svesti sudija, tužilaca, policije i lekara. Posebno se sugeruje uspostavljanje obaveznih protokola postupanja zdravstvenih ustanova i policije, kao i njihova koordinacija.

Prikupljanje podataka i monitoring primene zakona

Međunarodni dokumenti posebnu pažnju posvećuju i potrebi pravilnog evidentiranja, odnosno statističkog pravlenja slučaja nasilja u porodici, kao i istraživanja i pravlenju i evaluaciji efikasnosti preduzetih mera zahtevi i zakonskih rešenja. Posebno se ističe značaj statističkog pravlenja i istraživanja rasprostranjenosti, strukture, karakteristika i uzroka nasilja u porodici. Takođe, traže se i međunarodna saradnja, redovno podnošenje izveštaja međunarodnim telima i publikovanje rezultata istraživanja. Predlaže se i osnivanje vladinih instituta ili similarnih institucija za pravlenje položaja ena.

Zaključna razmatranja: međunarodni standardi i situacija u našoj zemlji

Savremeno međunarodno pravo i pravo ljudskih prava nedvosmisleno priznaju da nasilje nad enama koje se dešava unutar porodica i intimnih odnosa predstavlja kršenje njihovih ljudskih prava garantovanih međunarodnopravnim aktima na globalnom nivou (Ujedinjene nacije) i regionalnom nivou (Savet Evrope). Međunarodni instrumenti ljudskih prava, kao i njihova tumačenja i preporuke od strane nadležnih organa i tela Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, jasno ukazuju na odgovornost države i za akte pojedinaca u slučaju ako propuste da sa dužnom pažnjom obezbede mere prevencije, implementacije i kažnjavanja nasilnika i obeleženja žrtava nasilja. Srbija i Crna Gora, kao članica Ujedinjenih nacija³⁸ i Saveta Evrope,³⁹ kao i ratifikovanjem međunarodno obavezujućih međunarodnih

³⁸ Od 1. novembra 2000. godine usvajanjem Rezolucije Generalne skupštine A/RES/55/12.

³⁹ Od 3. aprila 2003. godine.

⁴⁰ Međunarodni pakti o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakti o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad enama i Konvencija protiv mučenja i nehumanog i ponosavajućeg tretmana ratifikovani su 12. marta 2001. godine; dva Opciona protokola na Međunarodni pakti o građanskim i političkim pravima ratifikovani su 6. septembra 2001. godine, a Opcioni protokol na "unesku konvenciju" 31. jula 2003. godine.

dnih instrumenata u ovoj oblasti⁴⁰ stekla je obavezu da bez odlaganja, sa dužnom pažnjom i uz postepenu implementaciju efektivno izvršava mere u cilju suzbijanja nasilja u porodici i eliminisanja diskriminacije žena, kačnjavanja nasilnika i obezbeđenja žrtava nasilja.

Poslednjih godina u Srbiji je uloženo dosta napora u pravcu poboljšanja zaštite žrtava nasilja u porodici i efikasnijeg krivičnog gonjenja nasilnika. Međutim, ti napori su, pre svega, napori nevladinih organizacija, dok je ideo države u njima još uvek minimalan. Promene zakona koje su doveli do predviđanja krivičnog dela nasilje u porodici koje se goni po službenoj dužnosti, do kačnjavanja bračnog silovanja i zaštiti mera, nisu deo državne strategije i sistematskih državnih napora, već fragmentarno i stihijsko delovanje, -esto i radi sticanja političkih poena i udovoljavanja zahtevima međunarodne zajednice. Trenutna situacija u zemlji, koju karakteriše nepostojanje Nacionalne strategije i akcionog plana za suzbijanje nasilja u porodici, odsustvo posebnog Zakona o suzbijanju nasilja u porodici, nepostojanje statistika o žrtvama nasilja, efektivnih preventivnih i zaštiti mera, uključujući i nepostojanje senzibilisanog osoblja u policiji, tužilaštva i sudovima za bavljenje nasiljem u porodici i žrtvama ovog vida nasilja, kao i državne podrške programima zaštite žrtava nasilja, kao što su skloništta i SOS telefoni, dovodi do zaključka da država, kada je relevantna, zaštiti ljudskih prava žena, krive mnoge od obaveza preuzetih ratifikovanjem međunarodnih dokumenata, uključujući i Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima. Ovim država kreće i princip *pacta sunt servanda*.

Po-etak delovanja Saveta za ravnopravnost polova na nivou Republike Srbije i Autonomne pokrajine Vojvodine, i sa tim u vezi ubrzani rad na predlogu Zakona o ravnopravnosti polova i iniciranje aktivnosti u pravcu izrade Nacionalnog plana akcije za žene predstavljaju dobru osnovu za ispravljanje napred navedenih propusta. Ulanstvo u Savetu Evrope dodatno povećava politiku i moralnu odgov-

ornost države da preduzme hitne, neodložne i efektivne mere na suzbijanju nasilja u porodici u skladu sa brojnim rezolucijama Saveta Evrope u ovoj oblasti. Takođe, napori koji se vrane radi uključivanja u Evropsku uniju dodatni su argument u prilog bržeg formulisanja strategija i usvajanja efikasnih mera na nacionalnom i lokalnom nivou u cilju smanjivanja ovog iroko rasprostranjenog oblika nasilja i obezbeđivanja zaštite i učivanja osnovnih ljudskih prava i slobode od nasilja svih pojedinaca u društву, na principima nediskriminacije i jednakosti.

**Vesna Nikolić-Ristanović, PhD
Mirjana Dokmanović, MA**

International Standards and Domestic Violence

The majority states in the world, as well as Serbia and Montenegro, took over the obligations from international law documents with regards to prevention, protection and prosecution of domestic violence. Over the last several years, in Serbia and Montenegro, there have been some positive steps regarding more decisive reaction on domestic violence, in the first place thanks to NGOs advocacy. However, the state involvement and contribution is still symbolic in comparison with obligations that international documents require from it. Having that in mind, authors try to explain the role and significance of international law for improving social responses on family violence. They also give systematic review of the most important demands that international law set up before the state. The main aim of the text is the analysis of the role that international law has in making state strategies in the field of domestic violence, as well as systematic review of existing international standards in this area which have to be taken into consideration in legislative, institutionalized and other reforms which are on going in Serbia and Montenegro.

MR IVANA STEVANOVI] *

Krivi~nopravna za{tita dece - `rtava zlostavljanja i zanemarivanja u Srbiji

Rad je posve}en analizi krivi-nopravne za{tite maloletnih lica - `rtava zlostavljanja i zanemarivanja u zakonodavstvu Republike Srbije. U radu se posebno razmatraju krivi-na dela kojima se {titi seksualni integritet i `ivot maloletnih lica u porodici. Polo`aj maloletnog lica u krivi-nom postupku kao svedoka, odnosno o{te}jenog u krivi-noprocesnom smislu, razmatran je sa aspekta njegove specifi~nosti i ranjivosti, kao i kroz pojmove sekundarne i tercijarne viktimizacije maloletnog lica.

Klju~ne re-i: maloletna lica, krivi-nopravna za{tita, `rtave, svedoci, viktimizacija, Srbija.

Uvod

Svi oblici nasilja, zlostavljanja, zloupotreba ili zanemarivanja dece, kojima se ugro`avaju ili naru{avaju fizi-ki i psihi-ki integritet deteta, predstavljaju povredu jednog od osnovnih prava deteta, prava na `ivot, opstanak i razvoj. Konvencija o pravima deteta sadr`i i posebne odredbe o pravima deteta na fizi-ki, psihi-ki i moralni integritet i u tom smislu predvi|ene su mere u cilju:

- spre-avanja i za{tite dece od fizi-kog i mentalnog nasilja, zloupotrebe i zanemarivanja (~lan 19);
- spre-avanja i za{tite dece od svih oblika seksualnog iskori{avanja i seksualnog zlostavljanja (~lana 34),
- spre-avanja i za{tite dece od otmica, prodaje ili trgovine decom (~lan 35),
- podr{ke za fizi-ki i psihi-ki oporavak deteta – `rtve nasilja i njegovu socijalnu reintegraciju (~lan 39).

Uloga pravnog sistema u ovim procesima je nezamenljiva i ona se u Srbiji ostvaruje preko:

- fizi-ke za{tite dece, putem spre-avanja nasilja prema njima (policija);
- otkrivanjem i prikupljanjem podataka o krivi-nim delima na {tetu dece i njihovim u-iniocima (policija i javno tu`ila{two);
- vo|enjem gra|anskih postupaka u okrilju porodi-nopravne za{tite (poput posebnog parni-nog postupka za za{titu od nasilja u porodici, odnosno postupka u sporu za za{titu prava deteta i u sporu za vr{enje odnosno li{enje roditeljskog prava);
- pokretanjem krivi-nog postupka, sprovo|enjem istrage i su|enja za krivi-na dela ~ije su `rtve maloletna lica (javni tu`ilac, istra`ni sudija, krivi-ni sud).¹

U ovom radu }emo, pre svega, analizirati mogu}nost primene krivi-nopravnih mera kao jednog od najva`nijih aspekata pravne za{tite dece, `rtava zlostavljanja i zanemarivanja. Krivi-nopravna za{tita maloletnih lica bi}e razmatrana analizom skupa pravnih normi kojim se u va`e}em krivi-nom zakonodavstvu Srbije inkrimini{u krivi-na dela koja povre|uju njihov `ivot, telesni i seksualni integritet, zdravlje i vaspitanje.

Polo`aj deteta koje je `rtva krivi-nog dela, odnosno o{te}eni u krivi-nom postupku (posebno imaju{i) u vidu pojedine grupe krivi-nih dela) postavlja i pitanje smisla posebne procesne procedure, utvr|ivanja posebnih dokaznih pravila, te odre|enih procesnih modifikacija i to, pre svega, u svetlu za{tite maloletnog lica. Polo`aj maloletnog lica u krivi-nom postupku, u ovom radu }e se, pre svega, razmatrati sa aspekta njegove specifi~nosti i ranjivosti kao svedoka, odnosno o{te}enog u

* Mr Ivana Stevanovi} je istra`iva- saradnik Instituta za kriminolo{ka i socioolo{ka istra`ivanja u Beogradu, potpredsednica Viki{molo{kog dru{tva Srbije i saradnica Centra za prava deteta u Beogradu. E-mail: ivana@cpd.org.yu

1 Videti {ire: Stevanovi}, I. (2004) "Uloga krivi-nopravnog sistema u za{titi dece od zlostavljanja i zanemarivanja", u: Milosavljevi}, M. (ur.) *Zlostavljanje i zanemarivanje dece*, Beograd: Socijalno humanitarno udru`enje: *Sa-uvajmo decu*, str.76-78.

krivi-noprocesnom smislu, te kroz pojmove sekundarne i tercijarne viktimizacije maloletnog lica.

Posebno }emo insistirati na nekim novim konceptijama koje otvaraju problem za{tite maloletnih lica od vr{enja nasilja nad njima i dru{tvene reakcije na tu pojavu iz ugla prava deteta.² U tom smislu polazi{te }e nam predstavljati me|unarodne norme i standardi koji prava deteta smatraju univerzalnim ljudskim pravima, {to podrazumeva da deci, odnosno maloletnim licima, pripadaju sve osnovne slobode i prava kojima se garantuje nepovredivost fizi-kog, psihi-kog, moralnog i socijalnog integriteta. Kada su u pitanju maloletna lica, garantovanje ovih prava ima poseban zna-aj, jer se na taj na-in obezbe|uju elementarne pretpostavke za njihov `ivot, opstanak i razvoj, po{to ova lica imaju specifi-na svojstva i potrebe, a zbog svog maloletstva i polo`aja u porodici i dru{tu izlo`ena su naro-itim rizicima povreda ili ugro`avanja njihovih prava. Izdvajanjem maloletnog lica kao posebnog subjekta i formulisanjem samostalnih prava deteta kojima se {tite njegova li-na dobra, prevazilazi se i klasi-an protektivni odnos prema detetu i omogu}uje da i ono uti-e na svoj polo`aj. Ipak, dr`ava i njeni organi, a pre svega krivi-nopravni sistem, postavljaju se kao krajnji garanti tih prava, tako da preuzimaju funkciju zastupanja tih prava u situacijama kada su ona ugro`ena, odnosno povre|ena postupcima roditelja ili drugih osoba, te njihovim sankcionisanim. Razvoj za{tite dece od zlostavljanja i zanemarivanja, odnosno drugih krivi-nih dela na {tetu maloletnih lica dobio je naro-iti impuls od dru{tvenih pokreta za prava deteta i -itavog niza me|unarodnih dokumenata koji proklamuju pravo deteta na za{titu od zlostavljanja i zanemarivanja.

Krivi-na dela "na {tetu maloletnih lica"

Analiza krivi-nih dela "na {tetu dece i maloletnika", podrazumeva one grupe krivi-nih dela ~ije `rtve mogu biti deca i maloletnici (maloletna lica).³

2 Videti {ire: Obretkovi}, M. (1996) "Pravo na za{titu od zloupotrebe i zanemarivanja", u: Janji} Komar, M., Obretkovi}, M. (1996) *Prava deteta – prava ~oveka*, Beograd: DOSIJE i Udruga enje pravnika Srbije za socijalno pravo, str. 90-115.

3 U skladu sa odredbama *Konvencije o pravima deteta*: "Dete je svako ljudsko bi}e koje nije navr{ilo 18 godina, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne sti-e ranije" (-1. Konvencije o pravima deteta). Za razliku od *Konvencije*, krivi-no zakonodavstvo u Republici Srbiji, pravi razliku izme| u dve kategorije maloletnih lica: dece i maloletnika. Decom se smatraju osobe do navr{ene 14-te godine `ivota, dok su maloletnici lica od 14-te godine do navr{ene 18-te godine `ivota. Ovo razlikovanje bitno je za analizu krivi-nih dela "na {tetu dece i maloletnika", odnosno u smislu njihove krivi-noprocesne za{tite.

U tom smislu ovom analizom bi}e obuhva}ena ona krivi-na dela kod kojih je maloletstvo konstitutivni elemenat dela, ona kod kojih je kvalifikatorna okolnost, ali i pojedina dela »op{teg karaktera« ~ija `rtva mo`e biti maloletno lice. Kao poseban kriterijum bi}e kori{eni specifi-ni standardi krivi-nopravne za{tite maloletnih lica koji se mogu gradirati i klasifikovati:

1. dela kod kojih je status maloletstva isklju-ivi osnov postojanja krivi-nog dela;
2. dela kod kojih je status maloletstva okolnost koja oformljuje kvalifikatori oblik osnovnog oblika krivi-nog dela;
3. naro-ita svojstva u-inioca dela: roditelj ili lice u obavezi »vo|enja brige« o maloletnom lici, odnosno dela ~ija je inkriminacija u funkciji supstitucije ili poja-anja mera izvorno porodi-nopravnog karaktera;
4. pol u-inioca ili `rtve kao konstitutivni element krivi-nog dela.

U radu }emo posebno razmatrati dve velike grupe krivi-nih dela, i to onih kojima se {titi polni integritet maloletnih lica, odnosno njihov `ivot u porodici (budu)i da je porodica sredina u kojoj se odvija najva` niji deo procesa razvoja i socijalizacije maloletnih lica).

Krivi-na dela kojima se {titi seksualni integritet maloletnih lica

Seksualni delicti su naro-ito dru{tveno opasni ukoliko podrazumevaju polnu zloupotrebu dece i maloletnika. Iz toga razloga sva krivi-na zakonodavstva seksualnu zloupotrebu dece i maloletnika inkrimini{u ili kao poseban, te` i oblik osnovnih krivi-nih dela ili kao posebno krivi-no delo sa te`om sankcijom.

Ta-an obim seksualne zloupotrebe dece i maloletnika veoma je te{ko utvrđiti i tamna brojka u ovoj oblasti bele`i najvi{e skorove. Posebnu te{ko}u predstavlja i -injenica da se i ovaj oblik kriminalite-ta, kao uop{te nasilje prema deci i maloletnicima, naj-e{je vr{i u porodici ili od strane detetu bliskih lica {to znatno ote`ava otkrivanje i prijavljivanje ovakvih slu-ajeva.

Ve} pomenutim ~lanom 34 *Konvencije o pravima deteta* propisuje se da su: "Dr`ave ugovornice obavezne da {tite decu od svih oblika seksualnog iskorikavanja i seksualnog zlostavljanja. U te svrhe, dr`ave ugovornice }e naro-ito preduzimati sve odgovaraju}e nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za spre~avanje:

- navo|enja ili prisiljavanja deteta na u-e{je u ma kojoj nezakonitoj seksualnoj aktivnosti;

- iskori{avanja dece za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje;
- iskori{avanja dece u pornografskim predstavama i materijalima."

Tako{e, *Opcionim protokolom uz Konvenciju o pravima deteta, o prodaji dece, de-ijoj prostituciji i de-ijoj pornografiji*⁴ nagla{ena je potreba da dr`ave potpisnice ovu materiju reguli{u na adekvatan na-in krivi-nim zakonodavstvom, odnosno nagla{ena je potreba za ja-anjem me|unarodne saradnje i akcije usmerene ka stvaranju svesti javnosti u cilju bolje za{tite dece od ovih ozbiljnih oblika organizovanog kriminaliteta. U smislu ovog *Protokola* u ~lanu 2 (b) (v) de-ija prostitucija definisana je kao: "kor{enje deteta u seksualnim aktivnostima za nov-anu ili bilo kakvu drugu naknadu", dok se pod de-ijom pornografijom podrazumeva: "bilo kakvo predstavljanje, bilo kojim sredstvom, nekog deteta uklju-enog u stvarne ili simulirane eksplicitne seksualne aktivnosti ili bilo kakav prikaz delova tela nekog deteta koji mogu da izazovu seksualno uzbuzenje". Pored navedenih me|unarodno obavezuju}ih dokumenata i Deklaracija i Program akcije Svetskog kongresa protiv seksualnog iskori{avanja dece u komercijalne svrhe iz 1996. godine, odnosno Op{te obaveze iz Jokohame iz 2001. godine predvi|aju i obavezu dr`ava da razviju nacionalne programe akcije u cilju za{tite dece od seksualnog iskori{avanja u komercijalne svrhe.

Republika Srbija nije jo{ uvek razvila svoj nacionalni program akcije u vezi sa navedenim dokumentima ali treba ista}i da su usvojena pojedina zakonska re{enja na nivou krivi-nog zakonodavstva, kao i da se nove izmene u ovoj oblasti tek o-ekuju. Izmenama Krivi-nog zakona Republike Srbije⁵ iz 2003. godine ustanovljeno je novo krivi-no delo: iskori{avanje maloletnih lica za pornografiju, propisano ~lanom 111a KZ RS, pored postoje}ih krivi-nih dela: posredovanje u vr{enju prostitucije ~l. 251. i prikazivanje pornografskog materijala ~l. 252., predvi|enih Osnovnim krivi-nim zakonom.⁶ Ujedno i novi Zakon o javnom informisanju Republike Srbije,⁷ kao i Zakon o radiodifuziji Republike Srbije,⁸ sadr`i zakonske

norme koje se ti-u pitanja za{tite dece od seksualnog iskori{avanja u komercijalne svrhe.

Ina-e, analiza inkriminacija krivi-nih dela u okviru glave XII Krivi-nog zakona Republike Srbije pokazuje da se njima prvenstveno {titi sloboda, seksualni integritet i dostojanstvo li-nosti u seksualnom `ivotu, pa zbog toga i mnogi predlozi za prikladnjim i modernijim nazivom ove glave.⁹ U ovoj glavi Zakona inkriminisana su dela koja se vr{e uz primenu prinude ili kor{enjem odnosa mo}i, zavisnosti, nadre|enosti ili maloletstva. Nasilje u ovim delima ispoljava se u vi{e dimenzija: kao prinuda na obljudbu upotrebom sile ili pretnje, seksualna zloupotreba i zlostavljanje dece i maloletnih osoba, zloupotreba odnosa nadmo}i i zavisnosti, primena nasilja u grupi, uz telesno o{te}enje i li{avanje `ivota ~rtve. U ovu grupu krivi-nih dela, prema sada va`e}em krivi-nom zakonodavstvu, spadaju: silovanje, prinuda na obljudbu ili protivprirodni blud, obljudba ili protivprirodni blud sa nemo}nim licem, obljudba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navr{ilo 14 godina, obljudba ili protivprirodni blud zloupotrebom polo`aja, bludne radnje, protivprirodni blud, podvo|enje ili omogu}avanje vr{enja bluda. U daljem tekstu analizira}emo samo neke od karakteristi-nih inkriminacija.

Silovanje je, me|u seksualnim deliktima, najte`e i najtipi-nije krivi-no delo ove vrste. Ovo krivi-no delo predvi|aju svi savremeni krivi-ni zakoni i njegovim propisivanjem pru`a se, pre svega `eni, krivi-nopravna za{tita od nasilne obljudbe izvr{ene prema njoj od strane mu{karca. U kontinentalnom pravu pravi se razlika izme|u silovanja i obljudbe sa maloletnim licem (detetom i maloletnikom), dok na drugoj strani krivi-ni zakoni ve}ine dr`ava SAD-a koriste termin silovanje i za nasilnu obljudbu sa punoletnim (*forcible rape*), i za obljudbu sa maloletnim `enskim licem, bilo nasilnu, bilo nenasilnu (*statutory rape*).¹⁰

Prema va`e}em krivi-nom zakonodavstvu Republike Srbije, u Krivi-nom zakonu Republike Srbije (KZ RS), silovanje je krivi-no delo koje se sastoji u prinudi na obljudbu `enskog lica, upotrebom sile ili pretnje da }e se neposredno napasti na `ivot ili telo tog ili njemu bliskog lica (~l. 103. st. 1. KZ RS). O{te}eni kod ovog krivi-nog dela je `ensko lice koje je navr{ilo 14 godina `ivota, jer u suprotnom se radi o krivi-nom delu obljudbe ili pro-

4 Savezna Republika Jugoslavija (sada Zajednica Srbija i Crna Gora) ratifikovala je ovaj Opcioni protokol 10. oktobra 2002. godine.

5 Krivi-ni zakon Republike Srbije, *Slu`beni glasnik RS*, br. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 39/03, 67/03.

6 Osnovni kivi-ni zakon, *Slu`beni list SRJ*, br. 35/92, 16/93, 37/93, 24/94, 61/01; *Slu`beni glasnik RS*, br. 39/03.

7 Zakon o javnom informisanju, *Slu`beni glasnik RS*, br. 43/03.

8 Zakon o radiodifuziji, *Slu`beni glasnik RS*, br. 42/02.

9 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1988) "Krivi-na dela protiv dostojanstva li-nosti i moralu", *Jugoslovenska revija za krivi-no pravo i kriminologiju*, br. 2, str. 88., Cetini}; M. (1998) "Inkriminacija silovanja u najnovijim krivi-nim zakonima", *Temida*, br. 3, str. 16.

10 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1989) @ene kao ~rtve kriminaliteta, Beograd: Nau-na knjiga, str. 36.

tivprirodnog bluda sa licem koje nije navr{ilo 14 godina (~l. 106. KZ RS). Te`i oblik ovog krivi-nog dela postoji u slede}im slu~ajevima: ukoliko je usled izvr{enog silovanja nastupila te{ka telesna povreda ~enskog lica, ukoliko je delo izvr{eno od strane vi{e lica, odnosno ukoliko je ovo delo izvr{eno na naro-ito svirep na-in ili naro-ito poni~avaju)i na-in (~l. 103. st. 2. KZ RS). Najte`i oblik ovog krivi-nog dela postojao bi u slu~aju da je ovo delo u-injeno prema maloletnom licu ili da je usled njegovog izvr{enja nastupila smrt ~enskog lica.

U ~lanu 106., Glave XII, KZ RS, predvi|ena je zabrana bilo kakvog seksualnog kontakta, pa i dobrovoljnog sa licem koje nije navr{ilo 14 godina. Ovo krivi-no delo i dalje nosi naziv "obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navr{ilo 14 godina". Krivi-no delo je u pogledu toga ko mo`e da bude `rtva ovog krivi-nog dela alternativno definisano tako da to mo`e biti: ~ensko (i tada je re~ o silovanju) i mu{ko lice (i tada je u pitanju protivprirodni blud) koje nije navr{ilo 14 godina. Te`i oblik ovog krivi-nog dela postojao bi u slu~aju da je obljudba ili protivprirodni blud izvr{en nad nemo}nim licem koje nije navr{ilo 14 godina ili je navedeno delo izvr{eno upotrebor sile ili pretnjom da }e se neposredno napasti na njegov `ivot ili telo, ili na `ivot i telo njemu bliskog lica. Jo{ te`i oblik ovog krivi-nog dela postoji u slu~aju da je licu koje nije navr{ilo 14 godina prilikom izvr{enja ovog krivi-nog dela naneta te{ka telesna povreda ili da je delo izvr{eno od strane vi{e lica ili na naro-ito svirep ili naro-ito poni~avaju)i na-in, ili je imalo za posledicu trudno}u ili te`u zaraznu bolest. U slu~aju da je prilikom izvr{enja obljudbe ili protivprirodne bludi nastupila smrt lica koje nije navr{ilo 14 godina postojao bi najte`i oblik ovog krivi-nog dela.

Postupanje u slu~aju drugih protivpravnih seksualnih radnji, kao {to je ve} navedeno, regulisano je propisivanjem, ostalih krivi-nih dela iz Glave XII Krivi-nog Zakona Republike Srbije. Ina~e, u okviru cele ove glave Krivi-nog zakona RS zadr`ani su anahroni nazivi i pravne definicije. Ovo navodimo jer se predvi|enim krivi-nim inkriminacijama posebno {tite ugro`ene kategorije "nemo}ne dece". Maloletstvo `rtve je kvalifikatorna okolnost u ~ijem prisustvu postoji najte`i oblik krivi-nih dela obljudbe i protivprirodnog bluda i upodobjava se sa situacijom kada je usled izvr{enja krivi-nog dela nastupila smrt maloletnog lica. Zakonodavac inkrimini{e i "obljubu ili protivprirodni blud zloupotrebom polo`aja od strane nastavnika, vaspita-a, starala-ca, usvojilaca ili drugih lica koja zloupotrebom svoga polo`aja izvr{e obljudbu ili protivprirodni blud sa maloletnim licem starijim od 14 godina", a u

slu~aju da je delo u-injeno prema maloletnom licu koje nije navr{ilo 14 godina ono poprima svoj najte`i oblik.

U cilju spre~avanja zloupotrebe dece u prostitucijski dr`ava je propisala pored krivi-ne i prekr{ajnu odgovornost. U tom smislu, Osnovni krivi-ni zakon predvi|a odgovornost za kvalifikovani oblik krivi-nog dela posredovanje u vr{enju prostitucije u slu~aju da je ovo delo izvr{eno prema maloletnom ~enskom licu. Prema Zakonu o javnom redu i miru predvi|ena je prekr{ajna odgovornost za onoga: »ko maloletnom licu ustupa prostorije radi prostitucije« i kazna zatvora do 60 dana.

U odnosu na de-iju pornografiju predvi|eno je tako|e krivi-no i prekr{ajno ka`njavanje. Iskor{avanje maloletnih lica za pornografiju, odnosno prikazivanje pornografskog materijala, u Republici Srbiji predstavlja materiju koja je regulisana krivi-nim zakonodavstvom, tako da svako ko: u-ini fotografски, filmski ili drugi snimak maloletnog lica radi izrade pornografskog sadr`aja ili prikazuje takav materijal ili navede maloletno lice da u-estvuje u pornografskoj predstavi ~ini krivi-no delo „iskori{avanje maloletnog lica za pornografiju“. Ovo krivi-no delo ima i svoj kvalifikovani oblik ukoliko je izvr{eno prema licu koje nije navr{ilo 14 godina. Tako|e, i osoba (odnosno osobe) koja licu mla|em od 14 godina proda, prika`e ili javnim izlaganjem ili na drugi na-in u-ini dostupnim spise, slike, audiovizuelne i druge predmete pornografske sadr`ine ili mu prika`e pornografsku presudu ~ini krivi-no delo: „prikazivanje pornografskog materijala“. Prekr{ajno ka`njavanje predvi|eno je na osnovu Zakona o javnom informisanju Republike Srbije u kome se ~lanom 42. propisuje da se „ne sme na na-in dostupan maloletnicima javno izlagati {tampana stvar sa pornografskim sadr`ajem.“ Na pornografske sadr`aje na televiziji i radio programima primenjuju se odredbe posebnog zakona kojim se odre|uje oblast radiodifuzije. U tom smislu, Zakonom o radiodifuziji Republike Srbije predvi|eno je da je zabranjeno: „prikazivanje programa koji te{ko ugro`avaju fizi~ki, mentalni ili moralni razvoj maloletnika“ (~lan 19. stav 3.). Tako|e, predvi|eno je da: »programi koji mogu da na{kode fizi-kom, mentalnom ili moralnom razvoju maloletnika ne budu dostupni putem radija ili televizije, osim kada je vremenom emitovanja ili tehni~kim putem obezbe|eno da maloletnici nisu u prilici da ih vide ili slu{aju|. Predvi|eno je da se o tome naro-ito stara Agencija. Ina~e, ovaj Zakon je stupio na snagu u julu 2002. godine. Do dana{njeg dana nije obavljeni osnivanje Agencije predvi|ene zakonom, odnosno dono{enje op{te obavezuju}eg

uputstva koje bi trebalo da prati primenu i ove norme, {to znatno ote`ava njenu realizaciju, odnosno onemogu}ava njenu potpunu primenu u praksi. Oblast koja se ti-e pristupa "seks telefona" ostala je i dalje neregulisana.

Ostale mere za{tite navedenih, posebno ugro`enih, kategorija lica predvi|ene su, ali ne na potpuno adekvatan na-in i odgovaraju}im pravilnicima i podzakonskim aktima koja reguli{u rad pojedinih ustanova. Veoma je va`no naglasiti da se, u vreme kada je ovaj rad ot{ao u {tampu, u procesu usvajanja od strane Vlade Republike Srbije nalazio i *Op{ti protokol za za{titu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Po usvajanju ovog *Protokola* svim resornim ministarstvima koja su zadu`ena za staranje o deci i anga`ovana na {irem cilju za{tite dece od svih oblika seksualnog zlostavljanja, bi}e nalo`eno reagovanje u skladu sa navedenim Op{tim protokolom, te usvajanje Posebnih protokola u okviru njihove nadle`nosti, a na polju spre~avanja i za{tite dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Izrada ovih protokola bi}e veoma bitna i za postupanje i za{titu u slu~ajevima seksualnog iskor{avanja, imaju}i u vidu i posebno ugro`ene kategorije, poput dece sa smetnjama u razvoju, odnosno dece u ustanovama.

Planiranim izmenama krivi-nog zakonodavstva Srbije ova glava u koju su svrstana krivi-na dela protiv dostojanstva li-nosti i morala trebalo bi da pretrpi velike izmene. One su kako jezi-kog, tako i su{tinskog karaktera u smislu odustajanja od anahronih i na konzervativnom moralu zasnovanih termina: "bludne radnje" i "protivprirodni blud" koji poti-u jo{ iz vremena kada se smatralo da se propisivanjem ovih inkriminacija pru`a za{titu "seksualnog morala".¹¹ Prema Predlogu i sama Glava budu}eg Krivi-nog zakonika Republike Srbije promenila bi do sada predvi|eni naziv u primereniji: "Krivi-na dela protiv polne slobode".

U koncepcijском smislu osnovno krivi-no delo iz Glave XVIII Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije, krivi-no delo silovanja, bilo bi postavljano na savim novi na-in. Po re{enju predlo`enom u ~lanu 178. izvr{ilac ovog dela, kao i `rtva moglo bi biti lice

mu{kog i `enskog pola. Radnja izvr{enja, osim i do sada predvi|ene "obljube", propisanom inkriminacijom obuhvatala bi i one radnje koje se sa obljudom mogu izjedna-iti ("sa obljudom izjedna~eni ~in"). Na ovaj na-in, po prvi put u na{em krivi-nom zakonodavstvu, za postojanje krivi-nog dela silovanja, irelevantan bi bio pol `rtve. Formulacijom "obljuba ili sa njom izjedna~eni ~in" izbegla bi se arhai-na zna-enja "normalnosti" seksualnog akta, odnosno pokrile bi se radnje izvr{enja sada va`e)a dva krivi-na dela: silovanja i protivprirodog bluda. Na ovaj na-in bolje bi se istakla i sama su{tina ovog krivi-nog dela, a to je prinuda, odnosno (kvalifikovana) pretnja, koje -ine konstitutivni elemenat ovog slo`enog dela. Me|utim, smatramo da je za potrebe daljeg tuma~enja ovog ali i drugih ~lanova iz Glave XVIII Predloga, potrebno jasno definisti nove termine koje predлага~ usvaja (ovo iz razloga da to opet ne bi bilo prepuzeno sudskoj praksi, kao {to je uostalom i sa sada va`e)im pojmovima "bludne radnje" i "protivprirodni blud"). Ina-e, predlo`enom inkriminacijom krivi-nog dela silovanja razdvojena su i dva kvalifikovana oblika vezana za maloletstvo `rtve: naime, stavom 3 silovanje maloletnog lica koje je navr{ilo 14 godina upodobljeno je silovanju koje je u-injeno u grupi, na naro-ito svirep ili pon{avaju}i na-in, ili je delo imalo za posledicu te{ku telesnu povredu ili trudno}u. Najte`i oblik krivi-nog dela predvi|en je u slu~aju silovanja maloletnog lica koje nije navr{ilo ~etrnaest godina.

Izuzetni zna~aj u ovoj oblasti ima i ustanovljavanje posebnog krivi-nog dela sa predlo`enim nazivom "obljuba sa detetom" (~lan 180 Predloga KZ RS). Za postojanje ovog krivi-nog dela kao i za sada va`e)e krivi-no delo: "obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navr{ilo 14 godina", nije bitno da li je postojao pristanak deteta, odnosno ~ak i iniciranje radnje izvr{enja od deteta. Me|utim, ono {to predstavlja problem kod predvi|ene inkriminacije ovog krivi-nog dela je da ono mo`e biti izvr{eno samo sa umi{ljam, a to mo`e otvoriti pitanje stvarne zablude u pogledu uzrasta pasivnog subjekta. Ina-e, zabluda u pogledu starosti isklju~uje krivi-nu odgovornost, i smatramo da to mo`e dovesti do problema u praksi, u konkretnim slu~ajevima, pogotovo ukoliko su maloletna lica mla|a od 14 godina fizi-ki razvijena.¹² Tako|e se kod ovog krivi-nog dela postavlja i pitanje uvo|enja

¹¹ Videti {ire: Stojanovi}, Z. (2005) "Osnovne karakteristike Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije", u: *Novo krivi-no zakonodavstvo Srbije*, Beograd: Udruga za krivi-no pravo Srbije, Ministarstvo pravde RS i OESCE, prezentovano na Kopaoniku 2005. godine, str. 17.; Stojanovi}, Z. (2005) "Pravno-filosofske koncepcije u Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije i Krivi-nom zakoniku Crne Gore", u: Radovanovi}, D. (ur.) *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili represivna re{enja*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja i Vi{a {kola unutra{nijih poslova, prezentovano na XVII SEMINARU PRAVA u Budvi, jun 2005. godine, str. 22-23.

¹² Videti {ire: Bo`inovi}-Petrovi}, G. (2005) "Koncepcija krivi-nih dela protiv polne slobode u Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije", u: Radovanovi}, D. (ur.) *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili represivna re{enja*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja i Vi{a {kola unutra{nijih poslova, prezentovano na XVII SEMINARU PRAVA u Budvi, jun 2005. godine, str. 206.

instituta "posrednog izvr{ioča", u slu~aju nepostojanja umi{ljaja kod "neposrednog izvr{ioča". Ina-e, u predlo`enoj Glavi XVIII objedinjena su sva krivi-na dela kojim se {titi seksualni integritet maloletnih lica. U grupu ovih krivi-nih dela spadaju: obljuba nad nemo}nim licem, obljuba zloupotrebotom polo`aja, nedozvoljene polne radnje, podvo|enje i omogu}avanje vr{enja polnog odnosa, posredovanje u vr{enju prostitucije, odnosno prikazivanje pornografskog materijala i iskori{}avanje dece za pornografiju. Navedena krivi-na dela dobijaju svoje kvalifikovane oblike ukoliko su izvr{ena prema maloletnom licu (detetu ili maloletniku).

Za{tita od ropstva i trgovine decom, zbog specifi-nosti vezanih za psihofizi-ke karakteristike i nivo zrelosti, zahtevaju naro-itu pa`nju u smislu predvi|anja i realizacije posebnih mera, a u cilju preventivnih aktivnosti, za{tite dece `rtava trgovine, njihovog fizi-kog i psihi-kog oporavka, socijalne reintegracije i eventualnog povratka u zemlju porekla. Ina-e, problem trgovine decom i njegovo izdvajanje kao posebnog u okviru problema trgovine ljudskim bi}ima uop{te nala` u svim oni razlozi zbog kojih je kao posebna kategorija u oblasti ljudskih prava izdvojena oblast prava deteta.¹³

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i Protokol o prevenciji, eliminisanju i ka`njavanju trgovine ljudskim bi}ima, posebno `enama i decom iz 2000. godine, predstavljaju prve me|unarodne instrumente u kojima je postignut konsenzus, na nivou me|unarodnog prava, u pogledu definisanja trgovine ljudskim bi}ima. Tu posebno nagla{avamo zna~aj Protokola kojim se daje pravni okvir nacionalnim zakonodavstvima i standardi u pogledu kriminalizacije ovog pona{anja, njegovog ka`njavanja, za{tite `rtava i prevencije.

Za pitanja trgovine decom Protokol ima dvostruki zna~aj. Njime se, pre svega, daje definicija trgovine ljudskim bi}ima koja podrazumeva ~itav niz pona{anja kao {to su: vrbovanje, prevo|enje, prebacivanje, skrivanje ili primanje lica, a u cilju eksplatacije¹⁴ i zloupotrebe `rtve.

Klju~ni element bi}a ovog krivi-nog dela su sredstva koja se primenjuju: upotreba pretnje ili sile

ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovla{ }enja ili te{kog polo`aja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem i koja ovom delu daju obele`ja trgovine.

U cilju obezbe|ivanja za{tite dece, kao posebno osetljive kategorije, *Protokolom* je predvi|eno ka`njavanje trgovine decom ~ak i ukoliko nije upotrebljeno neko sredstvo prinude, prisile, zloupotrebe... To podrazumeva da i u slu~aju pristanka deteta, ono se ima smatrati `rtvom trgovine ljudskim bi}ima i u`ivati posebnu za{titu.

Saglasno sa *Konvencijom o pravima deteta* iz 1989. godine detetom se smatra osoba mla|a od 18 godina. Ovaj dokument, pored prava na `ivot, opstanak i razvoj, na nediskriminaciju i participaciju, na obrazovanje, na zdravstvenu i socijalnu za{titu, na odmor, igru i rekreaciju garantuje i pravo deteta na za{titu od seksualnog iskori{}avanja, na za{titu od eksplatacije u radu, na za{titu od otmice i trgovine. Kada je re~o »pravu deteta na za{titu od otmice i trgovine«, ~lanom 35. *Konvencije* nala`e se: »Da }e dr`ave ugovornice preduzeti sve nacionalne, bilateralne i multilateralne mere da bi spre~ile prodaju, otmicu ili trgovinu decom u bilo koju svrhu ili bilo kojoj formi.«

Pored *Konvencije* i *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta, o prodaji dece, de~ijoj prostituciji i de~ijoj pornografiji* dodatno obavezuje dr`ave da na nivou svog nacionalnog zakonodavstva i prakse u~ini sve potrebne mere u cilju prevencije trgovine dece i ka`njavanja (za poku{aj, saizvr{ila{vo, podstrekavanje, pomaganje, organizovanje i nare|ivanje) njenog izvr{enja.

U smislu ovog *Protokola* prodaja dece podrazumeva: »Bilo koju radnju ili transakciju kojom lice ili grupa lica prebacuje neko dete nekom drugom za nov~anu ili bilo koju drugu naknadu« (~lan 2 (a) *Protokola*). U vezi navedenog ~lana 2(a) *Protokola*, a u smislu ~lana 3(a) istog, dr`ave ugovornice imaju obavezu da svojim krivi~nim zakonodavstvom (bez obzira da li su takva dela izvr{ena u zemlji ili su oblik transnacionalnog, organizovanog kriminaliteta) inkrimini{u:

»Nu|enje, isporuku i prihvatanje, bilo kojim sredstvima, nekog deteta u svrhu:

- seksualne eksplatacije deteta;
- prebacivanje organa deteta radi ostvarivanja profita i
- anga`ovanja deteta u okviru prinudnog rada.«

Obavezno ka`njavanje mora biti ustanovljeno i za: »Neodgovaraju}e navo|enje, u svojstvu posrednika, na pristanak da se usvoji neko dete

13 Stevanovi}, I. (2004) »Child trafficking and selected international instruments«, in: *Combating child trafficking in Montenegro*, published by Save the Children, Podgorica, pp. 11-16. (presentation from Save the Children round table: »Efforts and initiatives in combating child trafficking in Montenegro», Podgorica, April 2004).

14 U smislu *Protokola* pojam eksplatacija podrazumeva: prostituciju lica i druge oblike seksualne eksplatacije, prinudni rad ili slu~bu, ropstvo ili odnose sli~ne ropstvu, kao i uklanjanje organa.

kr{enjem va`e}ih me|unarodnopravnih instrume-nata o usvajanju« (~lan 3. (a. ii).

Izuzetno va`ne odredbe *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, de-ijoj prostituciji i de-ijoj pornografiji* odnose se i na obavezu dr`ava potpisnica da usvoje odgovara-ju}e mere za za{titu prava i interesa dece `rtava radnji zabranjenih *Protokolom* u svim fazama krivi-nog procesa (~lan 8. *Protokola*), a naro-ito:

- (a) »Priznavanjem ugro`enosti dece `rtava i prila-ga|avanjem postupaka da bi se priznale njihove posebne potrebe, uklju-uju}i njihove posebne potrebe kao svedoka;
- (b) Obave{tavanjem dece `rtava o njihovim pravima, njihovoj ulozi i obimu, vremenskom rasporedu i napredovanju postupka i razmatranju njihovih slu-ajeva;
- (c) Dopu{tanjem da se u postupku u kom su ugro`eni njihovi li-ni interesi prezentiraju i raz-motre gledi{ta, potrebe i preokupacije dece `rtava, na na-in koji je u skladu sa pravilima nacionalnog procesnog prava;
- (d) Obezbe|ivanjem odgovaraju}ih slu`bi podr{ke deci `rtvama tokom -itavog pravnog procesa;
- (e) Za{titom, kada je to adekvatno, privatnosti i identiteta dece `rtava i preduzimanjem mera u skladu sa nacionalnim pravom kako bi se izbeglo nepodesno {irenje informacija koje bi mogle dovesti do identifikovanja dece `rtava;
- (f) Obezbe|ivanjem, u odgovaraju}im slu-ajevi-ma, bezbednosti dece `rtava, kao i bezbednos-ti njihovih porodica i svedoka koji svedo-e u njihovo ime, od zastra{ivanja i odmazde;
- (g) Izbegavanjem nepotrebogn odlaganja razma-tranja slu-ajeva i izvr{avanja naloga ili uredbi o davanju obe{te}enja deci `rtvama.

Tako|e, u smislu ovog *Protokola*: »Dr`ave ugovornice }e obezbediti da neizvesnost u pogledu stvarne starosne dobi `rtve ne spre-i pokretanje krivi-nog postupka, uklju-uju}i istra`ne radnje usmerene na utvr|ivanje starosne dobi `rtve«. Tako|e, obezbedi}e i da u postupanju od strane sistema krivi-nog pravosu|a, sa decom `rtvama nezakonitih radnji opisanih u ovom *Protokolu*, prior-itet bude najbolji interes deteta. Dr`ave ugovornice preduze}e, tako|e, mere kako bi obezbedile odgo-varaju}u obuku, posebno pravnu i psiholo{ku, za lica koja rade sa `rtvama nezakonitih radnji zabranjenih prema ovom *Protokolu* i usvojiti mere kako bi za{titile bezbednost i integritet lica i/ili organizacija uklju-enih u spre-avanje i/ili za{titu i rehabilitaciju `rtava takvih nezakonitih radnji.

Dr`avna zajednica Srbija i Crna Gora je i potpis-nica jo{ jednog va`nog me|unarodnog dokumenta

za pitanja za{tite dece od trgovine: *Konvencije* (Me|unarodne organizacije rada) 182 o najte`im oblicima de-ijeg rada, usvojene 1999. godine u @enevi (zajedno sa preporukom 190), koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi ukidanja najte`ih oblika de-ijeg rada. Ovaj me|unarodni dokument odnosi se na sve osobe mla|e od 18 godina i obavezuje strane ugovornice da preduzmu hitne i efikasne mere kojima }e se obezbediti zabrana i ukidanje najte`ih oblika de-ijeg rada. Pored definicije najte`ih oblika de-ijeg rada, u ovom dokumentu se dr`avama nala`e da zabrane svaki rad dece koji po svojoj prirodi i okolnosti pod kojima se obavlja, mo`e verovatno da o{teti njihovo zdravlje, sigurnost i moral.

Prema *Konvenciji 182 MOR-a* izraz najte`i obli-ci de-ijeg rad obuhvata i:

- sve oblike ropstva ili obi-aja sli-nih ropstvu kao {to su prodaja i promet dece, du`ni-ko ropstvo i kmetstvo i prinudni ili obavezni rad, kao i;
- iskor{avanje, nabavljanje ili nu|enje deteta za prostituciju, proizvodnju pornografije ili pornografske predstave (~lan 3. stav 1. i 2. *Konvencije*).

Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i gra/anskim slobodama Dr`avne zajednice Srbija i Crna Gora<sup>15</sup>, ~lanom 13, zabranjeno je ropstvo, polo`aji sli-ni ropstvu i prinudni rad, kao i trgovina ljudima u svakom obliku. Od aprila 2003. godine, krivi-no zakonodavstvo Republike Srbije, pored ve} postoje}ih inkriminacija (krivi-no delo otmice ~l. 64. KZ RS, nasilno oduzimanje ljudskih organa ili delova tela ~l. 54a KZ RS, oduzimanje maloletnog lica ~l. 116. KZ RS, nedozvoljen prelaz dr`avne granice 249. OKZ) dopunjeno je propisivanjem novog krivi-nog dela: "trgovina ljudima" (~lan 111b KZ RS).

Dakle, zakonodavac se nije opredelio za ustanovljavanje posebnog krivi-nog dela "trgovina dece", a krivi-no delo "trgovina ljudima" je for-mulisano tako da predvi|a sankcionisanje za svakog ko silom ili pretnjom, dovo|enjem u zabludu ili odr`avanjem u zabludi, zloupotreboom ovla{enja, poverenja, odnosno zavisnosti ili te{kih prilika drugog: vrbuje, prevozi, prebacuje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili dr`i drugo lice, a u cilju neke koristi, eksploracije njegovog rada, vr{enja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosja-enja, upotrebom u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presa|ivanje ili radi kori{enja u oru`anim sukobima. Propisana kazna

¹⁵ Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i gra/anskim slobodama, *Slu`beni list SCG*, br. 6/03.

za osnovni oblik ovog krivi-nog dela je od jedne do deset godina. U slu-aju da je ovo krivi-no delo u-injeno prema maloletnom licu (odnosno da je nastupila smrt o{te}enog lica), ono poprima svoj najte`i oblik i predvi|ena je kazna zatvora od najmanje pet godina. Tako|e, predvi|eno je da u slu-aju ako je ovo delo u-injeno prema licu koje nije navr{ilo 14 godina, u-inilac }e se kazniti kaznom za to delo i kada nije upotrebio silu, pretnju, ili neki od drugih na-inu izvr{enja.

Ovakvo zakonsko re{enje nije potpuno jasno pre svega imaju|i u vidu *Protokol o prevenciji, eliminisanju i ka`njavanju trgovine ljudskim bi}ima, posebno `enama i decom* iz 2000. godine koji jasno odre|uje da se detetom smatra osoba do 18 godine `ivota, a ovom prilikom jo{ jednom potse}amo da je na{a zemlja potpisnica ovog *Protokola*, koji je i ratifikovala. Ovu ~jenicu uva`ili su i ~lanovi radne grupe koji su radili na Nacrtu Krivi-nog zakonika Republike Srbije te je Predlogom zakona u ~lanu 388. stav 2. predvi|eno da u slu-aju da je ovo delo u-injeno prema maloletnom licu (generi-ni pojam koji obuhvata pojam dete i pojam maloletnik i podrazumeva osobu do 18 godina) u-inilac }e se kazniti i kada nije upotrebio silu, pretnju ili neki od drugih na-inu izvr{enja. Tako|e, Predlogom je predvi|eno i da se ovo krivi-no delo izmesti iz grupe krivi-nih dela: »protiv dostojanstva li-nosti i moralak« u koju je neadekvatno svrstano i uvrsti u grupu krivi-nih dela: »protiv ~ove-nosti i drugih dobara za{ti}enih me|unarodnim pravom«¹⁶

Imaju|i u vidu zna-aj preventivnog delovanja i potrebu za{tite od ovog oblika me|unarodnog organizovanog kriminaliteta, pored predvi|ene zakonske regulative, Republika Srbija je u okviru Radne grupe za borbu protiv trgovine ljudima Pakta za stabilnost formirala *Republi-ki tim za borbu protiv trgovine ljudima*, u okviru koga postoji i posebna radna grupa za borbu protiv trgovine decom.

Krivi-na dela protiv braka i porodice

Povrede prava deteta koje se kvalifikuju kao zlostavljanje ili zanemarivanje mogu se klasifikovati prema razli-itim kriterijumima.¹⁷ Jedna od mogu}ih

16 Na ovom mestu `elimo da uka`emo da je ovo dobar trenutak i za uva`avanje stava nau-ne i stru-ne javnosti, a u smislu jasnije inkriminacije pojedinih krivi-nih dela iz ove grupe, poput trgovine ljudima, ilegalnih migracija i krijum-arenja ljudi.

17 Obretkovi}, M., Simovi}, I., (2001) "Odnos izme|u porodi-nopravne i prekr{ajnopravne odgovornosti", u: (ur.) Obretkovi}, M., Pejakovi}, Lj. (2001) *Za{tita deteta od zlostavljanja* (Priru-nik za centre za socijalni rad i druge slu`be u lokalnoj zajednici), Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 55.

klasifikacija je i ona koja ove povrede defini{e kao ka`njive po propisima krivi-nog prava ili one koje podle`u sankcijama porodi-nog prava ili intervencijama socijalne za{tite. Kada je re- o zlostavljanju u porodici, pojedini oblici protivpravnog pona{anja roditelja, staraoca ili usvojitelja, povla-e dvostruku odgovornost, ta-nije re-eno, podle`u uporedo sankcijama i porodi-nog i krivi-nog prava. To se najlak{e uo-ava kod kombinacije porodi-nopravne reakcije i krivi-nopravne za{tite maloletnika na ~iju se {tetu vr{e krivi-na dela protiv braka i porodice. U ovoj oblasti name}e se i pitanje odnosa porodi-nopravnih i krivi-nopravnih standarda u domenu skrivenog, odnosno nesavesnog pona{anja roditelja i lica obaveznih da se staraju o deci. O svemu ovome mora se voditi ra~una posebno imaju|i u vidu da se u nekim slu-ajevima krivi-na odgovornost pojavljuje u funkciji poja-anja porodi-nopravne za{tite, odnosno da nekada i te`i oblici protivpravnog pona{anja prema detetu ne}e povu|i i krivi-nu odgovornost roditelja, ali mogu dovesti do intezivnih porodi-nopravnih intervencija. Ovo moramo imati u vidu radi adekvatne analize grupe "krivi-nih dela protiv braka i porodice", a koja se vr{e "na {tetu maloletnika".

Njihova zajedni-ka karakteristika je, pre svega, kor{enje porodi-nopravnih pojmoveva u definisanju svojstva izvr{ioca i umi{l}aj kao jedini oblik vinosti. Ova konstatacija posebno se ti-e inkriminacije predvi|ene u ~lanu 118 Krivi-nog zakona Republike Srbije: "zapuskanje i zlostavljanje maloletnog lica", gde zakonodavac, koriste|i neodre|ene pojmove kao {to su "zapuskanje" i "zbrinjavanje", o-ekuje njihovu fakti-ku kvalifikaciju prema pravnom standardu "grubo zanemarivanje". Ni{ta bolja situacija nije ni kod krivi-nog dela: "kr{enje porodi-nih obaveza" (~lan 120. KZ RS), "nedavanja izdr`avanja" (~lan 119. KZ RS) i "oduzimanje maloletnih lica" (~lan 116. KZ RS).

[to se ti-e krivi-nog dela rodoskrvnenja (~lan 121.) zakonodavac ga svrstava u ovu grupu krivi-nih dela {to ne mo`emo smatrati dobrim re{enjem. Ovo posebno isti-emo jer krivi-no delo rodoskrvnenja (incest) ispoljava sve karakteristike seksualnog nasilja. Upravo za ovo krivi-no delo smatra se da proizvodi najtraumat-nije iskustvo po dete, a njegove posledice, emocionalne i bihevioralne, u odre|enim situacijama, ukoliko se neadekvatno reaguje, mogu biti trajne.¹⁸

Potprijava priznanja da nasilje u porodici predstavlja oblik kriminaliteta koji je potrebno i krivi-no

18 Videti {ire: Mr{evi}, Z. (1997) *Incest izme|u mita i stvarnosti*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja & Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 15.

sankcionisati je ustanovljavanje inkriminacije u ~lanu 118a Krivi-nog zakona Republike Srbije koja nosi naziv: "nasilje u porodici". U slu~aju da je ovo krivi-no delo izvr{eno prema maloletniku ono popri{ma kvalifikovani oblik. Uvo|enje nove inkriminacije u krivi-no zakonodavstvo Republike Srbije postavilo je i pitanje njene implementacije u praksi. Nekim od mogu}ih odgovora na ovo pitanje bavila se i studija *Krivi-no delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*.¹⁹

Autorke u studiji posebno ukazuju, da se na osnovu analize podataka²⁰ mo`e zaklju{iti, da su u dosada{njoj praksi sudovi u Srbiji samo manji broj dela kvalifikovali kao krivi-no delo "nasilje u porodici" iz ~lana 118a KZ RS, dok je neuporedivo ve}i broj krivi-nih dela kvalifikovan kao: laka telesna povreda, te{ka telesna povreda, zapu{tanje i zlostavljanje maloletnog lica, ubistvo, ubistvo u poku{aju, ubistvo na mah, iako su po njihovom mi{ljenju postojali svi elementi krivi-nog dela 118a. Autorke ove studije to obja{njavaju, po pravilu, (pre)uskim tuma~enjem zakonskog pojma "-lan porodice", {to po njima pokazuje da se u praksi nije u potpunosti shvatila su{tina ovog krivi-nog dela. Ova praksa se, po nama, mo`e donekle opravdati i ~injenicom da je tek 1. jula 2005. godine stupio na snagu novi Porodi-ni zakon Republike Srbije koji, po prvi put, ustanovljava gra|ansko pravnu za{titu od nasilja u porodici i definije ko se sve mo`e smatrati ~lanom porodice. Tako|e, ovim zakonom po prvi put se predvi|aju i mere za{titu `rtava porodi-nog nasilja kao {to su: zabrana pribli{avanja ~lanu porodice, zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada ~lana porodice, zabrana daljeg uznemiravanja i izdavanje naloga za iseljenje ili useljenje u porodi-ni stan ili ku}u. Ove mere treba da spre-e nasilnika da ponovi akt nasilni-kog pona{anja i da na taj na-in za{titu telesni integritet, du{evno zdravlje i spokojstvo ~lanova porodice. U smislu efikasne za{titu od nasilja u porodici propisan je i poseban parni-ni postupak.

Ne ulaze}i ovom prilikom u raspravu da li je parni-ni postupak, sa svim svojim karakteristikama, adekvatan u smislu za{titu dece `rtava porodi-nog nasilja, ne mo`emo a da ne postavimo pitanje: "[ta }e se dogoditi u slu~aju da nasilnik ne postupi po

19 Videti {ire: Konstantinovi} Vili}, S., Petru{i}, N. (2004) *Krivi-no delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*, Ni{: @enski istra`iva-ki centar za edukaciju i komunikaciju, str. 160-168.

20 Podaci su dobijeni na osnovu istra`ivanja prakse u proce{uiranju dela sa elementom nasilja prema ~lanovima porodice u pet gradova u Srbiji: Beograd, Novi Sad, Subotica, Ni{: i Leskovac.

nalugu sudije u parni-nom postupku"? Porodi-ni zakon ne daje jasan odgovor na to pitanje i smatramo da ovakvo re{enje, koje nije izvedeno do kraja, u praksi mo`e stvoriti znatne pote{ko}e. Ovo iz razloga jer izvr{no procesno zakonodavstvo, odnosno mogu}nost "prinudnog izvr{enja", u slu~aju nepostupanja po za{titnim merama, smatramo neadekvatnim mehanizmom za{tite. U tom smislu ukazujemo i na potrebu da ova praznina bude otklonjena u novom Krivi-nom zakoniku Republike Srbije usvajanjem inicijalnog predloga Viki{molo{kog dru{tva Srbije koji upravo nepostupanje po za{titnom nalogu u gra|anskom postupku definije kao najlak{i oblik krivi-nog dela "nasilja u porodici." Tako|e, isti-emo da su u Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije, otklonjeni i neki propusti zakonodavca u-injeni prilikom uvo|enja ovog krivi-nog dela u krivi-nopravni poredak Republike Srbije. Pod ovim, pre svega, podrazumevamo: u-injena pobolj{anja u definisanju osnovnog oblika ovog krivi-nog dela, uvo|enje u njegovu inkriminaciju pojma "maloletno lice" kao generi-nog pojma, odnosno otklanjanje nedostataka u smislu primene stava (4) ovog krivi-nog dela, a povodom -injenice da delo mo`e biti kvalifikованo i kada je nastupila smrt maloletnog lica.

[to se ti-e ostalih, u Glavi XIX Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije, predvi|enih krivi-nih dela, za ovaj rad je naro-ito zna~ajna analiza krivi-nog dela predvi|enog ~lanom 193. Predloga Krivi-nog zakonika Republike Srbije: »zапу{танje и злостављање малишаног лица«. Кao {to se iz samog nazива поменутог ~lana vidi, предлага- Krivi-nog zakonika Republike Srbije i dalje, по на{ем mi{ljenju, spaja ne{to {to je te{ko spojiti inkriminacijom navedenog ~lana: »запу{танje и злостављање малишаног лица.« Ina~e, radnja izvr{enja ovog krivi-nog dela sastoji se u grubom zanemarivanju du`nosti zbrinjavanja i vaspitavanja. Izvr{oci ovog krivi-nog dela mogu biti roditelji, usvojenci, staraoci ili druga lica koja imaju obavezu da se staraju o maloletniku i da ga vaspitavaju. Me|utim, predlaga- i dalje ne odre|uje koje su to radnje kojima se vr{i »grubo zanemarivanje du`nosti zbrinjavanja i vaspitavanja«. [ta je »grubo zanemarivanje« ocenjuje se u svakom pojedina-nom slu~aju s obzirom na intenzitet, u-estalost, posledice i okolnosti pod kojim se -ini, ali s obzirom na subjektivne momente (mr`nja, nezainteresovanost, sadizam i dr.) i smatramo da je ovaj pravni standard trebala precizirati u smislu: »uskr}ivanje ishrane, ostv{ljivanje maloletnika u neadekvatnim uslovima, neizvr{avanje pravne obaveze staranja usled ~ega nastupaju te{ke posledice po zdravlje,

sigurnost, obrazovanje i moralno formiranje li~nosti maloletnika». Ina~e, grubo zanemarivanje se mora odnositi na zbrinjavanje i vaspitanje maloletnika. Krivi-no delo }e postojati i u slu~aju da postoji povreda samo jednog vida staranja jer su oni veoma blisko povezani. Po pravilu, grubo zanemarivanje du`nosti zbrinjavanja naj-e{je je pra}eno grubim zanemaranjem du`nosti vaspitanja, odnosno nebrigom za vaspitanje maloletnika. Zanemariti zbrinjavanje zna-i ne voditi ra~una o osnovnim potrebama egzistencije maloletnika, o ishrani, zdravlju, odevanju, stanovanju. Grubo zanemarivanje zbrinjavanja postoji kada se roditelji odaju neradu i skitnji, kada ne privre|uju, kada svoju platu tro{e na provod i pi}e ili kada iz ku}e prodaju stvari neophodne za egzistenciju porodice. Zanemarivanje vaspitanja maloletnika postoji kada se ne preduzimaju radnje neophodno potrebne za vaspitanje maloletnika i za spre~avanje nastupanja njegovog devijantnog pona{anja. Te`i oblik ovog krivi-nog dela, po Predlogu Krivi-nog zakonika Republike Srbije, postoji u nekoliko slu~aja: kada se od napred navedenih lica maloletno lice zlostavlja, kada se maloletno lice prinudi na preterani rad, ili rad koji ne odgovara njegovom uzrastu, na prosja~enje ili vr{enje drugih radnji koje su {tetne za njegov razvoj.

Po na{em mi{ljenju, spajanje pojma »zlostavljanje« sa ostalim slu~ajevima kada se predvi|a postojanje kvalifikovanog oblika ovog krivi-nog dela nije adekvatno jer je pojам »zlostavljanje« generi-ni pojam koji u sebi obuhvata najte`e oblike nasilja kojima se ugro`ava fizi-ki, emotivni i seksualni integritet deteta, te ga po na{em mi{ljenju treba izbaciti iz stava 2. ~lana 193., a naziv samog ~lana preformulisati u: »zanemarivanje i vr{enje drugih radnji {tetnih za razvoj maloletnog lica«. U smislu navedenog, za postojanje te`eg oblika ovog krivi-nog dela bilo bi potrebno da postoji uzro~na veza izme|u zapu{tanja i jedne od kvalifikatornih okolnosti. Zapu{tanje ne mora biti jedini i isklju~ivi razlog {to se maloletno lice odalo devijantnom ili delinkventnom pona{anju. Kada se radi o kvalifikatornoj okolnosti navo|enje na vr{enje drugih radnji koje su {tetne za razvoj maloletnika, da bi postojalo krivi-no delo potrebno je da je u-inilac to uradio iz koristoljublja i da je sve to {tetno uticalo na razvoj maloletnika.

Polo`aj deteta `rtve zlostavljanja i zanemarivanja u krivi-nom postupku

Sve do sada obavljene analize krivi-nopravno-procesnog zakonodavstva u Republici Srbiji ukazuju da krivi-ni postupak, kako je sada postavljen, jako malo vodi ra~una o `rtvi uop{te, a pogotovo o malo

oletnom licu `rtvi nasilja, kao veoma specifi~nom i ranjivom svedoku, odnosno o{te}nom u krivi-no-procesnom smislu. Maloletna lica kao `rtve nasilja su najmanje dvostruko viktimizirana. Pre svega samim izvr{enjem krivi-nog dela nasilja, a potom i kroz veoma ~estu negativnu reakciju socijalne sredine i ne retko krivi-nim postupkom koji se vodi povodom izvr{enog krivi-nog dela nasilja, ta~nije re-eno kroz pogre{nu reakciju organa krivi-nog gonjenja.²¹ Tada govorimo o sekundarnoj viktimizaciji. Savremene viktimalo{ke koncepcije isti-u i postojanje tercijarne viktimizacije, koja nastaje kao rezultat naknadnog procesa "etiketiranja", i sledi nakon ve} do`ivljene i primarne i sekundarne viktimizacije.²²

Viktimizacija maloletnog lica predstavlja proces u kome ono postaje `rtva nekog krivi-nog dela nasilja. Takva viktimizacija mo`e da proizvede i proizvodi veoma te{ke posledice ~ija se te`ina jo{ i uslo`java ~itavim nizom negativnosti i propusta koji u odnosu na `rtvu proizilaze iz normativnih re{enja samog krivi-nog postupka.²³ Neke od tih posledica su produkt sada{nje konstrukcije krivi-ne procedure, dok je druge mogu}e izbe}i boljim reagovanjem organa koji su ovla{jeni za postupanje u ovakvim situacijama. U osnovi celokupna problematika se svodi na na~in dokazivanja bitnih ~inenica, a sekundarna viktimizacija deteta se u krivi-nom postupku prevashodno mo`e spre~iti ili umanjiti izbegavanjem ponovnih saslu{anja maloletne `rtve nasilja, ili njegovim saslu{anjem na takav na~in koja }e ponovno suo~avanje sa osobom koja je izvr{ila nasilje svesti na minimum ili je potpuno onemogu}iti.

[to se ti-e dokaznih pravila ona moraju da do`ive odre|ene procesne modifikacije i to pre svega u svetu za{tite maloletnog lica – `rtve. U tom smislu zakonodavne reforme brojnih zemalja u svetu omogu}avaju da se u najve}oj meri kao dokaz koriste video i audio trake kojima se registruje iskaz i omogu}ava da se jednom data izjava maloletnog lica koristi i u kasnijim fazama postupka, bez njegovog dodatnog uz nemiravanja. Tako|e, prilikom saslu{anja maloletnih lica kao svedoka omogu}eno je da ona svoj iskaz daju u drugoj pros-

21 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1984) *Uticaj `rtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: Svetozar Markovi}, str. 49.

22 [kuli}, M. (2001) "Deca – `rtve seksualnog nasilja (krivi-nopravni i krivi-nopravni polo`aji), *Temida*, br. 3, godina 4, str. 11, navedeno prema: Baurman, M. C., Schader, W. (1991) *Das Opfer nach der Straftat – seine Erwartung und Perspektiven*, Wiesbaden: Bundeskriminalamt, str. 17.

23 [kuli}, M. op. cit. str. 11.

toriji, a ne u sudnici, kao i mogu}nost kori{jenja transparentnog ogledala. Ova oblast naravno podrazumeva i poseban postupak za pripremu `rtve nasilja za sud. Priprema za sudski postupak je va`an faktor koji mo`e da uti-e na svedo-enje maloletnog lica i subjektivni do`ivljaj procesa. Ovakvu pripremu mo`e da vr{i radnik centra za socijalni rad, terapeut deteta, tu`ilac, {kolski psiholog ili druga osoba od detetovog poverenja.²⁴ Naravno, na{ Zakonik o krivi-nom postupku ovakve mogu}nosti ne poznaje.

Prema procesnim odredbama sadr`anim u Zakoniku, prilikom saslu{anja maloletnog lica, naro`ito ako je ono o{te}eno krivi-nim delom, nalo`eno je da se postupa obazrivo, da se saslu{anjem ne bi {tetno uticalo na psihi-ko stanje maloletnika, a ako je to potrebno da se ono obavi uz pomo} pedagoga, psihologa ili drugog stru-nog lica (-lan 231. stav 4. ZKP). Ova odredba pokazuje svest zakonodavca da se deca `rtve moraju za{titi na adekvatan na-in. Me|utim, ne retko u na{oj praksi de{avaju se situacije u kojima su ~ak i deca `rtve seksualnog nasilja prinu|ena da svoj iskaz i pre nego {to glavni pretres i zapo-ne daju i vi{e puta. Na ovaj na-in ova norma ostaje samo deklarativne prirode.

Da bi se ovakve situacije izbegle u nekim stranim zakonodavstvima postavlja se kao izri-iti zahtev specijalizacija maloletn-kog pravosu|a koja omogu}ava da specijalizovane sudske za maloletnike postupaju ne samo u slu-ajevima kada se vodi postupak prema maloletniku koji je izvr{io krivi-no delo, ve} i u situacijama kada se taj postupak odnosi na maloletnika `rtvu krivi-nog dela. Takva specijalizacija postoji na primer u: Nema~koj, Austriji, Engleskoj, Hrvatskoj, Belgiji, [paniji, [vajcarskoj, Poljskoj, itd. Ova specijalizacija podrazumeva i specijalizovanu policiju, tu`ila{tvo ali i specijalizovane predstavnike slu`be socijalne za{tite koji se bave ovom problematikom.²⁵

24 Obretkovi}, M., Stevanovi}, I., @egarac, N. (2001) "Priprema deteta za sud", u: @egarac, N., Mijanovi}, Lj., Obretkovi}, M., Pejakovi}, Lj., Simovi}, I., Stevanovi}, I. (2001) *Za{tita deteta od zlostavljanja* (Priru-nik za centre za socijalni rad i druge slu`be u lokalnoj zajednici), Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 152-153.

25 Videti {ire: Hirjan, F., Singer, M. (1998) *Komentar zakona o sudovima za mlade` i kaznenih djela na {tetu djece i maloletnika*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (Policjska akademija); *Krivi-ni zakonik Austrije* (Strafgesetzbuch vom 23. 01. 1974, Wien); *Krivi-ni zakonik Nema~ke* (Strafgesetzbuch vom 13. 11.1998.); *Belgijski Zakon o za{titi dece od 1965*, sa izmenama iz 1992. godine (Loi relative a la protection de la jeansse), *Zakon o sudovima za mlade*, Nema~ka (BGBL 1988/599); *Krivi-ni zakonik [vajcarske* (Schweizerisches Strafgesetzbuch – Das Bundesgesetz vom 21. 12. 1937., mit allen anderungen und Erganzunden bis anfang 1975, Zurich).

Izgradnja novog modela za{tite podrazumeva i precizno utvr|ivanje obaveza svakog od u-esnika u procesu pravne za{tite dece `rtava nasilja. Od ovog zahteva polaze i nova re{enja Predloga Zakona o maloletnim u-iniocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj za{titi maloletnih lica.²⁶ U posebnom, tre}em delu, Predloga ovog Zakona po prvi put se nalaze posebne odredbe o za{titi dece i maloletnika (maloletnih lica) kao o{te}enih u krivi-nom postupku. Prema novim re{enjima izri-ito je predvi|eno uvo|enje posebne specijalizacije svih aktera krivi-nog postupka, u slu-aju kada se sudi punoletnim u-iniocima slede}ih krivi-nih dela: *te{ko ubistvo, navo|enje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu, te{ka telesna povreda, otmicu, silovanje, obljava nad nemo}nim licem, obljava sa detetom, obljava zloupotrebo polo`aja, nedozvoljene polne radnje, podvo|enje i omogu}avanja vr{enja polnog odnosa, posredovanje u vr{enju prostitucije, prikazivanje pornografskog materijala i iskori{avanje dece za pornografiju, vanbra-na zajednica sa maloletnikom, oduzimanje maloletnog lica, promena porodi-nog stanja, zapu{tanje i zlostavljanje maloletnog lica, nasilje u porodici, nedavanje izdr`avanja, rodoskrvnenje, razbojni-ka kra|a, razbojni{tvo, iznuda, omogu}avanje u`ivanja opojnih droga, ratni zlo~ni protiv civilnog stanovni{tva, trgovina ljudima, trgovina decom radi usvojenja, zasnivanje ropskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu*, propisanih Krivi-nim zakonikom Republike Srbije - ako je o{te}eni u krivi-nom postupku maloletno lice, iz oblasti prava deteta i krivi-nopravne za{tite maloletnih lica. Tako|e, Predlogom Zakona propisana je i mogu}nost da specijalizovani javni tu`ilac pokrene postupak protiv punoletnih u-inilaca drugih krivi-nih dela propisanih Krivi-nim zakonikom RS, saglasno odredbama tre}eg dela Predloga Zakona o maloletnim u-iniocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj za{titi maloletnih lica, ako oceni da je to potrebno radi posebne za{tite li-nosti maloletnih lica kao o{te}enih u krivi-nom postupku. Predlog Zakona sadr`i i potpuno nove odredbe namenjene za{titi maloletnih lica kao svedoka kojima se ide u susret uo-enim potrebama za{tite njegove li-nosti.

26 Stevanovi}, I. (2005) »Predlog Zakona o maloletnim u-iniocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj za{titi maloletnih lica (krivi-nopravne odredbe)«, Beograd: Udru`enje za krivi-no pravo Srbije, str. 108-110; Rad je predstavljen na nau-nom skupu (Kopaonik, 2005. godine) u organizaciji Ministarstva pravde Republike Srbije, OSCE (kancelarije u Beogradu) i Udru`enja za krivi-no pravo Srbije i {tampan u publikaciji: *Novo krivi-no zakonodavstvo Srbije*.

Zaklju~ak

Usvajanjem novih zakonskih re{enja, pre svega Krivi-nog zakonika Republike Srbije i Zakona o maloletnim u~iniocima krivi-nih dela i krivi-nopravnoj za{titi maloletnih lica, kao i pri-menom ve} usvojenog Porodi-nog zakona Republike Srbije, ostvarile bi se neke od pre-postavki za izgradnju, ili, mo`da bolje re}i, za stvaranje jednog novog sistema maloletni-kog pravosu|a u Republici Srbiji -iji bi osnovni cilj bio uspostavljanje pravosu|a za decu.

Svakako, uvek treba imati u vidu da reforma zakonodavstva predstavlja samo prvi korak u unapre|enju pravne za{tite. Integralni pristup ost-varivanju prava maloletnih lica `rtava zlostavljanja i zanemarivanja podrazumeva sistematski razvoj pravne, institucionalne i metodolo{ke osnove delat-nosti, kako pravosu|a, tako i socijalne za{tite, policije i drugih slu`bi koje u-estvuju u procesu za{tite. U tom smislu potrebno je uskla|ivanje i dopunja-vanje propisa o socijalnoj za{titi, advokaturi, slu`bi unutra{njih poslova i dr.

Me|utim, reforma pravnog sistema mo`e dati o-ekivane rezultate samo ako se uporedo sa njom izgra|uju i odgovaraju}i standardi stru-nog rada,

uz adekvatni odgovor visoko{kolskog obrazovnog sistema. Tu pre svega mislimo na nove profesion-alce koji }e na svojim mati-nim fakultetima dobiti potrebna znanja za uklji-ivanje u proces stvaranja ovog sistema, u skladu sa potrebama onih na koje se odnosi, i biti sposobni, da zajedno sa svojim kolegama ovla{}enim da za{tite dete – `rtvu zlostavljanja i zanemarivanja, iznesu sve reformske procese, a u smislu uva`avanja najboljeg interesa deteta, kao osnovnog reformskog principa.

Ivana Stevanovic, MA

Protection of juveniles – victims of abuse and neglect in Serbia

This paper is dedicated to analyses of the protection of juveniles - victims of abuse and neglect in criminal legal sistem of the Republic of Serbia. Particular attention is paid to of criminal actes against sexual integrity and family life of juveniles. The position of juveniles as witnesses in the criminal procedure has been viewed from the aspect of specificity and vulnerability of the child, as well as through terms of secundary and tertiary victimiza-tion of minor as a victim.

HUGO VAN DER MERWE*

Južna Afrika: Kreiranje agende tranzicione pravde usmerene ka budućnosti¹

Sveobuhvatnija agenda restorativne pravde obezbeđuje put ka rasplitanju mreže političke, lične i društvene dinamike koja se bavi prošlim i budućim izvorima nasilnih sukoba. Dok se veliki deo literature iz oblasti restorativne pravde fokusira na lični oporavak i pojedinačnu odgovornost, izazov sa kojim se mi u Južnoj Africi suočavamo jeste da se obraćunamo sa kršenjima ljudskih prava u prošlosti u takvom društvenom kontekstu koji takođe priznaje i njihovu relevantnost za sadašnji trenutak. Gradenje novog društva zahteva procese tranzicione pravde koji ne svrstavaju pre-tranzicione i post-tranzicione konflikte u odvojene paketiće, koje treba ostaviti po strani ili razmatrati. Kontinuitet sukoba i nasilja zahteva pristup koji se bavi kako uzrocima, tako i složenim tokovima naše istorije obeležene socijalnim izmešanjima i trzavicama.

Ključne reči: restorativna pravda, tranziciona pravda, Komisija za istinu i pomirenje, Južna Afrika.

Nasilje u prošlosti i u sadašnjosti u Južnoj Africi

Često se suočavamo sa pitanjem: "U čemu je značaj procesa tranzicione pravde u post- konfliktnim periodima oporavka?" Ovo pitanje se često postavlja u Južnoj Africi, gde se sučeljavaju agende koje se odnose na prošlost i one koje su usmerene ka novim, neposrednjim pretnjama miru i stabilnosti. Da bi bili relevantni, procesi konvencionalne tranzicione pravde moraju se preformulisati na različite načine ne bi li postali orijentisani ka budućnosti.

Uprkos činjenici da smo imali Komisiju za istinu i pomirenje (TRC), ili možda upravo iz tog razloga, i dalje je prisutna rasprava o mogućim oproštajima i amnestiji za osobe koje nisu priznale svoje učešće u mučenjima i ubistvima, kao i za one koji nisu u potpunosti priznali celu istinu pred Komisijom za istinu i pomirenje. Čak i oni za koje je Komisija ustanovila da nisu bili rukovođeni bilo kakvim političkim motivom i dalje pregovaraju sa vladom ne bili postigli posebne političke nagodbe. Još je alarmantnija činjenica da je, od nekoliko stotina slučajeva koje je Komisija ispitala i prosledila Državnom tužilaštvu radi podizanja optužnice, izvesno da će samo manji broj slučajeva biti pokrenut.

Na sličan način, izvršenje pravde u odnosu na žrtve je skliznulo sa javnih agendi. Reparacije koje je preporučila Komisija za istinu i pomirenje podrazumevale su isplatu značajnih finansijskih sredstava i dostupnost osnovnih državnih usluga, kao što su zdravstvo, obrazovanje i pravna pomoć. Vlada je tek nakon dugog perioda vremena uslušila ove potrebe i to veoma nevoljno i nepotpuno, pod pritiskom žrtava i organizacija civilnog društva. Međutim, nerešena pitanja zadovoljenja pravde u slučajevima kršenja ljudskih prava u prošlosti su neraskidivo povezana sa problemima kriminala sa kojima se u ovom trenutku suočava Južna Afrika. Da bi se oni rešili, neophodan je integrativni pristup koji zahteva holističko usredsređivanje na restorativnu pravdu.

Neraskidiva povezanost kriminalnog i političkog nasilja u Južnoj Africi

Mnogobrojne matrice kontinuiteta prikrivaju prostu povezanost kriminala i politike. Pravni sistem sa svim svojim zakonima i osobljem odbačen je kao instrument ugnjetavanja za vreme aparthejda, a kršenje zakona i nasilje prema policiji i sudovima

* Centar za proučavanje nasilja i pomirenja, Cape Town, Južna Afrika, E-mail: hvdmerwe@csvr.org.za

1 Rad je predstavljen na Međunarodnoj konferenciji organizованoj od strane Viktimološkog društva Srbije i Fridrich Ebert Fondacije *Istina i pomirenje u bivšoj Jugoslaviji: Gde smo sada i kuda dalje?*, Beograd, 15-17. oktobar, 2004.

ma postalo je prihvatljivo, pa je čak i veličano od strane oslobođilačkih pokreta. Kriminal sam po sebi nije smatran nemoralnim, a nasilni kriminal uperen protiv države i posednika često je poštovan zato što je bio uperen protiv državne moći. Redovne kriminalne aktivnosti su, takođe, poprimile legitimitet kada su bile uperene protiv bogatih belaca ili kompanija za koje se smatralo da eksploratišu crnačku radnu snagu i potrošače. Prema tome, kupovina ukradene robe nije nailazila na opštu osudu.

Dalje, političke strukture su sklapale savezništva sa kriminalnim strukturama, pokušavajući da ostvare svoje ciljeve. Policija je regrutovala gangove da bi pomogla asimilaciju političkih neprijatelja ili da bi stvorila veštačke podele unutar zajednica, dok su oslobođilačke strukture regrutovale kriminalce i sa njima uspostavljale odnose da bi imale pristup oružju i neposrednim kriminalnim aktivnostima protiv državnih organa. U ekstremnim slučajevima, neki borci za oslobođenje vršili su isključivo krivična dela, kao što su pljačke banki, da bi finansirali svoju oslobođilačku borbu.

U okviru širih tokova političke i kriminalne dinamike, takođe, postoje različite tačke ključanja ili društveno sankcionisane linije razdvajanja koje smo nasledili iz prošlosti i koje su se jednostavno pretvorile u nove linije podela ili osnove za socijalno nasilje. Primeri takvih tačaka ključanja uključuju marginalizaciju bivših boraca, isključivost u kreiranju koncepta etniciteta i državnosti i zloupotreba moći od strane policije.

Integracija vojnika i boraca za oslobođenje u jedinstvenu armiju i društvena reintegracija demobilisane vojske nije protekla glatko. Većina se borila za prelazak u civilni život i još uvek se nalazi na marginama ekonomskog i društvenog života. Bez mogućnosti u ekonomskoj sferi, mnogi su pronašli probitačnije načine korišćenja svojih vojnih veština u mrežama kriminalaca. Nerazrešeni problemi kao što su traume, militarizovana muškost i pokidane porodične veze pronašli su oduška u nasilju u porodici i socijalnim problemima kao što je narkomanija. Čak i oni koji ranije nisu bili u dodiru sa mrežama kriminalaca, niti su bili lično skloni nasilju teško se prilagođavaju mirnom životu u civilnom društvu.

Rasa i rasizam, fundamentalni društveni konstrukt aparthejda, još uvek je prisutan. Slučajevi rasno motivisanog nasilja su i dalje učestali, posebno u oblastima gde su crne žrtve i dalje ekonomski ranjive i daleko od očiju javnosti. Istovremeno, pojavio se jedan novi oblik etničke identifikacije koji stvara slične podele između privilegovanih slojeva i onih koji traže da im nova Južna Afrika pruži njihov

deo mogućnosti. Ksenofobija, tamna strana nacionalističke duge stvorene tranzicijom, postaje sve nasilnija i sveprisutnija.

Torture i ubistva u pritvoru bile su obeležje aparthejda. Mada se ovo smatra specifičnom politikom snaga bezbednosti u doba aparthejda, dalje pribegavanje torturi i visoka stopa osumnjičenih za kriminalne radnje koji umiru u pritvoru i danas ostaje zabrinjavajući pokazatelj da se neke policijske strategije ne eliminisu lako.

Ovo otvara pitanja kao što su marginalizacija izvesnih sektora društva – što ima za posledicu kako nesposobnost ovih sektora da se u potpunosti uključe u društvene, ekonomske i političke tokove, tako i stigmatizaciju izvesnih grupa, što ih čini ranjivijim na zloupotrebe i političko ugnjetavanje. Dok je aparthejd oličavao sveobuhvatnu marginalizaciju jedne rasno definisane grupe, novi društveni poredek je definisao otpadničke grupe i ograničio mogućnosti za društvenu i ekonomsku integraciju. I ovo je jedan od recepata za žestoke društvene sukobe.

Prateći elemenat ovakvog strukturalnog isključivanja otpadničkih grupa je i jedna zamaskirana kultura nasilja. Ta kultura se sastoji od smanjene osjetljivosti na nasilje (npr. visok stepen prihvatanja telesnog kažnjavanja i stroge kazne u krivičnim postupcima), romantičarsko gledanje na nasilje kao na oličenje borbe i muškosti, nedostatak odgovarajućih nenasilnih odgovora na sukobe (kako od strane vlasti, tako i od strane marginalizovanih grupa).

Veštačko razdvajanje političkih i krivično-pravnih procesa

U Južnoj Africi postoje dva paralelna pravna procesa. Za počinioce i žrtve političkog nasilja uspostavljena je Komisija za istinu i pomirenje i neoficijelna politika negonjenja koja je usledila. Sa druge strane, redovni krivično-pravni slučajevi se procesuiraju kroz konvencionalni pravni sistem (nasleden od aparthejda i kolonijalnog doba).

Koncept tranzicione pravde je takav da povlači razliku između krivičnih i političkih prestupa. Pošto retrospektivno identificuje slučajeve koji su po svojoj prirodi bili politički, razlikujući ih od običnog kriminalnog nasilja, stvara se prikladna predstava da su neka dela bila isključivo motivisana političkim ciljevima, dok su druga jednostavno sebični akti nasilja. Uspostavljanje mehanizma tranzicione pravde podrazumeva i odluku da neki kriminalni akti iz prošlosti zahtevaju posebnu pažnju. Povlačenje takvih granica može takođe predstavljati pokušaj da

se pojača predstava o kaskadnoj tranziciji u postkonfliktno društvo. Prema tome, (prema ovoj postavci) postoje prestupi počinjeni pre tranzicije (koji mogu biti krivični ili politički) i prestupi počinjeni nakon tranzicije, koji su po definiciji krivični, obzirom da su političke institucije po definiciji legitimne, pa prema tome nisu u stanju da krše ljudska prava i ne podležu legitimnim nasilnim političkim protestima.

Ova (ponekad) proizvoljna razlika između političkog i krivičnog i između pre-trazicionog i post-trazicionog nasilja i kriminala ozbiljno stoji na putu hvatanja u koštač sa istom koja leži u osnovi političke dinamike u prošlosti (njene povezanosti sa kriminalnim aktivnostima), kao i povezanosti sadašnjih kriminalnih aktivnosti sa političkom dinamikom u prošlosti. Na taj način mi pojednostavljujemo pre-trazicionu politiku i ne uspevamo da se izborimo sa političkim korenima i društveno-ekonomskom osnovom "post-konfliktnog" kriminala.

Možda je šteta što je Južna Afrika bila prinuđena da kreira odvojeni pravni proces da bi se bavila političkim zločinima, umesto da stvori prostor u okviru sadašnjeg pravnog sistema. Nasleđeni pravni sistem, međutim, nije u narodu uživao legitimitet za izvršenje takvog zadatka. Štaviše, formalistička osnova sadašnjeg pravnog sistema nije takva da bi omogućila kreativna rešenja za jedan kompleksi pravni izazov.

Ograničenja modela retributivne pravde

Pravni sistem Južne Afrike nije jedini koji se bori da ispuni svoj zadatak, prevenciju okrutnog nasilja. Iako se često tvrdi da je sistem retributivne pravde (i kazneni sistem koji je sa njim povezan) veoma ograničen u svom preventivnom svojstvu,² sklon sam tvrdnji da je taj preventivni cilj još manje ostvariv u kontekstu nasilja koje se odvija u kriminalizovanoj političkoj sredini.

Krivično gonjenje zbog kršenja ljudskih prava ima ograničenu moć zastrašivanja u kontekstu tranzicione pravde – posebno u južnoafričkom kontekstu, u velikoj meri zato što mi nismo sasvim sigurni šta pokušavamo da iskorenimo. Dok većina Južnoafrikanaca radosno podržava slogan "nikada ponovo", izgleda da je opšti smisao toga "nikada više nećemo dozvoliti da se to nama dogodi". Osuda kršenja ljudskih prava je povezana sa određenim političkim kontekstom, specifičnim društvenim podelama i specifično ciljanim otpadničkim grupama.

2 Fletcher, L. E., Weinstein, H. M. (2002) "Violence and social repair: Rethinking the contribution of justice to reconciliation", *Human Rights Quarterly*, 24 (3).

Po svoj prilici u narednih nekoliko godina doćiće do malog broja krivičnih gonjenja, uprkos činjenici da je Komisija za istinu i pomirenje uputila na stotine slučajeva Državnom tužilaštvu. Ciljna grupa tih krivičnih gonjenja će najverovatnije biti najveće i najbrutalnije ubice, posebno oni koji sada ne uživaju političku podršku, ali ne i oni sa najvećom odgovornošću za kreiranje i odobravanje zločinačke politike.

Komisija za istinu i pomirenje je imala prostora da se bavi širim razumevanjem pitanja odgovornosti za političko nasilje u prošlosti. Čitav niz članova zajednice ili institucija umešani su u podržavanje, prihvatanje i direktnu uključenost u zloupotrebe. Ove različite uloge nisu shvaćene u okviru pravnog sistema, a pravno ustanovaljena krivica pojedinačnih izvršilaca dozvoljava ovim indirektnim učesnicima da opovrgnu sopstvenu odgovornost. Dok su u ovom pogledu suđenja po pravilu ograničena, proces amnestije od strane Komisije za istinu i pomirenje se verovatno još više fokusirao na pojedinačnu stigmatizaciju, dok su "zli" učiniovi "priznavali" i demonstrirali na državnoj televiziji kako su mučili pritvorenike.

Moralistička agenda restorativne pravde Komisije za istinu i pomirenje

Članovi Komisije za istinu i pomirenje iz religioznih krugova su isticali u prvi plan pomirenje kao svoj prevashodni zadatak. Restorativna pravda, na način na koji je predstavljena od strane Komisije za istinu i pomirenje, usvojena je kao ključna komponenta na plana pomirenja, i, kao rezultat toga, konačno je pridodata moralističkoj agenci koja ima malo uticaja na prevenciju nasilja.

Restorativna pravda Komisije za istinu i pomirenje je bila naglašeno obeležena svojom religioznom orientacijom. Umesto da se osloni na stručna gledišta o restorativnoj pravdi sa aspekta pravnih ili društvenih nauka, Komisija za istinu i pomirenje je opisivala svoje aktivnosti tražeći priznanje, oproštaj i reparacije. Dijalog između žrtava i počinilaca je po pravilu bio pojedinačno orientisan i rukovođen moralnim diskursom o iskupljenju i oproštaju.

Koncept restorativne pravde ima odjeka u Južnoj Africi, jednim delom zbog svoje sličnosti sa tradicionalnim običajnim pravom u rešavanju sporova i sadašnjim shvatanjima o društvenoj međuzavisnosti, a drugim delom zbog jakog hrišćanskog naglaska na oproštaju u Južnoj Africi.

Međutim, žrtve su doživele sprovođenje restorativne pravde od Strane Komisije za istinu i pomirenje.

je kao isprazno – uz veoma mali sadržaj istine, malo iskupljenja i nezнатне reparacije, i kao mali pomak prema obnavljanju odnosa sa učiniocima.

Sveobuhvatnija agenda restorativne pravde

Sveobuhvatnija agenda restorativne pravde obezbeđuje put ka rasplitanju mreže političke, lične i društvene dinamike koja se bavi prošlim i budućim izvorima nasilnih sukoba. Dok se veliki deo literature iz oblasti restorativne pravde fokusira na lični oporavak i pojedinačnu odgovornost, izazov sa kojim se mi u Južnoj Africi suočavamo jeste bavljenje kršenjima ljudskih prava u prošlosti u takvom društvenom kontekstu koji takođe priznaje i njihovu relevantnost za sadašnji trenutak.

Dok pokušavamo da ponovo izgradimo naše društvo, suočavamo se sa izazovima u odnosu na socijalno nasilje. Ovi izazovi (bilo da se radi o političkim podelama, kriminalnom nasilju ili rodnom nasilju) imaju svoje korene u načinu na koji je naše društvo kreiralo društvene identitete u prošlosti, u alatkama koje smo razvili za obračunavanje sa nasiljem i u nerazrešenim sećanjima na traume, izopštavanje i nepoverenje koje smo nasledili iz prošlosti. Ponekad ovi užasni prizori iz prošlosti na suptilan način ubličavaju predstavu koju imamo o sebi, ali se i previše često direktno nameću kroz obnavljanje starih netrpeljivosti i ponavljanje starih matrica nasilja sa novostečenim legitimitetom.

Građenje novog društva zahteva procese tranzicione pravde koji ne svrstavaju pre-tranzicione i post-tranzicione konflikte u odvojene paketiće, koje treba ostaviti po strani ili razmatrati. Kontinuitet sukoba i nasilja zahteva pristup koji se bavi kako

uzrocima, tako i složenim tokovima naše istorije obeležene socijalnim izmeštanjima i trzavicama.

Hugo van der Merwe

Building a Forward-Looking Agenda for Transitional Justice in South Africa

A more holistic restorative justice process provides an avenue to untangle the web of political, personal and social dynamics that deal with past and future sources of violent conflict. While much of the restorative justice literature is focused on individual healing and personal responsibility, the challenge we face in South Africa is to deal with past human rights abuses in a social context that also recognises their present relevance. As we look at rebuilding society, we face new challenges in relation to social violence. These challenges (be they political divisions, criminal violence, gender violence) have their roots in the way that our society has created social identities in the past, the tools we have developed for dealing with violence and the unresolved memories of trauma, exclusion and mistrust we inherit from that past. Sometimes this spectre of the past subtly shapes our sense of who we are and what our options are, but all too often it also directly intrudes through drawing on old enmities, repeating old but re-legitimated patterns of violence. Building a new society requires transitional justice processes that don't simply pigeonhole pre-and post-transition conflicts in neat packages to be set aside or adjudicated. The continuities of conflict and violence require an approach that engages with the causes as well as the complex manifestations of our history of social dislocation and disruption.

Ljudska prava pred sudovima u Srbiji

Konferencija o postupanju sudova prilikom suđenja za krivična dela u Srbiji u 2004. godini, posmatrano sa aspekta poštovanja ljudskih prava

(Beograd, 13. maj 2005. godine)

U organizaciji Centra za antiratnu akciju i Fonda za otvoreno društvo, u Beogradu je 13. maja 2005. godine, održana konferencija o postupanju sudova prilikom suđenja za krivična dela u Srbiji u 2004. godini, posmatrano sa aspekta poštovanja ljudskih prava, pod nazivom: „Ljudska prava pred sudovima u Srbiji”. Učesnici konferencije bili su predstavnici pravosuđa, odnosno, predstavnici četiri okružna suda i tužilaštva iz Beograda, Smedereva, Požarevca i Šapca, kao i predstavnici opštinskih sudova i tužilaštava sa teritorije ovih okružnih sudova, zatim, predstavnici Saveta Evrope, međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija, advokati, predstavnici policije, medija i eksperti. Polazni materijal za diskusiju na konferenciji bio je Izveštaj pripremljen od strane Centra za antiratnu akciju i Fonda za otvoreno društvo o stanju i poštovanju ljudskih prava pred sudovima u Srbiji¹, čiji su najvažniji zaključci, u najkraćem, upućivali na sledeće: procesna prava okrivljenih pred domaćim sudovima uglavnom se poštuju, a slučajevi kršenja prava na odbranu pretežno se odnose na pretkrivični postupak, ređe na fazu istrage, a samo izuzetno na glavni pretres; najkritičniji uočeni problem vezan je za povredu prava na pravično suđenje zbog predugog trajanja sudskega postupka; obaveza države da reaguje sprovođenjem efikasne istrage na svaku prijavu zlostavljanja ili iznuđivanja iskaza u pretkrivičnom postupku, što podrazumeva preduzimanje odgovarajućih aktivnosti javnih tužilaštava i organa unutrašnjih poslova ne ispunjava se na adekvatan način; položaj oštećenih potpuno je marginalan - oni u postupku učestvuju u funkcijama svedoka i podnosiča (neopredeljenih) imovinsko-pravnih zahteva, a samo u izuzetnim slučajevima svoja prava ostvaruju preko punomoćnika, te bi, *de lege ferenda*, njihov procesni položaj trebalo da bude ojačan; u radu sudova se osećaju posledice narušenog autoriteta

sudske vlasti i još uvek neuspostavljene pune nezavisnosti sudova, a nedovoljni kadrovski potencijal i materijalni resursi otežavaju efikasan rad sudova; jednostrano izveštavanje medija otežava rad sudova uopšte, naročito u slučajevima suđenja pred specijalnim sudom.

Nakon pozdravnih reči i otvaranja konferencije od strane Sanje Lekić iz Fonda za otvoreno društvo i Aleksandra Resanovića iz Centra za antiratnu akciju, pristupilo se radu u dve tročasovne sesije. Tokom diskusije u prepodnevnoj sesiji pod nazivom: „Ljudska prava pred sudovima u Srbiji – ‘klasičan’ ili ‘konvencionalni kriminal’”, a koja je usledila nakon uvodnih izlaganja Biljane Sinanović iz Okružnog suda u Beogradu i Jasmíne Kiurski iz Republičkog javnog tužilaštva, posebno je bilo reći o problemima kvaliteta sudijskog kadra u Srbiji, ozbiljnosti i savesnosti u radu postavljenih branilaca po službenoj dužnosti i „suđenja putem medija“. Opšte je ocenjeno da kvalitet sudskega kadra u Srbiji nije na sasvim zadovoljavajućem nivou iz više razloga (odliv kadra, nedovoljna obučenost itd.). Stojanović, iz Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu, iznela je svoj utisak da stepen zaštite prava osumnjičenih, okrivljenih i optuženih u krivičnom postupku ne prati sličan stepen zaštite prava ostalih učesnika u krivičnom postupku, posebno prava oštećenih. Ona je takođe skrenula pažnju na to da, po njenom mišljenju, optuženi u krivičnom postupku uglavnom manipulišu stalnim pritužbama na mučenje kojem su bili izloženi u pretkrivičnom postupku, ali da je praksa beogradskog tužilaštva takva da se na svaki slučaj sumnje na torturu reaguje u skladu sa zakonom, ovlašćenjima i obavezama javnog tužioca. U diskusiji je, takođe, skrenuta pažnja na neophodnost edukovanja novinara koji izveštavaju o toku krivičnih postupaka, a od strane više učesnika je istaknuta neophodnost donošenja zakona o poštovanju suda. Sudija Okružnog suda u Beogradu, Hadžiomerović, izneo je svoje mišljenje da bi bilo dobro uvesti poseban sud za ljudska prava, kakvi postoje, na primer, u Kanadi i Hrvatskoj, a koji bi rešavao predmete pre nego što bi oni bili upućeni Evropskom

¹ Centar za antiratnu akciju i Fond za otvoreno društvo, *Ljudska prava pred sudovima u Srbiji: Izveštaj o posmatranju postupanja sudova prilikom suđenja za krivična dela u Srbiji u 2004. godini, sa aspekta poštovanja ljudskih prava*, FOD i CAA, Beograd, 2005.

sudu za ljudska prava i koji bi, u širem smislu, davao ocenu domaćeg sudskog sistema sa stanovišta poštovanja ljudskih prava. Hadžiomerović je ocenio da sudije i tužioci, kada se dogodi da krše ljudska prava, to uglavnom čine iz neznanja ili nedovoljnog znanja, a ne svesno. Onima koji rade u policiji i pravosudu u Srbiji, tek predstoji ozbiljan posao da dobro prouče Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, a mehanizmi za disciplinsku odgovornost sudija u postupku koji bi mogao biti iniciran od strane svakog građanina, tek treba da budu ustanovljeni.

Popodnevna sesija pod nazivom: „Ljudska prava u Srbiji – ‘organizovani’ kriminal”, započela je uvodnim izlaganjima Jovana Ćirića i Dejana Šuputa iz Instituta za uporedno pravo, koji su ukazali na određena problematična pitanja i situacije u radu Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu za organizovani kriminal i Specijalnog tužilaštva i izneli ocenu o poštovanju ljudskih prava u postupcima za organizovani kriminal, bazu ranu na praćenju suđenja tokom 2004. godine. Ćirić je, s tim u vezi, posebno ukazao na problematičnost pitanja nezavisnosti sudija u Posebnom odeljenju, instituta svedoka saradnika, prava na odbranu (prvi ispit okrivenog i prisustvo branioca, pravo optuženog da se konsultuje sa svojim advokatom, pravo da izabere advokata po sopstvenom nahodenju), savesnog sporovođenja istrage, a naročito u vreme vanrednog stanja, interesovanja javnosti i eventualnih medijskih manipulacija i rad i probleme u radu Specijalnog tužilaštva. Ćirić je istakao i važnost revidiranja odredaba o postavljanju sudija u Posebno odeljenje i produžavanja njihovog mandata u bliskoj budućnosti, kao i preispitivanja utilitarističko-pragmatičkog pristupa oписанog u institutu svedoka-saradnika. U vezi sa zaštitom prava osumnjičenih u pretkrivičnom postupku, on je predložio inovaciju u ZKP-u koja bi se odnosila na audio-vizuelno beleženje prvog ispita okrivenog, čime bi se smanjila mogućnost torture, kao i manipulacija na glavnem pretresu da je torture bilo. Podsećajući na slučaj „Makine grupe“ i smrt Dragana Maleševića u prostorijama beogradskog SUP-a, Ćirić se založio za ustanovljavanje principa disciplinske odgovornosti inspektora i njihovih nadređenih u ovakvim slučajevima, kao i automatsku smenu načelnika SUP-a u slučajevima „smrti u prisustvu vlasti“. Na kraju, Ćirić je ukazao na problem „političkih strasti“ koji se prelамaju kroz medijske pritiske i manipulacije koje otežavaju rad suda, kao i probleme vezane za rad Specijalnog tužilaštva, uključujući tehničke nedostatke (pomanjkanje ljudstva u kancelariji Specijalnog tužioca) i neaktivnost u smislu podizanja novih optužnica. Dejan Šuput, koji je pratilo suđenja pred specijalnim sudom tokom 2004. godine, istakao je da se, na osnovu posmatranja položaja svih učesnika u krivičnom postupku, može zaključiti da njihova prava tokom glavnih pretresa

u tim postupcima nisu kršena niti ugožavana. On je, međutim, ukazao na određene probleme koji su posledica loše sprovedenog pretkrivičnog postupka i neutvrđenih činjenica u vezi sa pritužbama nekih od okrivljenih na torturu kojima su bili izloženi od strane policije ili možda čak, parapolicijских snaga. Šuput je, kao opšte zamerke, izneo ugrožavanje prava na pravično suđenje dugačkim odlaganjima pretresa i nevešto izvođenje dokaza (na primer, preslušavanjem prisluškivanih telefonskih razgovora nekada su se iznosile stvari koje su lične prirode, a nisu imale nikakve veze sa krivičnim delom za koje se sudilo itd.). Generalno, Šuput je ocenio da je rad specijalnog suda zadovoljavajući i da se može zaključiti da on, *lege artis*, vrši svoju funkciju. Tokom diskusije koja je otvorena nakon uvodnih izlaganja, Ničić, načelnik odeljenja za zakonitost SUP-a Beograd, istakao je da je policija napravila krupan napredak u pogledu etike u svom radu i poštovanju ljudskih prava osumnjičenih, ali je takođe ukazao i na brojne probleme u radu policije, uključujući i problematiku primene specijalnih istražnih tehnika. Kesić, asistentkinja na predmetu krivičnoprocesno pravo na Višoj školi unutrašnjih poslova u Zemunu, skrenula je pažnju na to da javna tužilaštva ne koriste u dovoljnoj meri sve mogućnosti koje im ZKP pruža, uključujući i one koje se odnose na ulogu tužioca u pretkrivičnom postupku. Ona je takođe ukazala na nedovoljno razradenu praksu i proceduru sudske kontrole lišenja slobode koja je inaugurisana poslednjim zakonskim izmenama, što se takođe odnosi i na pravo lica lišenog slobode na lekarski pregled kod lekara po svom izboru. Kiurski je istakla da je zakonodavac dao preširoku ulogu javnom tužiocu koju on ne može da realizuje i potencirala, pored ostalog, slabu primenu načela oportuniteta, dok je advokat Petronijević posebno skrenuo pažnju na probleme primene dokaza u krivičnom postupku dobijenih na nedozvoljen način. Advokat Šoškić je, ukazujući na određene propuste u radu suda, izneo svoje uverenje da sudije sve više prepoznaju međunarodne pravne norme i očekivanje da će se ubuduće, sve više baviti problematikom poštovanja ljudskih prava. Kao zaključak popodnevne sesije, istaknuto je da specijalni sud *lege artis* obavlja svoju funkciju, uz izraženo žaljenje što pozvani predstavnici Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu i predstavnici Specijalnog tužilaštva nisu prisustvovali konferenciji, čime bi diskusija bila daleko sadržajnija, plodonosnija i svršishodnija. U završnoj reči, Aleksandar Resanović je izjavio da će se predloži izneti tokom konferencije, kao i njeni zaključci, poslediti relevantnim državnim organima, kao doprinos unapređenju poštovanja ljudskih prava pred sudovima u našoj zemlji.

Mr Biljana Simeunović-Patić

Međunarodni seminar: “Tranziciona pravda u bivšoj Jugoslaviji”

(Beograd - Zagreb, od 20. do 25. marta 2005. godine)

U organizaciji nevladine organizacije Beogradski krug i Centra za kulturnu dekontaminaciju održan je drugi u nizu od šest seminara o tranzicionoj pravdi u bivšoj Jugoslaviji na temu: *Etika odgovornosti: uloga pravde u tranziciji*. Prva tri dana seminara (od 20. do 23. marta 2005. godine) održana su u Beogradu, u prostorijama Centra za kulturnu dekontaminaciju, dok su naredna dva dana održana u Zagrebu. Finansijsku podršku za organizaciju seminara je dala organizacija *Freedom House*. Na seminaru su uzeli učešće eminentni stručnjaci iz oblasti prava, politikologije, kriminologije, sociologije, filozofije, psihologije i antropologije iz Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i drugih zemalja Zapadne Evrope, kao i iz bivših jugoslovenskih država. Seminaru su prisustvovali predstavnici političkog i javnog života, aktivisti NVO-a koji se bave pitanjima ljudskih prava i studenti beogradskog, novosadskog i niškog univerziteta.

Cilj seminara je bio razmatranje problema poricanja prošlosti u procesima koji su se odvijali kod nas i u svijetu, objašnjavanje razlike između političke i zakonske pravde, problematika vezana za tranzicionu pravdu u Sovjetskom Savezu, kao i predstavljanje nove publikacije – časopisa pod nazivom *Zajednica sjećanja: istorija i tranziciona pravda*.

Prvi dan i otvaranje seminara obavljeno je u Centru za kulturnu dekontaminaciju, u nedelju 20. marta. Seminar je otvoren pozdravnom riječju gospodina Vuka Draškovića, ministra spoljnih poslova Srbije koji je pridao veliki značaj ovakvim seminarima u procesu pomirenja i dolaska do istine. Pored ministra, dobrodošlicu učesnicima seminara su poželili organizatori. Poslije su se pozdravnom riječju obratili ostali učesnici seminara.

Drugi dan seminara su obilježile dvije sesije. Na prvoj plenarnoj sesiji pod nazivom “*Post-moralna tortura*” govorilo se o poricanju prošlosti i mogućnosti suočavanja sa istinom. Uvodnu riječ je imao ugledni profesor sociologije i kriminologije Londonske poslovne škole Stenli Koen. U svom izlaganju Koen je govorio o postmoralnom poricanju, sjećanjima i torturi. Pričajući o sjećanjima na

prošlost, Koen navodi primjere grubog kršenja ljudskih prava u Izraelu, Južnoj Africi, Rusiji i američkim zatvorima. I pored toga što je šira svjetska javnost preko medija upoznata sa ovom problematikom, u literaturi se skoro ništa ne može naći što bi čitaocu moglo, bar djelimično, pojasniti šta se tamo zapravo dešava. Takođe, navodi primjere Španije, Portugalije i Grčke koje imaju problem da se suočе sa svojom “rđavom prošlošću” i prihvate da su bile fašističke države prije početka Drugog svjetskog rata. Problem suočavanja sa prošlošću Koen poredi sa ispjovedanjem žrtve silovanja gdje ispjedanje i prijavljivanje krivičnog djela zna biti dosta bolnije i traumatizovanje od samog čina silovanja. Prije nego što je prešao na objašnjavanje problema torture, objasnio je odnos mikro i makro faktora poricanja rđave prošlosti. Bitno je znati da država ima i te kako velikog uticaja i ima presudnu ulogu kako u procesu poricanja tako i u dolaženju do istine. Da bi se došlo do što boljeg rješenja problema bitno je povezati uzroke i posledice i povezati odnos žrtve, izvršioca i posmatrača.

Pričajući o problemu torture, Koen je obratio pažnju na projekte *Svakodnevno poricanje i tortura*. Projekat poricanja vodio je Bruno Seil sa ciljem da sazna kako ljudi u svakodnevnom životu konstruišu svoje živote tako da mogu da žive. Tom prilikom ispitivao je grupu od 20 do 30 studenata s ciljem da sazna: 1) Kako oni vide ono što se dešava drugima? 2) Zašto nešto preduzeti ako ih se lično ne tiče? 3) Kako reagovati? Da li prema etičkom, polnom ili geografskom području? Posmatrajući reakcije studenata zabrinuo se da ne skrenemo u fenomen nazvan po bivšoj britanskoj premijerki Margaret Tačer “darvinijanski tačerizam”. Najopasnije je ako se zauzme stav: “Svijet je onakav kakav jeste, država ne treba da reaguje”. Ako zajednica i pojedinci ostanu pasivni i ne bude reagovali i težili promjenama, nastaje problem i za državu i za građane.

Drugi projekat se odnosio na torturu i mučenje - opis slika i prizora iz zatvora Gvantanamo (SAD) gdje su zatvarane osobe koje su osumnjičene ili osuđene kao teroristi. Postavlja se pitanje da li država ima pravo da krši ljudska prava radi sigur-

nosti građana. SAD najviše potencira problem kršenja ljudskih prava u svijetu, a najokrutniji su prema zatvorenicima optuženim za terorizam. Dolazimo u situaciju da "dobri ljudi rade loše stvari" i tom prilikom pokušavaju da mijenjaju granice moralnih normi i onoga šta je dopušteno.

Izlaganje profesora Koen komentarisale su dr Vesna Nikolić Ristanović, mr Nataša Hanak i dr Dušan Bijelić. Dr Vesna Nikolić Ristanović, profesorka Defektološkog fakulteta u Beogradu i predsednica Viktimološkog društva Srbije, postavlja pitanja: kako prevazići poricanje u društvu i koliko je težak proces pomirenja? Polazeci od konstatacije profesora Koen da nam literatura nije dala adekvatne odgovore na ova pitanja, ona je iznела stav da je prva stvar koju treba prihvati i na koju treba obratiti pažnju činjenica da nema brzih rješenja i pomirenja kad su ljudska prava na sve strane kršena i još uvek se krše. Poseban problem karakterističan za današnje društvo je pasivnost posmatrača. Ona je navela primjer nedavne smrti šesnaestogodišnjeg učenika koji je pretučen od strane svojih vršnjaka ispred škole u centru Beograda. Da je bilo ko reagovao na vrijeme, dječak bi sigurno ostao živ. Takođe, da smo na vrijeme reagovali možda ne bi došlo do rata i do stravičnih ratnih zločina koji su se desili na prostoru bivše Jugoslavije. Ali ako nismo imali mogućnost da sprječimo nastanak ratnih zločina, imamo priliku da o njima svjedočimo i na taj način dodemo do istine.

Kao moguće rješenje ovog problema dr Vesna Nikolić Ristanović navodi značaj prikupljanja dokumentacije od momenta izvršenja djela do osude naredbodavaca i izvršilaca zločina. Do dokumentacije se može doći razgovorima sa žrtvama i učesnicima sukoba koristeći inkluzivni pristup dolaženja do istine. Opisujući procese u Srbiji, ona zapaža da su veoma komplikovani zato što su isuviše isprepletani sa politikom i istorijom i popunjeni poricanjem i traumama. U iznalaženju rješenja država pravi grešku zato što isključuje iz procesa najtraumatizovani dio populacije – učesnike i žrtve rata. Na taj način ove osobe postaju agresivnije i stvara se još veći animozitet prema suprotnoj strani iz sukoba.

Mr Nataša Hanak iz Viktimološkog društva Srbije, objašnjavajući fenomen poricanja sa psihanalitičkog aspekta, navodi da je to primitivni mehanizam odbrane koji se sastoji u tome da se ne prihvata nešto što je bolno i što narušava sopstveno samopoštovanje. Prema psihanalitičkom stanovištu, poricanje je normalan mehanizam odbrane kod djece starosne dobi do pet godina,

dok kod odraslih predstavlja ozbiljnu psihijatrijsku bolest. U slučaju jednog naciona ne može se govoriti o psihijatrijskoj bolesti ili fenomenu, već o stanju neprihvatanja stvarnosti zato što bi na taj način ugrozili svoju perfekcionističku sliku o sebi. To je samo pokušaj da se očuva lijepa slika o sebi i svom narodu.

Dušan Bijelić, profesor na Univerzitetu Južni Mejn, Portland, SAD, ističe da je veoma važno locirati neke kontekste karakteristične za Srbiju, kao što je proces stvaranja nacionalne države i identifikovanje njenog značaja. Ovaj proces je vodila država i građanina pretvorila u institucionalno biće. Tom prilikom je stvorena ideologija u svim bivšim jugoslovenskim republikama po kojoj Srbin isključuje Albanca po svim pitanjima, Hrvat Srbina, heteroseksualac mora maltretirati homoseksualca da bi dokazao svoju seksualnu orijentaciju. Prema toj logici, koja je prisutna u svijetu, možeš ubiti priпадnika druge grupe, a da za to ne budeš kažnjen. On tako navodi primjer kako američki vojnici mogu ubijati u Iraku da bi sačuvali ljudska prava i uveli demokratski režim. Na taj način pokušava se očuvati suverenitet i identitet, jer se smatra da ubiti u ime države nije zločin. Poricanje zločina znači poricanje nacionalnog identiteta. Poricanje nije odbrambeni mehanizam. To je mentalna tortura i mentalni integritet. Mogući izlaz Bijelić vidi u sagledavanju identiteta i gorovu u ime drugih - žrtava. Potrebno je dati riječ žrtvama i omogućiti im da one iznesu svoju priču i istinu. To bi imalo uticaj i na makro nivou i pomoglo bi kod rješavanja problema azilanata i izbjeglica.

U toku diskusije profesor Koen je dao veliki značaj prikupljanju dokumentacije i znanju, jer, kako je istakao, da smo nešto znali vjerovatno bi reagovali. Tom prilikom postavio je i pitanje: „Kako se prošlost oslikava na sadašnjost?“ Da bi se došlo do rješenja potrebno je odgovoriti na sledeća pitanja:

- Ko su prvobitne žrtve i kako iskoristiti njihove priče?
- Mora se uspostaviti minimalna radna definicija problema. Mora se težiti da se previše ne vraćamo u prošlost jer na taj način samo se stvari više komplikuju.
- Pitanje identiteta – treba težiti kosmopolitskom identitetu kao radnoj osnovi jer se na taj način prevaziđa lokalni i nacionalni nivo.
- Pitanje različitih izvještaja koji se uzimaju bez imalo kritike. Tako slike iz zatvora Abu Graib u Iraku i iz američkog zatvora Gvantanamo govore da tortura u penalnim ustanovama u SAD-u nije slučajna, već je odobrena od strane države. Pri tom, SAD ne

nalazi potrebu da se opravdavaju za svoje zločine u Iraku - seksualno zlostavljanje u iračkom zatvoru se odvija u karnevalskom ambijentu kao vid zabave. Izgovor američkog generalnog sekretara Ramsvela da je "greška" što je tako nešto fotografisano i izgovor da se "loše stvari dešavaju" je u najmanju ruku ciničan i neprihvatljiv. Koen navodi da mediji imaju ulogu nosioca svakog dešavanja i da oni postavljaju moralne granice. Osvrćući se na izlaganje Nataše Hanak, Koen misli da psihološko objašnjenje ima značaja za rješavanje problema, ali da nije presudno. On smatra da se, ako se bude previše psihologiziralo, možemo samo još više izgubiti i zapetljati u ovako složenoj oblasti i terminologiji koja vlada.

Na drugoj plenarnoj sesiji govorilo se na temu: *Tranziciona pravda u Istočnoj Evropi*. Uvodnu riječ je imala Nensi Adler, profesorka Univerziteta u Amsterdamu i saradnica Holandske kraljevske akademije nauke i umjetnosti, govoreći na temu: *Budućnost sovjetske prošlosti ostaje neizvjesna: oživljavanje staljinističkih simbola usred ekshumacije masovnih grobnica*. Ona se bavila istraživanjem sovjetske prošlosti i to onog perioda komunizma kada su svi politički neistomišljenici bili deportovani u Gulag (Sibir). Adlerova je nastojala da objasni Staljinove zločine pomoći intervjuju sa bivšim zatvorenicima, analizirajući raznu dokumentaciju i izvještaje i literaturu koja se bavila ovom problematikom. Prezentujući rezultate istraživanja, posebno je obratila pažnju na sledeće:

- U sadašnjem sistemu se i dalje nalaze simboli iz Staljinovog perioda, ali i spomenici koji podsjećaju na žrtve;
- U toku razgovara sa bivšim logorašima saznala je jedan dio patnji kroz koje su prolazili. Međutim, sadašnja državna politika je veoma bezobzirna prema ovim ljudima. Oni imaju mjesечne pezije od 3 dolara.
- Bivši logori su pretvoreni u muzeje, ali u isto vrijeme se obnavljaju pojedini spomenici koju su bili u Staljinovo vrijeme i koji podsjećaju na pojedine moćnike tog perioda.
- Nastojala je da se bori protiv selektivnog sjećanja. Tako se sadašnji ruski predsednik Putin i te kako sjeća žrtava Holokausta i ima duboko saosjećanje sa njima i izraženo veliko poštovanje. On ne želi ni u kom kontekstu da poredi žrtve Holokausta i Gulaga jer su to za njega dvije nespojive kategorije. Međutim, on ne priznaje žrtve staljinističkog režima, kao da one ne postoje.

- Smatra da je jedan od osnovnih problema što se u Rusiji nije krenulo pravim putem do prisjećanja njihove prljave prošlosti i da se suoči sa istinom. Umjesto toga i dalje postoji otpor prema onome što se dešavalo i nema spremnosti države da se suoči sa realnošću.

Izlaganje Nensi Adler komentarisali su Dr Latinka Perović i Mihajlo Mihajlov. Dr Latinka Perović se u svom izlaganju osvrnula na knjigu Nensi Adler: *Preživeli iz Gulaga*, smatrajući da je ona došla u pravo vrijeme kod nas - na veoma plodno tlo. Ona smatra da su se slični zločini dešavali na našim prostorima u dva perioda. Jedan period je za vrijeme SFRJ i Gulag poredi sa Golim otokom koji je postojao u tom periodu. Drugi period je onaj za vrijeme vladavine Slobodana Miloševića u kome su svi politički neistomišljenici i pripadnici drugih nacionalnih i vjerskih grupa imali grdnih problema. Čak su neki i izgubili živote. Zato smatra da bi nam ova knjiga mogla pomoći u procesu suočavanja sa našom prošlošću.

Mihajlo Mihajlov, jedan od žrtava prethodnih režima, je pričao o nevoljama koje je doživljavao sa dolaskom Crvene armije u Bečkerek (današnji Zrenjanin) i komentarisao je kako su se Rusi kroz istoriju odnosili prema svojoj himni. Ona je do sad oko dvadeset puta mijenjana, s tim što se mijenjaju samo riječi, a muzika ostaje identična. Tako navodi primjer Hruščova koji je 1956. godine iz himne "izbacio" Staljinu, a ubacio Lenjina. Mihajlov smatra da "prošlost zavisi od sadašnjosti," jer ako nismo spremni da se sa njom javno suočimo i prezentujemo je onakvom kakva jeste, kako ćemo zapravo znati kako je izgledala?

Treći dan seminara je započeo trećom plenarnom sesijom na temu "*Uloga prava u tranziciji*". U uvodnoj riječi Nenad Dimitrijević je govorio o etičkoj dimenziji tranzicione pravde. Nastojao je da objasni pokušaj nosilaca političke i vojne moći da kažu kako su oni sve radili "u ime naroda", uključujući i zločine. Oni na taj način pokušavaju svoju individualnu odgovornost prebaciti na kolektivnu. Na taj način oni bi svoje prljavštine pripisali narodu kojem pripadaju. To je nedopustivo, jer kada su činjeni najsvirepiji zločini niko narod nije pitao za to i nije tražio saglasnost za izvršenje. Štaviše i sam narod, u čije ime je sve rađeno, je bio žrtva tih zločina. Suština je da svako treba da odgovara za svoja nedjela i niko nema pravo da se krije iza kolektiviteta. Na taj način bi došli do zdravijih odnosa među narodima koji su učestvovali u sukobu, a vinovnici nedjela bi dobili zaslужene sankcije.

U svom komentarju, Drinka Gojković (Dokumentacioni centar ratova 1991-1999., Beograd) je istak-

la da problem pravde u tranziciji treba rješavati institucionalno, a ne pojedinačno. Smatra da država i njene institucije moraju imati centralnu ulogu. Takođe, ona smatra da svi učesnici u procesu dolaženja do istine nisu jednaki. Oni koji predstavljaju pojedine grupe i udruženja građana nemaju ni približno mogućnosti i moći u rješavanju problema u odnosu na nosioce vlasti. Ona vidi problem u zatucanosti političke javnosti i u "političkoj računici". Pod političkom računicom podrazumjeva izjave političara koji paze šta smiju reći a da pri tom ne izgube glasače. Problem je, takođe, što su mlađi ljudi usvojili nove vrijednosti i norme propagirane i glorifikovane u ratnom periodu. Tu se prije svega misli na mržnju prema pripadnicima drugih naroda. Kao jedne od glavnih krivaca vidi medije, i to najviše televiziju. Greške NVO sektora su, prema Gajkovićevoj, u tome što je najviše zastupljeno osuđivanje prošlosti, dok se skoro ništa nije radilo na osnaživanju zajednice da prihvati prošlost. Smatra da je potrebno usvojiti terminologiju koja bi bila jedinstvena za naše područje i kojom bi se svi služili. Pri tome ne smije se zanemariti već postojeća svjetska terminologija. Kao glavni problem vidi što smo se svi stavili da "čistimo u svome dvorištu", dok ne postoje zajednički napor da se cijeli prostor očisti.

Obrad Savić, predsednik Beogradskog kruga, smatra da je veoma važno da sami nađemo rješenje naših problema, da ne tražimo jednostavne kopije svjetskih iskustava. Razlog tome je što nisu isti uslovi u kojima su se dešavale nesreće i kršenja ljudskih prava, pa samim tim ni rješenja ne mogu biti ista. On postavlja pitanje šta se uradilo da se negativna energija iz prošlosti sublimira u pozitivna rješenja. Kao moguće rješenje vidi u izgradnji spomenika o prošlosti. Ovom prilikom Savić je najavio časopis pod nazivom *Zajednica sjećanja: istorija i tranziciona pravda*. Ova publikacija će se baviti problematikom tranzicione pravde i nastojaće da postane stalni forum na teritoriji bivše Jugoslavije. Radomir Videnović, profesor Univerziteta u Nišu, smatra da je jedan od problema u tome što kod nas postoji navijački odnos u politici. Za liderе se navija iz strasti, a ne zbog toga što oni zapravo rade i što su spremni da učine da bi nam bilo bolje.

Četvrta plenarna sesija bila je na temu: *Lustracija u Srbiji*. U uvodnoj riječi Biljana Kovačević-Vučo (Komitet za ljudska prava iz Beograda) je nastojala da objasni pojam lustracije i oblike lustracije koji su poznati u svjetskoj praksi. Kao jedan od osnovnih problema lustracije je njena objektivizacija i koji je to period od kad bi se počelo sa

lustracijom. Ona smatra da bi bilo najadekvatnije da se počne sa periodom ranih devedesetih kada su od zajedničke države nastale nacionalne države. Smatra da je Zakon o lustraciji dobar, samo što ima nekoliko elemenata koji ga čine neprimjenjivim. To su: 1. nepostojanje krivičnih sankcija predviđenih ovim zakonom, 2. formiranje komisije je veoma komplikovano i veoma teško, skoro nemoguće i 3. ne postoji društveni konsenzus. Smatra da je pravo vrijeme za donošenje ovog zakona bio 5. oktobar 2000. godine. Kao moguće rješenja vidi uvođenje modela koji je postojao u istočnoj Evropi i Njemačkoj 1945. godine i formiranje Komisije za istinu i pomirenje.

Komentarišući prethodno izlaganje, dr Vojin Dimitrijević (Beogradski centar za ljudska prava), je rekao da lustracija nije krivična sankcija već mera koja onemogućava pojedincima, koji su kršili ljudska prava dok su bili na vlasti da ponovo dođu na vlast. Smatra da je problem u Srbiji najmanje dvostruk i sastoji se u pomirenju između "onih koji su dobijali batine i onih koji su bili na vlasti" i pomirenja sa drugim narodima koji su živili u bivšoj SFRJ.

Objašnjavajući poziciju SFRJ među bivšim socijalističkim državama, dr Vladimir Vodinelić (Centar za unapredavanje pravnih studija, Beograd) kaže da se ona izdvajala u pozitivnom smislu. Sada se Srbija u odnosu na te države izdvaja u negativnom kontekstu. Zakoni u Srbiji su samo mrtvo slovo na papiru, skoro da se ne primjenjuju. U daljem svom izlaganju obratio je pažnju na sporne stavove vezane za lustraciju:

- Stav: "Lustracija je nespojiva sa ljudskim pravima" je pogrešan zato što se lustracijom kažnjavaju oni koji su kršili ljudska prava i onemogućava im se da ponovo dođu u tu poziciju. Ona ne predviđa kolektivnu već individualnu odgovornost.
- Da bi zaživio Zakon o lustraciji mora biti u sredini koja poštuje ljudska prava i gde postoji kulturna ljudskih prava i politička volja. Nažalost to sa Srbijom nije slučaj. Kao potvrdu ovog stava navodi prihvatanje ubistva premijera Zorana Đindjića od strane pojedinih političara. Ovim se vidi da pojedini politički lideri nisu spremni da poštuju jednu od osnovnih vrijednosti demokratskog društva – pravo na život.
- Stav da je lustracija neustavna jer je to kršenje zabrane retroaktivnog djelovanja zakona, kao da pojedinci nisu znali da će odgovarati za kršenje ljudskih prava. To je netačno zato što je institut zabrane retroaktivnosti zakona nastao u periodu prosvetiteljstva da bi se smanjila samovolja države.

To bi bilo izvrtanje samog instituta kada bi ga tumačili na ovaj način, jer se Zakonom o lustraciji nastoje osuditi oni koji su zloupotrijebili pozicije u vlasti.

- Na pitanje da li je lustracija "čistka" daje odrični odgovor. Lustraciju interesuje samo da li je neko u prošlosti kršio ljudska prava nezavisno od poslova koje obavlja i na kojoj se poziciji nalazio.

Vodinelić smatra da nikad nije kasno za lustraciju zato što ne postoji vremenska granica djelovanja lustracije. Smatra da ona sada i te kako ima smisla i da možda sad ima više ljudi koje bi trebalo lustrirati nego što je to bilo prije pet godina.

Dr Bogoljub Milosavljević (Centar za antiratnu akciju, Beograd) smatra da je jedan od glavnih uslova za lustraciju otvaranje dosijea tajnih službi, kako službe Državne bezbjednosti, tako i vojno-bezbjednosnih službi. Kao pozitivan primjer navodi primjer Istočne Njemačke gdje je sav problem tajnih dosijea smješten u Zakon o otvaranju dosijea. Takođe, bitan preduslov za lustraciju jeste sudbina dosijea DB-a iz vremena Saveza komunista i dosjedi vojnih službi.

Završna aktivnost seminara bila je prezentacija knjige Nensi Adler *Preživjeli iz Gulaga* održana u Narodnoj biblioteci Srbije.

Dalibor Savičić

IAN WARD

Introduction to Critical Legal Theory ("Uvod u kritičku teoriju prava")

Cavendish publishing, London,
2004, str. 215.

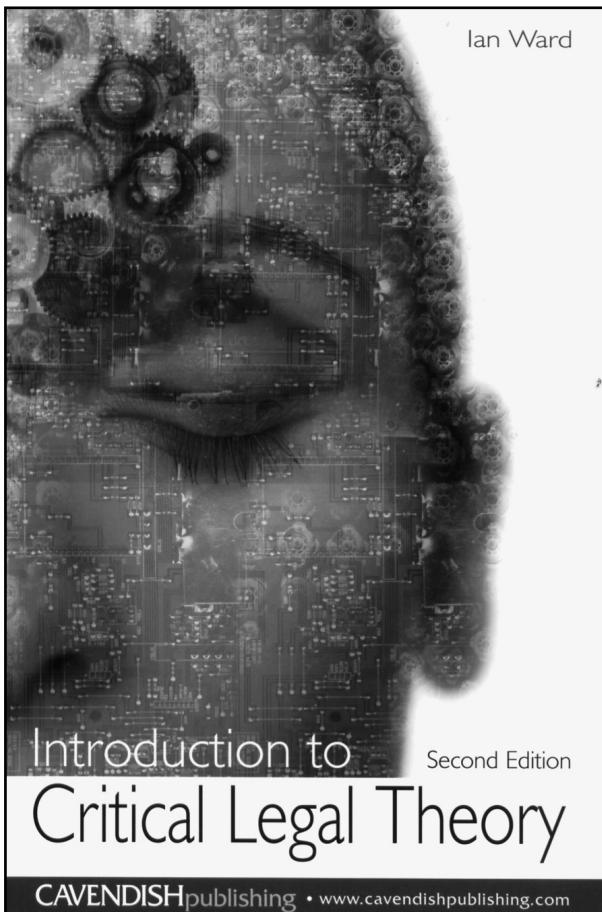
Uvod u kritičku teoriju prava predstavlja sveobuhvatan pregled pravnih teorija, počevši od antičke filozofije pa do savremenih pravnofilozofskih promišljanja, pri čemu su naglašene osnovne postavke i uloga (savremene) kritičke teorije prava. Zadatak svake kritičke teorije jeste da razotkrije kulturne pretpostavke koje dominiraju u jednom društvu. Tako i kritička teorija prava kojoj je posvećena ova knjiga razotkriva i kritikuje vladajuće pretpostavke u savremenom društvu vezane za pravo, njegovu prirodu i funkcije zarad postizanja "višeg reda slobode od dostađutog". Kako je svaki novi pravnofilozofski pravac manje-više kritika postojećeg, to je opravdana potreba autora da, kako sam kaže, "priču" o pravu u savremenom društvu otvoriti sa prvim stranicama filozofije prava, pisanim u antičko doba.

Autor ističe da je vreme pravnog pozitivizma nepovratno prošlo i da ga nadomešta vreme intelektualno oslobođajućeg potencijala interdisciplinarnosti. Zato u svojoj kritici novog svetskog poretku i globalizacije autor priziva različite filozofske postavke, i antičke i novijeg datuma vešto ih oživljavajući, upoređujući i kombinujući u svetu savremenih dešavanja i teorijskih strujanja. Sedam poglavlja ove knjige prava su riznica najrazličitijih filozofskih promišljanja o čoveku, društvu, pravu i pravdi, slobodi, politici i ekonomiji. Centralno mesto ipak zavređuje pravo, njegova priroda, funkcija i neizbežna povezanost i prožimanje sa ostalim pomenutim i drugim kategorijama u aktuelnom trenutku.

Prvo poglavlje je posvećeno identifikovanju modernizma praćenjem posebne putanje u pravnoj teoriji od klasične Grčke, preko srednjevekovne i rano-novovjekovne Evrope do modernih teorija prirodnog prava. Utvrđeni model modernizma se definije priklanjanjem ideji prava kao izrazu prirodnog ili božanskog poretku koja nosi izvanredni potencijal za kritiku. U sledećem poglavlju istražuje se intelektualna tradicija zasnovana na pojmu poretku čiji je začetnik Kant, a koja pravi

zaokret ka racionalnom opravdanju prava i političke zajednice. Treće poglavlje se bavi kritičkim teorijama prava koje se osnivaju na ideji zajedništva i zajednice koja je superiorna u odnosu na pojedinca i njegova prava, dok se četvrtu okreće pravnom pozitivizmu i idejama liberalizma. Odnos prava i političke ekonomije ispunjava sadržinu petog poglavlja, a šesto je rasprava o politici i moći – kategorijama kojima se bave moderne kritičke teorije prava predstavljajući ih kao suštinske (a prikrivene) odrednice prava u modernom društvu. Poslednje poglavlje je posvećeno krizi modernizma, postmodernističkim filozofskim strujanjima i revitalizaciji "legalnog humanizma." Kako je naglasak stavljen na kritičku teoriju prava, nastavak prikaza ove knjige je posvećen upravo tome.

Sam pomen kritičke pravne teorije zvuči neobično na prvi pogled, jer kriticizam normalno podrazumeva preispitujući, prosuđujući i presuđujući stav prema nečemu, a samo pravo jeste izvor društveno sankcionisanog suda. U tom smislu, može se postaviti pitanje: "Zar pravo samo po sebi nije već kritičko?". Odgovor bi bio: ne nužno. Premisa kritičke pravne teorije je da pravo može

izgubiti svoj legitimitet ako nije svesno polazišta sa koga njegov sud izvire. Drugim rečima, zakoni koji upravljaju našim životima nisu srodni fizičkim zakonima koji postoje nezavisno do toga da li smo ih svesni ili ne. Štaviše, njihov legitimitet se nužno vezuje za način njihove primene koji produkuje društveno poželjne rezultate. Ovi rezultati su proizvod zajedničkog rada zakonodavca, sudske pravne teorije, pravnika, policije i običnih građana od kojih svako ima nešto drugačije, pa i suprotstavljene interese. Međutim, akti prava se često maskiraju opštim terminima kao što su "sprovođenje pravde" ili "zaštita prava" koji prikrivaju različite interese. Prvi zadatak kritičke pravne teorije jeste da otkrije te interese, a drugi da determiniše da li ovo razotkrivanje potkopava legitimitet prava i, ako je tako, da ukaže na moguće puteve njegovog osvajanja.

Izraz "kritička pravna teorija" je iskovana 1980. godine, dok je njegovo suštinsko začeće bukvalno na samim počecima teorije prava. Kad god bi se filozof zapitao da li pozitivni zakoni odgovaraju prirodnom pravu, zapravo bi zauzeo kritički stav prema pravu. Ovde koncept "prirodnog prava" odgovara varijetetu koncepcata - počevši od prava koje potiče od boga do onog što je svojstveno ljudskoj prirodi - što funkcioniše kao standard prema kome se procenjuje pravo. Prirodno pravo je danas često posmatrano kao prevazideno, pošto je egzistencija i Boga i ljudske prirode ozbiljno dovedena u sumnju. Međutim, vredi podsetiti se njegove originalne kritičke funkcije koja se pojavila u legitimaciji brojnih pobuna u Srednjem veku i velikih revolucija XVII i XVIII. veka u Engleskoj, Americi i Francuskoj. U svim ovim slučajevima vodeća misao bila je da diktat monarha ili skupštine nije poslednja reč. Kritički stav prema pravu tako omogućuje da prava bude pridobijena izvan ustanovljenog pravnog sistema, često putem nasilnog svrgavanja vladajućeg režima.

Ova poslednja tačka upućuje da je kritički stav prema pravu povezan sa onim što smatramo da je domen prava. Istoriski posmatrano, pravo je služilo u dve svrhe: da spreči i razreši sukobe. Kada pravo pokušava da spreči sukob, ono to čini zamagljujući razliku između javnog i privatnog. Kada pokušava da ga razreši ono održava javno-privatnu distinkciju. Ove dve svrhe egzistiraju u većini pravnih sistema u vidu legislative (preventiva) i sudske funkcije (rešavanje sukoba). Veza između ove dve grane

je veoma kompleksna i podložna diskusijama u kritičkoj pravnoj teoriji. U moderno doba posebno, pravo je otišlo izvan bazičnog održavanja društvenog poretku bivajući i na legislativnom i na pravosudnom nivou intenzivno angažovano u kreiranju društvene stvarnosti. Često ovakva pravna praksa sama po sebi ima kritičku nameru, na primer kao deo strategije da se društvom upravlja po "naučnim" principima. Ipak, čak i to se kritikuje od strane kritičke pravne teorije.

Porodica novih pravnih teorija deli posvećenost kritizerstvu ne samo pravnih pravila ili rezultata njihove primene, već širih struktura konvencionalnog pravnog mišljenja i prakse. Prema kritičkim pravnim teoretičarima, dominantne pravne doktrine i konцепције perpetuiraju modele nepravde i dominacije od strane belih, muškaraca, bogatih, poslodavaca, heteroseksualaca. Kritičari tvrde da preovlađujući modeli pravnog rezonovanja pretenduju da priuštene neutralan i objektivan tretman svojih tvrdnji i zahteva, a sakrivaju strukture moći od fundamentalnog preispitivanja. Kritički teoretičari takođe smatraju da uprkos zahtevu prava da ide u korak sa pravdom, da determiniše i kontroliše izvore moći, ono ne ispunjava svoje zadatke i pada na svakom od njih, a umesto toga mistifikuje svoju prirodu i funkciju pokušajem da legitimise rezultate legislative i pravosudne funkcije. Kritička dimenzija kritičkih pravnih studija uključuje ne samo napore da se izlože defekti prava nego i afinitet prema drugim teorijskim projektima i društvenim pokretima.

Moglo bi se zaključiti, a u tom pravcu se i sam autor izjasnio, da je knjiga ostala nedovršena, jer se evolucija pravne teorije nastavlja, a ona je nužno kritična. Ipak, ono što je u knjizi izneto: obilje pravnih teorija, hronološki, ali i prema distinkтивnim obeležjima vešto isprožimanih, predstavlja izuzetan doprinos izučavanju filozofije prava od njenih korenina do danas. Nameće se povlačenje paralele sa postojećim, sličnim predmetom koji izučavaju studenti prava kod nas – socijalnim i pravnim teorijama. Nužno je istaći prednosti koje ova knjiga nudi u smislu bogatijeg i obuhvatnijeg izlaganja o predmetu i pokrivanja najnovijih pravnofilozofskih promišljanja. U tom smislu, *Uvod u kritičku teoriju prava* predstavlja korisno štivo za sve one koji o pravnim teorijama žele da saznaju nešto više ili žele da se upoznaju sa najnovijim strujanjima u ovoj oblasti.

Mr Sladana Jovanović

BARBARA HUDSON

**Justice in the Risk Society:
Challenging and Re-affirming
Justice in Late Modernity
("Pravda u društvu rizika:
Izazovi i reafirmacija pravde u
kasnom modernizmu")**

SAGE Publications, London:
Thousand Oaks & New Delhi, str. 258.

Barbara Hudson je profesorka na Univerzitetu u Centralnom Lankšajeru u Engleskoj, na kome predaje kriminologiju, penologiju i socijalno pravo. Njena posebna interesovanja usmerena su ka proučavanju problematike rasa, krivičnog prava, feminističkog prava, restorativnog prava, komparativne kriminologije i penologije. Autorka je brojnih naučnih radova i knjiga *Justice through Punishment* (1987), *Penal policy and Social Justice* (1993), *Racism and Criminology* (1993), *Race, Crime and Justice* (1996), *Understanding Justice* (1996).

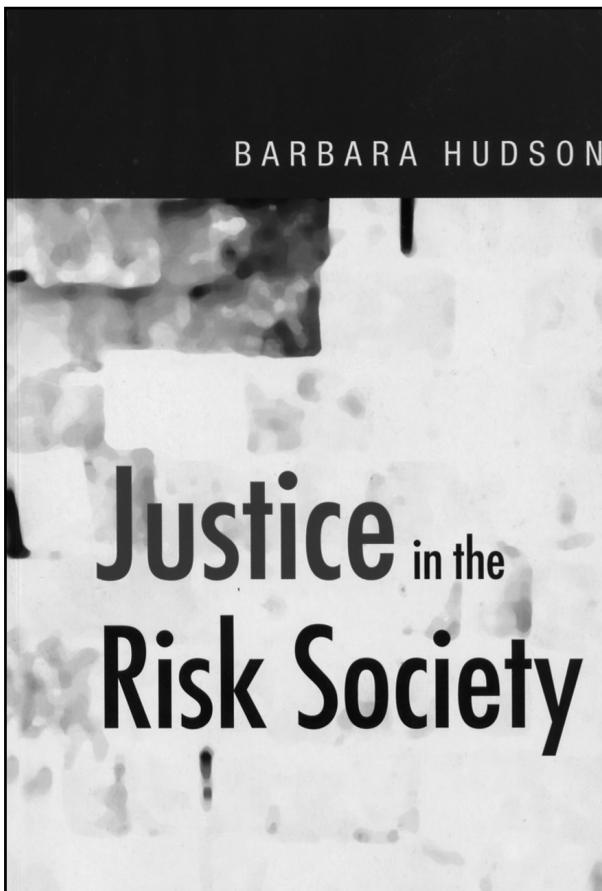
Objavljinjanje njene najnovije knjige, *Justice in the Risk Society*, podstaknuto je zabrinutošću da je odanost principima pravde u savremenim društvima ugrožena preokupiranošću rizicima. Kritičkim preispitivanjem osnovnih pitanja o prirodi pravde, onome što ona jeste i šta bi trebalo da bude, autorka navodi na razmišljanje ne nudeći odgovor, već razlaže i precizira pitanja smerajući uvek na ono što je bitno.

U prvom poglavlju, pod naslovom *Pravda u liberalnoj tradiciji*, dat je istorijski prikaz pravnih teorija koje su poslužile kao osnova za razvoj liberalnih koncepata pravde, institucija i zakonodavstava modernih zapadnih društava. Najpre je dat prikaz osnovnih političko-filozofskih ideja i koncepata iz oblasti prava u modernističkoj eri. Od teorije prirodnog prava, preko John Locke-ove kritike božanskog autoriteta crkve i vladara, Kant-ove teorije moralne pravde i radova prosvjetiteljskih filozofa autorka daje pregled učenja koja su imala uticaj na razvoj liberalnih teorija. Prikazane su osnovne karakteristike dve glavne grane liberalizma: deontološkog liberalizma i utilitarizma. Poseban značaj dat je savremenim liberalnim teoričarima (Hayek, Nozick, Dworkin), a naročito John Rawls-u čija je formulacija pravde kao pravičnosti označena kao polazna tačka modernog liberalizma.

Osvrt na perspektive kažnjavanja koje su povezane sa navedenim filozofskim pravcima nam ukazuje da penologija u liberalnoj tradiciji balansira između retributivnog i konsekvenčnog pristupa. Poglavlje je zaključeno diskusijom liberalističke zabrinutosti za bezbednost, naglašavajući određena pitanja koja su, prema autorkinom mišljenju, pretnja pravdi u rizičnom društvu.

Naziv drugog poglavlja, *Rizik i politika bezbednosti: Ugrožena pravda*, otkriva glavnu inspiraciju knjige Barbare Hudson. Dva osnovna načela liberalne političko-filozofske doktrine, sloboda i sigurnost, predstavljaju zapravo dobra koja su predmet trgovine zaključene socijalnim ugovorom pojedinca sa društvom. Jedno od ključnih pitanja liberalne teorije i prakse jeste dilema koliko slobode menjati za određeni stepen sigurnosti.

Karakteristika savremenog društva je da razmišljanje o rizicima ne samo da prožima, već postaje deo svakodnevog misaonog procesa individue u privatnom i društvenom životu. Strah od potencijalnih opasnosti je, kako kaže autorka, postao glavna preokupacija do te mere da konfiguriše savremene institucije i savremenu svest. Primeri iz prakse (naročito nakon 11. septembra 2001.) pokazuju koliko ideal pravde može biti ranjiv kada se

suočava sa povećanim zahtevima naroda i političara za sigurnošću od realne ili umišljene opasnosti. Interesantno je viđenje Mary Douglas koja posmatra rizik kao socijalni i kulturni fenomen istražujući pojам krivice u različitim kulturama i društвima.

Teze o rizičnom društvu, razrađene od strane Beck-a i Giddens-a, reflektuju se na savremenu kriminološku i penološku teoriju, koje prave zaokrete u pogledu diskurzivnih tema, penalnih strategija, ciljeva i tehnika. Autorka se osvrće na savremene pristupe kontroli i upravljanju rizikom i navodi primere strategija za procenu rizika prestupnika koje su poslednje decenije stekle veliku popularnost u Kanadi, SAD i Velikoj Britaniji.

Pitanje bezbednosti kao javnog dobra, raspravljano u ovom poglavlju, osvetljava neravnopravnost njegove raspodele u liberalnom društvu: bezbednost je stanje uma, pitanje odnosa, ali takođe i niz pogodnosti koje se mogu kupiti i prodati. Autorka otkriva njenu klasnu, rodnu i rasnu dimenziju i izražava zabrinutost zbog nejednakosti u pružanju sigurnosti koja je izražena ne samo u odnosu između bogatih i siromašnih, već i između mlađih i starih, muškaraca i žena, belih i obojenih.

Treće poglavlje knjige je posvećeno prikazu osnovnih karakteristika komunitarizma i značaja zajednice u savremenom političko-filozofskom diskursu. Autorka navodi stavove najuticajnijih predstavnika komunitarizma (Etzioni, MacIntyre, Sandel, Taylor, Walzer) koji polaze od premise da individua stичe svoj identitet u zajednici u kojoj živi, naglašavajući da prava i odgovornosti idu ruku pod ruku. Filozofsko razumevanje relacija između pojedinca i društva i socioško-politička debata o odnosu između prava i obaveza su, ističe Hudson, bez sumnje uznapredovale dijalogom između liberalizma i komunitarizma. Međutim, ni jedni ni drugi ne posvećuju dovoljnu pažnju pitanju razlika unutar društva.

Neki od autora ističu »vernost kontekstu», označavajući da je zadatak zakona i moralnosti da odrede zahteve pravde u datom kontekstu. Jedna od bitnih kritika komunitarizma jeste jednostrano tumačenje prava i odgovornosti koje preteže na stranu zajednice. Komunitarizam, ističe autorka, »očigledno vidi odgovornost kao jednosmernu ulicu».

U četvrtom poglavlju, *Identitet i razlika: Feminističke i postmodernističke kritike liberalizma*, autorka nam prikazuje radove predstavnica feminizma (Benhabib, Young, Cornell, MacKinnon). Feministkinje zameraju potencijalnu represivnost komunitarizma i njegov neuspeh da se pomeri dalje od »kantovske liberalističke logike identiteta» koja formuliše principe pravde polazeći od kvaliteta koji su svim ljudima zajednički.

Većina feministički orijentisanih autora/autorki svoje kritike liberalizma bazira na pitanjima identiteta i različitosti. Benhabib i Young posmatraju različitost kao startnu poziciju moralnog diskursa, koji napreduje polazeći od sopstvenog iskustva pojedinca. Prema njima, pol, rasa, mogućnost različitih biografija znače da ne može postojati samo jedna subjektivnost. Logičnost identiteta je nelogična. Buttler i Cornell posebno kritikuju liberalnu ideju selfa i odbacuju univerzalna prava sa njihovim komponentama jednakosti i sloboda. Krivično pravo ne sme tretirati ženu u skladu sa muškim penalnim normama i mora priznavati specifičnost konteksta u kome se zlo javlja. Bez obzira da li je u statusu žrtve ili prestupnika, pravo mora prepoznavati žensku različitost u odnosu na muškarca i u odnosu na druge žene.

Drugi deo knjige – *Reafirmacija pravde* – osvetljava neke od novih ideja koje mogu poslužiti kao izvori za rekonstrukciju teorija i institucija pravde. Peto poglavlje se osvrće na rad Jürgena Habermasa, koji u svojim radovima traži rešenja za politička i etička pitanja kroz diskurs i komunikaciju. Habermasov moralni diskurs traga za konsenzusom kroz snagu argumenata nasuprot snage dominacije, koristeći kriterijum validnosti i princip univerzalnosti socijalnih pravila. «Socijalna pravila su validna ukoliko su sa njima saglasni svi oni na koje ta pravila mogu uticati, a univerzalna ako služe interesu svih članova zajednice, a ne individualnim interesima ili interesima grupe».

Barbara Hudson navodi kritike upućene Habermasovoj »idealnoj teoriji« od strane feminističkih autorki/autora i drugih koji podržavaju njegov projekat reafirmacije Prosvetiteljstva, ali im zameraju formalizam etičkih procedura. Habermasova teorija opisuje kako pravedno društvo treba da izgleda, ali ne predlaže principe koji do njega vode. Autorka analizira teze najuticajnijeg Habermasovog dela novijeg perioda, *Between Facts and Norms*, u kome autor formuliše svoju diskurzivnu teoriju prava postavljajući pitanje: »Šta daje legitimitet zakonu?«. Iako konstatuje da Habermasov rad malo govori o krivičnom pravu, Hudsonova objašnjava njegov značaj za razvoj krivičnopravnog sistema koji bi na pravičan način mogao odgovoriti zahtevima društva rizika.

U šestom poglavlju autorka ispituje rad »afirmativnih postmodernista« Lyotarda, Derride i Baumana. Za razliku od Habermasa i feministica oni ne smatraju da je diskurs mehanizam za postizanje pravde. Umesto konsenzusa grupa ili individua kroz diskurs, za ostvarivanje pravde je neophodno postojanje bipolarnosti: ako jedna grupa ostvari

prava, druga mora ostati bez njih kako bi se moglo razumeti šta su to prava. Postmodernisti uvođe pojam «negativni Drugi», objašnjavajući neophodnost postojanja grupa koje će biti označene kao negativne. Prava i privilegije u liberalnom društву se distribuiraju u skladu sa razlikama koje između grupa postoje. Autorka ne samo što naglašava da je najbitnija implikacija ovakve logike ta da liberalno društvo ne samo što ne smatra da treba da bude zabrinuto zbog „negativnih Drugih“, već i negira njihova prava.

Postmodernistička kritika negira idealizovanje prava pozivajući se na istorijske primere opravdavanja ropstva, kolonijalizma, nacizma ili sadašnju praksu pravnog nasilja koje sprovode SAD kroz Savet Bezbednosti UN, razbijajući mit o pravu koje donosi mir i red. Postmodernisti, ističe Hudson, prave jasnu distinkciju između prava i pravde odbijajući bilo kakvo definisanje pravde. Pravda nema nepromenljivu prirodu, za njom se uvek iznova traga; «žudnja za pravdom je žudnja za nečim što je još uvek nepoznato».

Poslednje poglavlje, *Sprovođenje pravde u rizičnom društvu*, posvećeno je ljudskim pravima i razmatranju restorativnog prava kao jednog od modела koji je najbližiji idealu diskurzivnosti. Da li su prestupnici monstrumi: «kreature čije su crte dijамetalno različite od naših» ili «super-predatori», kako je u SAD etiketirana «najmlađa i najgora generacija koju je ijedno društvo ikada imalo», pita se autorka. Da li je odgovor društva izgradnjom «super-max» zatvora proporcionalna i adekvatna reakcija? Prihvatanje dualiteta: «monstrumi» i «normalni» znači, kaže autorka citirajući Young-a, poricanje monstruoznosti koja vreba u svima nama i negiranje humanosti u svakome ko je označen monstrumom.

Rezimirajući kritike upućene liberalnom konceptu pravde, navedene u prethodnim poglavljima,

autorka zaključuje listu kriterijuma koje pravda koja teži pravičnosti mora da zadovolji. Pravda mora biti relaciona, diskurzivna, plurivokalna, reflektivna, mora voditi računa o pravima, a pre svega mora poći od principa podjednakog uvažavanja.

Restorativno pravo je predstavljeno kao jedan od obećavajućih pristupa u odgovoru na zahteve savremenog društva rizika. Hudsonova razmatra njegove karakteristike sa aspekata žrtve, prestupnika i zajednice, ukazujući na one segmente koji mogu biti problematični u pogledu prava svake od strane uključenih u proces.

Poglavlje i knjiga završavaju osvrtom na ljudska prava. Iako komunitaristi, feministi i postmodernisti sa različitim pozicijama sagledavaju određene teme, oni bez rezerve ostaju privrženi ideji prava. Ljudska prava su postala najznačajnije pitanje modernog diskursa i ne iznenađuje, navodi autorka, da Stan Cohen opisuje sebe kako se prestao baviti kriminologijom u korist bavljenja ljudskim pravima.

Pitanja o neuslovljavanju i neotuđivosti prava su takođe raspravlјana. Zaključak koji Barbara Hudson izvodi jeste da neka prava moraju biti tretirana kao neotuđiva, dok druga mogu biti suspendovana samo u ekstremnim uslovima uz snažno argumentovano opravdanje.

Knjiga Barbare Hudson upućuje na duboko promišljanje o ključnim etičkim i političkim pitanjima modernog društva. Sveobuhvatnom analizom filozofskih, političkih, pravnih, socijalnih teorija autorka razotkriva aktuelne izazove koji stoje pred pravdom u savremenim društвима. Ona ne nudi konačne odgovore, već predlaže agendu za buduće debate razlaganjem i preciziranjem samih pitanja. Kao što i sama u uvodnoj reči kaže: «Moja je nada da sam možda zapalila neku iskru interesovanja za probleme pred kojima se pravda nalazi i poneku inspiraciju koja bi joj išla u odbranu» (str. XVII).

Danica Vasiljević

CHRIS GREER

Sex Crime and the Media: sex offending and the press in a divided society ("Seksualni kriminalitet i mediji: seksualni delicti i novinarstvo u podeljenom društvu")

(Willian Publishing, Devon, U.K., 2003, str. 229.)

Studija *Sex Crime and the Media* predstavlja svojevrsno istraživanje prikazivanja seksualnih delikata u štampanim medijima u Severnoj Irskoj. Na veoma pristupačan način, autor pokušava da objasni prirodu novinarstva, poruke koje se putem dnevne i nedeljne štampe šalju javnosti, kao i da ukaže na uticaj medijskog izveštavanja na javnu reakciju na seksualni kriminalitet u savremenom društvu. Knjiga, u stvari, predstavlja analizu press izveštavanja o širokom spektru seksualnih delikata, obuhvatajući seksualna ubistva odraslih, seksualna ubistva dece, incest, homoseksualni kriminalitet, seksualne delikte nad hendikepiranim osobama,

prostituciju, pornografiju, silovanja, protivprirodni blud i seksualno uznemiravanje.

Upotrebljavajući ilustrativne primere iz štampe, autor pokušava da razjasni složeni proces stvaranja novinskog članka, kao i uticaj odnosa između novinara i izvora na njegovo konačno oblikovanje, bilo da je reč o ličnom ili profesionalnom odnosu, na osnovu koga novinar dolazi do određenih saznanja o učinjenom seksualnom deliktu.

Studija je podeljena u 9 delova. U prvom, uvodnom delu, autor postepeno obrađuje prirodu novinskog izveštavanja u Severnoj Irskoj, uz poseban osvrт na nagle promene, probleme i ograničenja koja su se desila upravo u sferi izveštavanja o kriminalitetu na navedenom prostoru.

Drugi deo studije, pod nazivom "Teorija i kontekst" detaljnije i opsežnije analizira stanje novinskog izveštavanja u Severnoj Irskoj, pokušavajući da izdvoji i razgraniči sve elemente radikalne i liberalne interpretacije, zastupljene dugi niz godina u štampanim medijima, koje se, prirodno, odražavaju i na prikazivanje seksualnih delikata u dnevnim i nedeljnim novinama. Izveštavanje pisanih medija o seksualnom kriminalitetu u Severnoj Irskoj je u periodu od osamdesetih do devedesetih godina prošlog veka doživelo ogroman porast uz fokusiranje pažnje na senzacionalističke događaje.

U trećem poglavlju, autor na veoma zanimljiv način ukazuje na ozbiljnost, ali i atraktivnost teme o kojoj se piše. Poznato je, naime, da se u medijima prilikom izveštavanja o kriminalnim dogadajima, posebno o seksualnim deliktima naročito vodi računa o očekivanim reakcijama javnosti, zbog čega se ne retko insistira na senzacionalizmu. Reč je o specifčnoj tendenciji novinara da "izazove šok" kod čitalaca, istovremeno ukazujući na ogromnu društvenu opasnost od konkretnog krivičnog dela, kao i na traumu koju seksualni delicti izazivaju kod žrtava i visok procenat recidivizma kod učinilaca ovog oblika kriminaliteta. Ovakvim načinom izveštavanja, međutim, malo se vodilo računa o istinitosti informacija, a insistiranje na stereotipima je još više otežavalo otvorene i progresivne rasprave o ovom ozbilnjom problemu.

Cetvrti, centralni deo, studije pretstavlja empirisku analizu press izveštavanja o seksualnim deliktima u Severnoj Irskoj u periodu od 1985. do 1997. godine. U istraživanju su korišćena dva značajna izvora: analiza oko 500 novinskih članaka, pisama i izveštaja, povezana sa seksualnim kriminalitetom, kao i kvantitativni i kvalitativni podaci dobijeni intervjuisanjem 37 stručnjaka, koji se u svom radu bave izučavanjem seksualnih delikata ili su na neki drugi način povezani sa ovom problematikom.

Intervjuisanjem su bili obuhvaćeni novinari i urednici, pripadnici policije, socijalni radnici, advokati, kao i žrtve koje su preživale seksualno nasilje. Za analizu novinskih izveštaja autor je koristio tri dnevne novine, *The Belfast Telegraph*, *The Irish News* i *The Belfast News Letter*, kao i dva nedeljna časopisa, tabloida, *The Sunday Life* i *Sunday World Northern Edition*.

Autor nastavlja analizu u petom poglavlju, u kome ukazuje na postojanje brojnih faktora kojima je moguće objasniti dramatičan porast interesovanja štampanih medija za seksualni kriminalitet u Severnoj Irskoj. Kao bitne faktore, posebno ističe "tabloidizaciju" štampe, takmičarski duh koji je posebno izražen kod novinskih izdavačkih kuća, političke promene u posmatranom periodu, kampanje različitih grupa i organizacija koje se bave ovom problematikom i sve veću senzibilizaciju novinara, ali i čitalačke publike za seksualne delikte, o kojima se do tada veoma malo pisalo.

Šesti deo knjige rezervisan je za večite nesuglasice koje vladaju između novinara koji pišu o određenoj temi i stručnjaka, koji prilikom izučavanja određene pojave, statističkog prikazivanja i davanja prognoza i procena, koriste naučni pristup, na kome insistiraju i prilikom novinskog izveštavanja. Osim toga, prikazana su i iskustva žrtava koje su preživele seksualno zlostavljanje i izloženi njihovi predlozi za izveštavanje štampe o tome. Autor u ovom delu studije iznosi sporna stanovišta intervjuisanih osoba, pokušavajući da odgonetne ključne momente njihovog neslaganja kada je u pitanju novinsko prikazivanje konkretnih slučajeva seksualnog kriminaliteta.

Većina ispitivanih stručnjaka je ipak potvrdila da je medijsko izveštavanje o seksualnim deliktima doprinelo povećanju društvene svesnosti o seksualnom zlostavljanju, posebno kada su u pitanju deca u Severnoj Irskoj. Takođe su ukazali na pozitivan uticaj različitih nevladinih organizacija i grupa koje svojom aktivnošću i kampanjama senzibilisu širu javnost, ističući da seksualno zlostavljanje dece postoji i u njihovom "zatvorenom i zaštićenom" društvu, da učinioči nisu uvek "opasni stranci" nego da su u visokom procentu učinioči najbliži članovi porodice. Osim toga, postojanje ovakvih organizacija može omogućiti osobama koje su preživele seksualno nasilje da shvate da nisu same, da to nije njihova greška i da je pomoć društva moguća. Time se znatno smanjuje rizik od sekundarne viktimizacije, koja se posebno kod ove vrste delikata čini gotovo neizbežnom.

Ispitivani stručnjaci su, međutim, oštro kritikovali novinare, posebno u tabloidima, za pojačavanje

stereotipa u vezi učinilaca seksualnih delikata, upotreboom termina kao što su "monstrum", "zver", "manjak", smatrajući da upravo ovakvom demonizacijom učinilaca seksualnih delikata skreću pažnju javnosti, ali i organa bezbednosti sa pravih izvršilaca, koji mogu biti naizgled obični, normalni porodični ljudi. Ovakvim izveštavanjem, koje karakteriše pogrešno fokusiranje opasnosti i rizika se, po mišljenju stručnjaka, može naneti i direktna šteta potencijalnim žrtvama. Većina stručnjaka je zamerila i na senzacionalizmu i činjenici da se o seksualnim deliktima saopštava kada je delo već učinjeno, predlažući da se posebno u nedeljnoj štampi piše i o uzrocima, rizicima i prevenciji ovog ozbiljnog oblika kriminaliteta.

U sedmom delu studije, koji na izvestan način pretstavlja nastavak iznošenja rezultata prikazanih u četvrtom delu knjige, autor ističe da najveću pažnju javnosti privlači seksualno zlostavljanje dece, posebno unutar porodice, gde dete doživljava dvostruko razočarenje, s obzirom da se u većini analiziranih članaka i na osnovu mišljenja stručnjaka kao najčešći učinilac pojavljuje otac. Tako statistički podaci *Belfast Rape Crisis Centre*, organizacije koja se bavi pružanjem pomoći i podrške žrtvama seksualnog nasilja, ukazuju da se u preko 50% slučajeva svih seksualnih delikata kao nasilnik pojavljuje otac.

Pisanje dnevne i nedeljne štampe o navedenim deliktima se znatno razlikuje. Za razliku od već pomenutog senzacionalističkog pisanog izražavanja nedeljnih časopisa, uz upotrebu brojnih ilustrativnih sadržaja i specifične terminologije, u dnevним novinama prisutne su šture, konzervativne informacije o učinjenim krivičnim delima. Većina ispitivanih stručnjaka u tom smislu predlaže uspostavljanje neke sredine u novinskom izvešavanju o seksualnom kriminalitetu, jer i pored toga što štampa nije jedini izvor informacija o kriminalitetu uopšte, ona svakako pretstavlja jedno od važnijih sredstava informisanja javnosti.

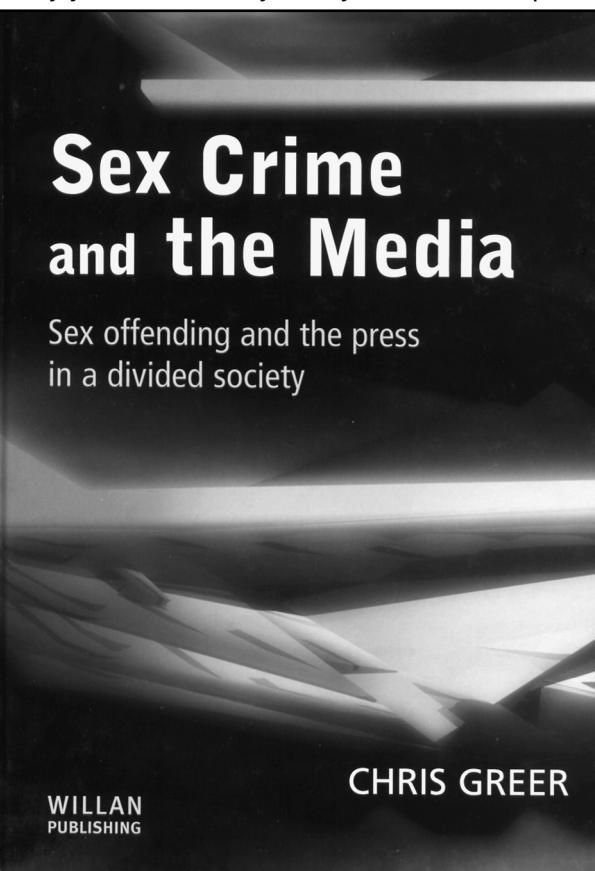
U osmom poglavlju, autor razmatra značaj društvenih zbivanja za novinsku produkciju. Takođe ukazuje na uticaj stručnjaka koji se bave ovom problematikom na pisanje medija, ističući obostranu odgovornost da javnost dobije koliko - toliko istinitu i jasnu sliku o karakteristikama seksualnog kriminaliteta u Severnoj Irskoj.

Većina intervjuisanih novinara se slaže da novine imaju obavezu da obezbede ispravnu i korisnu informaciju o konkretnom krivičnom delu o kome obaveštavaju javnost. Sa druge strane, ukazali su na značaj angažovanja i stvaranja osećanja odgovornosti kod stručnjaka koji se

unutar vladinih ili nevladinih organizacija bave ovom problematikom, ističući njihovu nezainteresovanost za medijske aktivnosti, kao jedan od ključnih faktora nedovoljnog ili netačnog informisanja javnosti.

Sa druge strane, jedna od bitnih zamerki stručnjaka jeste neinformisanost novinara, odnosno nepoznavanje problematike o kojoj pišu. S obzirom da seksualni delicti obuhvataju specifičnu i kompleksnu problematiku, jasno je da je neophodna edukacija novinara i urednika, kako bi javnost na istinit način informisali o navedenoj pojavi.

U devetom poglavlju, u kome su dati zaključci i preporuke za dalje reagovanje, autor ističe da i pored toga što pojačana pažnja novinara ne retko može biti usmerena u pogrešom pravcu, čime se rizikuje netačno informisanje javnosti, novinsko izveštavanje o seksualnom kriminalitetu u konzervativnom društvu dovodi do povećanja društvene svesti i do smanjenja sekundarne viktimizacije, odnosno stigmatizacije žrtava ovog oblika kriminala. Na ovaj način, štampani mediji mogu postati jedan od ključnih mehanizama koji utiču na politiku postupanja prema učiniocima i žrtvama seksualnih delikata, na stvaranje većeg broja relevantnih organizacija, kampanja i političkih reformi, odnosno klime u kojoj se žrtve osećaju manje etiketirane i sprem-

nije da obelodane sopstvena iskustva seksualnog zlostavljanja.

Izazov svakako leži u iznalaženju ravnoteže između pozitivnih i negativnih aspekata novinskog prikazivanja seksualnog kriminaliteta, uz zajedničke, kooperativne napore novinara i stručnjaka da se javnost informiše na pravi način. Ovakva saradnja, koja podrazumeva intenzivnije angažovanje stručnjaka, brižljiviju selekciju članaka, uz ukazi-

vanje na uspešne preventivne mere, bilo da se radi o primarnoj ili sekundarnoj prevenciji, znatno može smanjiti rizik od seksualne viktimizacije.

Knjiga *Sex, Crime and the Media*, proizvod istraživanja i analize novinskog izveštavanja na području Severne Irske, predstavlja veoma korisno štivo za novinare i stručnjake koji se sa različitim aspekata bave problematikom seksualnog kriminaliteta.

Biljana Mihić